

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

Journal of MCU Buddhist Review

Print ISSN: 2586-8144 Online ISSN: 2730-339X

ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2563

Vol. 4 No.2 January-June 2020

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อเผยแพร่ผลงานบทความวิชาการและบทความวิจัย บทความทั่วไป และวิจารณ์หนังสือที่
เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา บาลีสันสกฤต ศาสนาและปรัชญา
๒. เพื่อเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ทางการวิจัยและวิชาการสาขาเกี่ยวกับ
พระพุทธศาสนา บาลีสันสกฤต ศาสนาและปรัชญา
๓. เพื่อส่งเสริมพัฒนาผลงานวิชาการด้านพระพุทธศาสนา บาลีสันสกฤต ศาสนาและปรัชญาทั้งใน
และต่างประเทศ

บทความที่พิมพ์ในวารสารนี้ เป็นบทความด้านพระพุทธศาสนา บาลีสันสกฤต ศาสนาและปรัชญา
ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของศาสตร์ในสาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

ผู้เขียนบทความจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์การเสนอบทความวิชาการหรือบทความวิจัยตามหลัก
จรรยาบรรณของนักวิชาการ เพื่อพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

การพิจารณาคุณภาพ บทความที่ดีพิมพ์ลงวารสารได้ผ่านการพิจารณาและประเมินคุณภาพโดย
ผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer review) จากภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย มีกำหนดการเผยแพร่ ปีละ 2 ฉบับ (ราย
6 เดือน) ผลงานที่ส่งมาจะต้องไม่เคยเสนอหรือกำลังเสนอตีพิมพ์ในวารสารวิชาการใดมาก่อน

ผลการศึกษาที่ค้นพบหรือทฤษฎีที่ปรากฏในวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ถือเป็นความ
รับผิดชอบของผู้เขียนบทความ และไม่ถือว่าเป็นความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการวารสาร มจร พุทธ
ศาสตร์ปริทรรศน์แต่อย่างใด

เจ้าของ

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เลขที่ 79 หมู่ 1 ถนนพหลโยธิน
ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13170 โทรศัพท์ 035-248-000, 035-
354-711 โทรสาร 035-248-006

คณะกรรมการที่ปรึกษาวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

พระราชปริยัติกวี (สมจินต์ สมมาปญโญ), ศ.ดร.	ประธานที่ปรึกษา
พระเทพพรเมธี (ประสิทธิ์ พรหมรส), รศ.ดร.	ที่ปรึกษา
พระเทพวิสุทธิมุนี วิ. (บุญชิต ญาณสวโร) รศ.ดร.	ที่ปรึกษา
พระเทพเวที (พล อากาศโร), รศ.ดร.	ที่ปรึกษา
พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริธนาโณ), รศ.ดร.	ที่ปรึกษา
พระสุธีรัตนบัณฑิต (สุทนต์ อากาศโร), รศ.ดร.	ที่ปรึกษา
พระสุวรรณเมธาภรณ์, ผศ.	ที่ปรึกษา
ศ.ดร. จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์	ที่ปรึกษา
ศ.ดร. วัชร งามจิตระเจริญ	ที่ปรึกษา
ผศ.ดร. สุรสิทธิ์ ไทยรัตน์	ที่ปรึกษา
รศ.ดร. สำเนียง เลื่อมใส	ที่ปรึกษา
ดร. พิพัฒน์ ยอดพฤติการ	ที่ปรึกษา

บรรณาธิการ

รศ.ดร. ณัฏฐ์ ศรีดี

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กองบรรณาธิการ

พระเมธีวราญาณ, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาสุขสันต์ สุขขพัฒโน, ผศ. ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาบุญเกิด ปญญาปฐกัณเฑ, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาพุทธนา นรเชฏโฐ, ผศ. ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหามงคลกานต์ จตมโม, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหามหวิมล ปรีสุตโต, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พระศรีวินยาภรณ์, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พระมหาอดิเดช สติวโร, ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ศ.ดร. วัชร งามจิตระเจริญ	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
รศ.ดร. ประเวศ อินทองปาน	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
รศ.ดร. สำเนียง เลื่อมใส	มหาวิทยาลัยศิลปากร
รศ.ดร. ชีโรติ เกิดแก้ว	มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ
รศ.ดร. กฤต ศรียะอาจ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รศ.ดร. สุวิญ รักสัตย์	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
รศ.ดร. ศุภกาญจน์ วิชาชาติ	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
ผศ.ดร. มนต์รี สิริโรจนานันท์	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน
ผศ.ดร. หอมหวล บัวระภา
ผศ.ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ
ดร. ภัทรชัย อุทาพันธ์

มหาวิทยาลัยมหิดล
มหาวิทยาลัยขอนแก่น
มหาวิทยาลัยศิลปากร
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณากลับกรองบทความ (Peer Review)

สาขาวิชาพระพุทธศาสนาและสาขาวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

1. พระราชปริยัติกวี, ศ.ดร.
2. พระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ.ดร.
3. พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, รศ.ดร.
4. พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, รศ.ดร.
5. พระเมธีวรญาณ, ผศ.ดร.
6. พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน, ผศ.ดร.
7. พระมหาสุขสันต์ สุขขพัฒโน, ผศ.ดร.
8. พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณโณ, ผศ.ดร.
9. พระมหาอุทธนา นรเชฏโฐ, ผศ.ดร.
10. พระมหาอดิเดช สติวโร,ดร.
11. ศ.พิเศษ รท. ดร. บรรจบ บรรณรุจิ
12. รศ.ดร. ปฐม บัญศรีตัน
13. รศ.ดร. ศุภกาญจน์ วิชาชาติ
14. รศ.ดร. สุเทพ พรหมเลิศ
15. รศ.ดร. ประพันธ์ สุขษร
16. ผศ.ดร. หอมหวล บัวระภา
17. ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน
18. ผศ.ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์
19. ผศ.ดร. ปราโมทย์ ยอดแก้ว
20. ผศ.ดร. อุทัย สติมัน
21. ผศ.ดร. ณกมล ปุณฺณเขตต์ทิกุล
22. ดร.อติเทพ ผาตา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยขอนแก่น
มหาวิทยาลัยมหิดล
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยสวนดุสิต
มหาวิทยาลัยสวนดุสิต
มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สาขาวิชาศาสนาและปรัชญา/สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ

1. ศ. พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ
2. ศ. พิเศษ อดิศักดิ์ ทองบุญ
3. พระเทพปวรเมธี, รศ.ดร.
4. พระเทพวิสุทธิมณี วิ., รศ.ดร.
5. พระครูโกศลศาสนบัณฑิต, รศ.ดร.

ราชบัณฑิต
ราชบัณฑิต
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

6. พระศรีรัตนโอบ, ผศ.ดร.
7. พระศรีศาสนบัณฑิต, ผศ.
8. พระครูวินัยธรสมุทร ถาวรธมโม, ผศ.ดร.
9. พระมหาพรชัย สิริวิโร, ผศ.ดร.
10. พระมหาสมพงษ์ คุณาภโร, ผศ.ดร.
11. พระมหามงคลกานต์ จิตธมโม, ผศ.ดร.
12. พระมหาจรรยา กิตติปัญโญ, ดร.
13. ศ.ดร. กীরติ บุญเจือ
14. ศ.ดร. สมภาร พรหมทา
15. ศ.ดร. วัชรระ งามจิตรเจริญ
16. รศ.ดร. ประเวศ อินทองปาน
17. รศ. พิเชษฐ์ กาฬามเกษตร
18. รศ.ดร.กฤต ศรียะอาจ
19. ผศ.ดร. ชาญณรงค์ บุญหนุน
20. ผศ.ดร. แสง นิลนามะ
21. ผศ.ดร. คงสฤษฏ์ แพ่งทรัพย์

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหิดล
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สาขาวิชาบาลีและสันสกฤต

1. พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช)
2. ผศ.ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา
3. พระเทพสุวรรธมเมธี, รศ.ดร.
4. พระราชปริยัติมุนี, รศ.ดร.
5. พระมหาฉัตรชัย สุนตตชโย, ผศ.ดร.
6. พระมหาบุญเกิด ปญญาปวฺจพที, ผศ.ดร.
7. รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล
8. รศ.ดร. สำเนียง เลื่อนไส
9. รศ.ดร. ปรมัตถ์ คำเอก
10. รศ.ดร. จำนง คั่นธิก
11. รศ.ดร. ประเทือง ทินรัตน์
12. รศ.ดร. โกวิท พิมพวง
13. ผศ.ดร. สุรสิทธิ์ ไทยรัตน์
14. ผศ.ดร. สมหวัง แก้วสุฟอง
15. ผศ.ดร. สมควร นิยมวงษ์
16. ผศ.ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย

- ราชบัณฑิต
ราชบัณฑิต
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร
มหาวิทยาลัยศิลปากร
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทบรรณาธิการ

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ฉบับนี้เป็นปีที่ 4 ฉบับที่ 1 นับเป็นฉบับที่ 7 แล้ว ที่ คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ดำเนินการจัดพิมพ์วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนาออกเผยแพร่สู่สาธารณชน โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ คือเพื่อเผยแพร่ผลงานทางวิชาการของผู้บริหาร คณาจารย์ และนิสิตระดับบัณฑิตศึกษาของคณะพุทธศาสตร์ และนิสิตของคณะอื่นๆ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตลอดจนนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัย ในวารสารฉบับนี้ประกอบด้วย บทความวิจัย และบทความวิชาการ ดังนี้

บทความวิชาการเรื่องที่ 1 การศึกษาวิเคราะห์การบรรลุนิพพานของโสภณในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยนายโสภณ เทียนศรีและพระเมธีวราญาณได้กล่าวถึงโสภณกับการบรรลุนิพพาน มีข้อสรุปค้นพบว่า การมีอาชีวะเป็นโสภณก็มีได้เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุนิพพาน จึงทำให้เห็นถึงศักยภาพจากหญิงโสภณที่ได้พัฒนาตนถึงขั้นสูงสุดไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ มีโสภณที่บรรลุเป็นพระอรหันต์ มีจำนวน 4 ท่าน ได้แก่ พระอัทธมเถรี พระอภยมาตาเถรี พระอัมพปาลีเถรี พระวิมลเถรี และบรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบัน ในการบรรลุนิพพานของโสภณเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความเลื่อมใสศรัทธาของโสภณ เพราะเกิดความเบื่อหน่ายต่อการมีอาชีวะการเป็นโสภณ จึงได้ขอออกบวช และได้สำเร็จเป็นอริยบุคคลในระดับพระโสดาบัน และบรรลุเป็นพระอรหันต์

บทความวิชาการเรื่องที่ 2 วิเคราะห์แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยนายคณัฐชัย ธนวิพันธุ์กุลและบาสี พุทธรักษา ได้กล่าวถึงธาตุเป็นพื้นฐานสำคัญต่อสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ธาตุเป็นความจริงได้ทั้งรูปธรรมและนามธรรม เป็นความจริงได้ทั้งจิตและสสาร ธาตุเป็นสัมพันธ์ภาพดั้งเดิมของมนุษย์ที่มนุษย์มีต่อกัน เมื่อเข้าใจปรากฏการณ์ของธาตุทั้งภายนอกและภายใน จะทำให้มีมุมมองต่อโลกและชีวิตว่าสิ่งทั้งหลายล้วนต้องอิงอาศัยกัน (ปฏิเสธสมุปบาท) ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทมีความสอดคล้องบางประการกับแนวคิดทางด้านวิทยาศาสตร์และธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทมีคุณค่าใน ๒ ระดับคือคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม

บทความวิชาการเรื่องที่ 3 ศิลในพรหมชาลสูตร : ศิลเพื่อชีวิตที่งดงาม โดยรณิดา ฟ้าภักโย และมนตรี สิริโรจนานันท์ พูดถึงพรหมชาลสูตรเป็นพระสูตรที่เน้นเรื่องศิลป สมาธิ ปัญญาที่ระบุดังความหลากหลายทางความคิดด้านศาสนาที่ลึกซึ้ง โดยเฉพาะการกล่าวถึงศิลปอันเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นของการเป็นสมณะที่ดีในยุคสมัยพุทธกาลที่มีการนำเอาศิลปมาเป็นข้อโต้แย้งทางความคิดและการปฏิบัติ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องศิลปไว้ในพระสูตรนี้ในช่วงต้นของสมัยพุทธกาล กล่าวคือ จุลศิลป มัชฌิมศิลป และมหาศิลป ซึ่งเป็นศิลปที่พระพุทธองค์ทรงยอมรับว่า มีความงดงามและสอดคล้องกับหลักมัชฌิมาปฏิปทา โดยทรงแสดงศิลปที่เป็นข้อห้ามมากกว่าศิลปที่เป็นข้ออนุญาตว่า พระพุทธองค์หรือภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจะทรงเลือกเอาศิลประดับใดมาประพัตินั้น มีแนวทางในการปฏิบัติดังนี้ (1) จุลศิลป เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นสำหรับผู้เริ่มปฏิบัติหรือผู้ที่เพิ่งเข้าถือนิพพาน (2) มัชฌิมศิลป เป็นข้อปฏิบัติสำหรับผู้ปฏิบัติและพัฒนาตนเองได้ระดับหนึ่งแล้ว (3) มหาศิลป เป็นข้อปฏิบัติสำหรับผู้บรรลุนิพพานขั้นสูงหรือเพื่อถึงนิพพาน ดังนั้นกรอบแนวคิดเรื่องศิลปที่ปรากฏในพรหมชาลสูตรนี้ แสดงแนวคิดเรื่องศิลปเป็นเบื้องต้นของพระพุทธศาสนาก่อนที่จะมีการบัญญัติพระวินัยอันเนื่องจากความประพฤติดุคของสงฆ์ จากการศึกษาทั้งหมดพบว่า แนวคิดเรื่อง ศิลในพรหมชาลสูตรนี้ให้คุณค่าหลายประการ

สามารถปรับใช้ในชีวิตประจำวันโดยเป็นกรอบแนวทางการปฏิบัติสำหรับผู้ที่สนใจเดินตามรอยพระพุทธองค์ได้เป็นอย่างดี

บทความวิชาการเรื่องที่ 4 การตีความคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ โดยนายเสฐียร ทั้งทองมะดันและสаниตย์ ศรีนาค พุดถึงอิทัปปัจจยตา เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญเรื่องหนึ่งในพระพุทธศาสนา เป็นหลักคำสอนที่อธิบายเรื่องกฎธรรมชาติ ที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องความจริงและเรื่องของชีวิตหัวใจสำคัญของอิทัปปัจจยตา คือ การที่สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย จึงมีสิ่งนี้เกิดขึ้น หรือเป็นสิ่งที่อธิบายความเกิดดับของสรรพสิ่ง พุทธทาสภิกขุตีความคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาไว้ 2 ลักษณะคือ 1) ในลักษณะสังขธรรม คือมองว่า อิทัปปัจจยตา มีลักษณะเหมือนปฐมเหตุของสรรพสิ่ง สรรพสิ่งล้วนอยู่ภายใต้กฎเดียวกันคืออิทัปปัจจยตา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คืออิทัปปัจจยตาเป็นพระเจ้าในความหมายว่า เป็นต้นกำเนิด คอยควบคุมสรรพสิ่ง 2) ในลักษณะที่เป็นจริยธรรม คือมองว่า คำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตา สามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ เน้นให้เกิดประโยชน์ในการปฏิบัติชีวิตประจำวันเป็นสำคัญ

บทความวิชาการเรื่องที่ 5 บริบทของดอกบัวในพระไตรปิฎก โดยณัฐฐาพรรณ กรรภิรมย์พิชิตราและและพระศรีวินยาภรณ์ อธิบายถึงบริบทของดอกบัวในพระไตรปิฎกนั้น นับเป็นดอกไม้ที่มีสัญลักษณ์ในทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณประโยชน์สำคัญมากมายหลายประการ ด้วยคุณสมบัติของบัวเอง นอกจากนี้ เราใช้ดอกบัวในการบูชาพระแล้ว ดอกบัวยังมีความสมมติที่เป็นสมุณไพรในการรักษาโรค ส่วนประกอบของบัวสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน หากเมื่อเราย้อนคิดกลับไปถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบดอกบัวในหลายเรื่องราว นับได้ว่า ดอกบัวเป็นพันธุ์ไม้น้ำที่มีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์มากมายเลยทีเดียว

บทความวิชาการเรื่องที่ 6 วิเคราะห์ธรรมจักร: สัญลักษณ์ในการเผยแผ่คำสอนแก่ชาวโลก โดยนายภุชชณ ฐาตาดินทร์และบรรจบ บรรณรุจิ อธิบายถึงธรรมจักรเป็นชื่อของพระธรรมเทศนาแรกที่พระพุทธเจ้าได้ทำการสั่งสอนแก่พระปัญจวัคคีย์ รู้จักในชื่อ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เนื้อหาในธรรมเทศน์แรกสอนเรื่องทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทาและอริยสัจ 4 ได้แก่ จึงเปรียบเหมือนทรงหมุนกงล้อ คือ จักรอันเป็นธรรมให้เป็นไป หลังจากทีทรงประกาศพระธรรมคำสั่งสอน ธรรมที่หมุนไปเหมือนจักรของล้อรถแห่งพระเจ้าจักรพรรดิก็หมุนไปอย่างไม่หยุดนิ่ง แม้พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วก็ตาม แต่ธรรมก็ยังคงหมุนต่อไปเรื่อยๆ และหมุนแรงและเร็วขึ้นอีกในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ธรรมของพระพุทธองค์ที่หมุนอยู่แค่เพียงภายในชมพูทวีปหรือประเทศอินเดียในปัจจุบันเท่านั้น แต่หลังจากการทำสังคายนาที่ 3 เสร็จสมบูรณ์ ธรรมจักรก็ได้ทำการเคลื่อนออกไปในทวีปต่างๆ มีลังกาทวีปและสุวรรณภูมิเป็นต้น ในที่สุดพระพุทธศาสนาก็เจริญรุ่งเรืองไปในสถานที่ต่างๆ จนเกิดเป็นประเพณีและวัฒนธรรม เป็นต้น

บทความวิชาการเรื่องที่ 7 ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับการเกิดใหม่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยพระปราปศิก อุทโยและประภา งามไพโรจน์ อธิบายถึงกรรมและการเกิดใหม่ว่าเป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ กรรม หมายถึง การ กิจ การงาน หรือการกระทำที่เกิดขึ้นจากการกระทำที่มีเจตนาเป็นองค์ประกอบ แบ่งออกเป็น 2 ประเภทที่สำคัญ คือ อกุศลกรรม หมายถึง กรรมชั่วหรือการทำความชั่ว เกิดขึ้นได้ 3 ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ และกุศลกรรม

หมายถึง กรรมดีหรือการทำความดี เกิดขึ้นได้ 3 ทางเช่นเดียวกัน ส่วนการเกิดใหม่นั้นเป็นผลที่เกิดจากกรรมดีหรือกรรมชั่วที่ตนเองได้กระทำ ซึ่งเป็นตัวกำหนดภพภูมิในชาติต่อไป สิ่งที่น่าไปสู่การเกิดใหม่นั้นในทางพระพุทธศาสนาก็คือ จิตหรือวิญญาณ ซึ่งเป็นตัวสังสมประสบการณ์ที่เกิดจากกรรมดีและกรรมชั่ว

บทความวิชาการเรื่องที่ 8 พระพุทธรูป : การตีความเชิงสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา โดยนางสาวสิริรัศมี สิงห์สนธิและพระมหามหามวินทร์ ปุริสุตโตโม กล่าวถึงพระพุทธรูปเป็นประติมากรรมที่ได้รับอิทธิพลการสร้างมาตั้งแต่ครั้งอินเดียโบราณ ซึ่งคติห้ามสร้างพระพุทธรูปเป็นรูปเคารพ จึงคิดหาทางสร้างรูปเคารพเป็นสัญลักษณ์แสดงเรื่องราวของพระพุทธองค์ขึ้น ซึ่งรูปสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นมีวัตถุประสงค์ เพื่อสะท้อนเรื่องราวของพุทธประวัติ อันสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะลัทธิเถรวาทเป็นที่ยอมรับนับถือต่อเนื่องกันมานานจากอดีตมาจนปัจจุบัน องค์พระพุทธรูปเปรียบเสมือนหัวใจของศิลปวัตถุทางศาสนา การวิเคราะห์สัญลักษณ์ที่ปรากฏบนพระพุทธรูปเปรียบเสมือนการอธิบายหลักคำสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าในฐานะเป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวพุทธ สร้างขวัญกำลังใจให้แก่ผู้ต้องการกำลังใจและในฐานะสิ่งอนุสรณ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเป็นเครื่องหมายของพุทธศาสนา รวมถึงสัญลักษณ์ของความดีงาม และเป็นทางแห่งการทำบุญกุศลของชาวพุทธชาวพุทธจะอาศัยพุทธศิลป์ เป็นการกราบไหว้บูชา เพื่อน้อมนำไปสู่การศึกษาและปฏิบัติธรรมการสร้างพระ การสร้างสถูปเจดีย์ การบูรณะซ่อมแซม ซึ่งถือเป็นกุศลหลักทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ประเพณี สถาปัตยกรรม โบราณคดี ประวัติศาสตร์เชื้อชาติ ศึกษาเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ที่ตนศรัทธาและศรัทธาธรรมจรรยาความงาม ความสุนทรีย์ของพระพุทธรูป

บทความวิชาการเรื่องที่ 9 ปรัชญาชีวิตกับการปฏิบัติธรรม โดยพระมหาภาธร อาภาโร (อินทะพูล) อธิบายถึงลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของพุทธศาสนา คือ เป็นทั้งศาสนาและปรัชญา เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นนักคิดและนักปฏิบัติ ในฐานะเป็นนักคิด พระองค์ทรงสร้าง “ปรัชญาแห่งทางสายกลาง” ในการแสวงหาความรู้และการพ้นทุกข์ และ “ปรัชญาแห่งเสรีภาพ” เพื่อปลดปล่อยมนุษย์ให้พ้นจากอำนาจต่างๆ ทั้งภายในตัวและนอกตัวมนุษย์จะได้มีเสรีภาพสมบูรณ์แบบและความสุขสูงสุด ปรัชญาแห่งมนุษยนิยม ส่งเสริมมนุษย์ให้มั่นใจในศักยภาพของตนเองที่จะช่วยตัวเองให้พ้นทุกข์และมีความสุขที่แท้จริงได้ด้วยการกระทำของตนเองโดยไม่ต้องอาศัยอำนาจนอกตัว “ปรัชญาแห่งสันติสุข” เพื่อให้มนุษย์มีจิตใจเปิดกว้างในเรื่องศาสนาและความจริง ไม่ยึดติดกับความคิดเห็นและความเชื่อของคนเป็นสำคัญพร้อมทั้งมีความรักความเอื้ออาทรต่อกัน นอกจากนั้นยังทรงเน้นให้ชาวพุทธให้เหตุผลและประสบการณ์ทดสอบพระธรรมด้วยตัวเองให้เห็นความจริงก่อนที่จะยอมรับและปฏิบัติตาม พระพุทธองค์ไม่ทรงต้องการให้ผู้ใดนับถือศาสนาพุทธด้วย “ศรัทธา” เท่านั้น เพราะความเชื่อศาสนาที่มีแต่ศรัทธาอย่างเดียวย่อมไม่อันตรายมาสู่ศาสนิกชนและสังคมได้ง่าย เนื่องจาก “ศรัทธา” และ “ความมกมาย” มักจะอยู่ด้วยกัน

บทความวิชาการเรื่องที่ 10 ความสัมพันธ์ของขันธ 5 ที่มีต่อการเจริญกรรมฐาน โดยพันเอกวิบูลย์พงศ์ พันธุนนท์และบาลี พุทธรักษา กล่าวถึงความทุกข์เกิดขึ้นกับคนทุกคนเพราะมนุษย์มีร่างกายและจิตใจ คนจึงต้องดิ้นรนเพื่อให้พ้นทุกข์ คนเราเกิดขึ้นมาจากการประชุมรวมกันของขันธ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ขันธ คือ ร่างกายกับจิตใจ ขันธเป็นภาระที่ทำให้เกิดทุกข์ ในทางพระพุทธศาสนาสอนให้ดับทุกข์ด้วยการเจริญกรรมฐาน ซึ่งมีอยู่ 40 วิธี ได้แก่ กสิณ 10

อสุภะ 10 อนุสติ 10 พรหมวิหาร 4 อาหาเรปฏิกูลสัญญา 1 จตุธาตุววัฏฐาน 1 และอรุป 4 การเจริญกรรมฐานต้องใช้ร่างกายและจิตใจเป็นอุปกรณ์ในการพิจารณาและกำหนดรู้ เพราะคนทุกคนมีร่างกายและจิตใจ การเจริญสติจึงต้องใช้ขั้น 5 เป็นอารมณ์ด้วยการกำหนดรู้ฐานทั้ง 4 คือ กาย เวทนา จิต และธรรม พิจารณาจนเห็นความเกิดดับของขั้น 5 เห็นตามธรรมชาติที่เกิดขึ้น เห็นตามความเป็นจริงว่ามีการเกิดขึ้นและดับไปนั้นไม่มีใครบังคับให้เกิดดับ เห็นไตรลักษณ์ ดังนั้น การเจริญกรรมฐานขาดเสียซึ่งขั้น 5 ไปไม่ได้ ขั้น 5 จึงมีความสัมพันธ์และส่งผลการเจริญกรรมฐานเป็นอย่างมาก

ในฐานะบรรณาธิการของวารสาร หวังว่า บทความที่พิมพ์เผยแพร่ในวารสารฉบับนี้ จะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั้งหลายตามสมควร จึงขอเจริญพรอนุโมทนาขอบคุณเจ้าของบทความทุกท่านที่ได้ส่งบทความของท่านมาเผยแพร่ในวารสาร **มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์** และคณะทำงานของวารสารทุกท่าน ที่ร่วมกันดำเนินการจัดทำด้วยความรับผิดชอบทำให้วารสารฉบับนี้ออกเผยแพร่ต่อสาธารณชนได้ตามระยะเวลาที่กำหนด

รศ.ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี

บรรณาธิการ

สารบัญ

หน้า

บทบรรณาธิการ

การศึกษาวิเคราะห์การบรรลธรรมของโสภณในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

โสภณ เทียนศรี และพระเมธีวราญาณ..... 1-11

วิเคราะห์แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท

คณัฐชัย ธนทวีพันธุ์กุล และบาลี พุทธรักษา..... 12-28

ศิลป์ในพรหมชาลสูตร : ศิลเพื่อชีวิตทั้งดงาม

รมิดา ฟ้ายิโย และมนตรี สิริโรจนานันท์..... 29-38

การตีความคำสอนเรื่องอทิปปัจจยตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

เสฐียร ทังทองมะดันและสานิตย์ ศรีนาค..... 39-54

บริบทของดอกบัวในพระไตรปิฎก

ณัฐพรพรณ กรรภิรมย์พิชิตาและพระศรีวินยาภรณ์..... 55-63

สาระธรรมแฝงจากธรรมจักร

ภุชณ ธาตาดินทร์และบรรจบ บรรณรุจิ..... 64-74

ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับการเกิดใหม่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระปราบศึก อุทัยและประภา งามไพโรจน์..... 75-87

พระพุทธรูป : การตีความเชิงสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา

สิริรัศมี สิงห์สนธิและพระมหามหาวินทร์ ปุริสุตตโม..... 88-98

ปรัชญาชีวิตกับการปฏิบัติธรรม

พระมหาภาธร อาภาธโร 99-115

ความสัมพันธ์ของชั้น 5 ที่มีต่อการเจริญกรรมฐาน

วิบูลย์พงศ์ พันธุนนท์และบาลี พุทธรักษา..... 116-123

การศึกษาวิเคราะห์การบรรลุนิพพานของโสเภณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา An Analytical Study of the Enlightenment of the Prostitutes in Buddhist Scripture

¹โสภณ เทียนศรี

Sophon Tiensri

²พระเมธีวราญาณ

Phra Methivarayan

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding author email: kuchefar@yahoo.com

Received: January 30, 2020; **Revised:** May 24, 2020; **Accepted:** May 30, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาวิเคราะห์การบรรลุนิพพานของโสเภณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงเอกสารจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา รวมทั้งเอกสาร ตำราวิชาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และ การวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยจะมุ่งเน้นไปที่การบรรลุนิพพานของโสเภณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยตรงให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ และตอบปัญหาที่ต้องการทราบ

โสเภณีกับการบรรลุนิพพาน มีข้อสรุปค้นพบว่า การมีอาชีพเป็นโสเภณีก็ได้เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุนิพพาน จึงทำให้เห็นถึงศักยภาพจากหญิงโสเภณีที่ได้พัฒนาตนถึงขั้นสูงสุดไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ มีโสเภณีที่บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ มีจำนวน 4 ท่าน ได้แก่ พระอัทธมเถรี พระอภยมาตาเถรี พระอัมพปาลีเถรี พระวิมลเถรี และบรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบัน ในการบรรลุนิพพานของโสเภณีเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความเลื่อมใสศรัทธาของโสเภณี เพราะเกิดความเบื่อหน่ายต่อการมีอาชีพการเป็นโสเภณี จึงได้ขอออกบวช และได้สำเร็จเป็นอริยบุคคลในระดับพระโสดาบัน และบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์

คำสำคัญ: การบรรลุนิพพาน, โสเภณี, คัมภีร์พระพุทธศาสนา

Abstract

This article is intended to the Enlightenment of the Prostitute in Buddhist Scripture. The methods of this research work are documentary study by searching the data focus on the concept of Buddhist Ethics and Careers in Buddhism in Tipitaka, Commentaries, Sub-commentaries, related research works and analysis all data regarding the Buddhist ethics principles and careers. The objectives of this study are: to study the Enlightenment of the Prostitute in Buddhist There is a conclusion found that having a prostitution career is not an obstacle to achieving Dharma. Therefore, showing the potential from the prostitutes who have developed themselves to the highest level there are 4 prostitutes who attain to the Arhat. PhraAthtattatheri, PhraAphaimatathiri, PhraAmpalipalithiri, PhraWimlahiri and the enlightenment Sotàpanna is NangSirima. The Enlightenment of the Prostitute is a reflection of the faithfulness of prostitutes. Because of boredom of having a prostitution career. Therefore, requesting to be ordained and succeeded as a noble person and attain Sotàpanna as an Arahant.

Keywords: Enlightenment, Prostitutes, Buddhist Scripture

บทนำ

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้มีการกล่าวถึงบทบาทของโสเภณีไว้ในหลายแห่ง โดยมีบทบาทที่แตกต่างกันไป ในสมัยพุทธกาล ถือว่าผู้ครองเป็นตำแหน่งนครโสเภณีจะได้รับการยอมรับและเชิดชูเกียรติ ในการทำหน้าที่เป็นตัวแทนของบ้านเมืองที่จะต้องผ่านกระบวนการคัดสรรอย่างพิถีพิถัน มีปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ชีวกวัตถุ ว่าด้วยหมอชีวกโกมารภัจ ในเรื่องคณะภุมมพิชากรกรุงราชคฤห์ ไปพบหญิงงามเมืองที่มีชื่อว่าอัมพปาลี กรุงเวสาลีเป็นถิ่นที่อุดมสมบูรณ์ มีอาณาเขตกว้างขวาง พลเมืองมากมีคนคับคั่ง หาข้าวปลาอาหารง่าย มีปราสาท 7,707 เรือนยอด 7,707 สวนดอกไม้ 7,707 สระโบกขรณี 7,707 และมีหญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลี (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 327 หน้าที่ 180) แสดงให้เห็นถึงผู้ที่ครองตำแหน่งโสเภณีมีบทบาทต่อระบบเศรษฐกิจ ยังเป็นสัญลักษณ์ของความรุ่งเรืองของบ้านเมือง จึงทำให้เมืองนั้นมีความงามเป็นพิเศษ นอกจากนี้แล้ว หญิงโสเภณีมีเพียงจะช่วยให้บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองเพียงอย่างเดียว ยังเป็นผู้ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา มีปรากฏอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ทีมนิกาย มหาวรรค ลិងขวัตถุ หญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลี ผู้นั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า พระพุทธเจ้าข้าหม่อมฉันขอถวายสวนมะม่วงนี้แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน พระผู้มีพระภาคทรงรับอารามแล้ว ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้หญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลี ขวนให้อยากรับไปปฏิบัติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 289 หน้าที่ 107) นางอัมพปาลีเป็นโสเภณีที่มีฐานะดี ผู้ที่มีความตั้งใจจะบำเพ็ญกุศลอย่างแรงกล้า ในการขอมิมนต์ถวายภัตตาหารกับพระพุทธเจ้า ยังได้

ถวายทรัพย์สินสมบัติที่ได้มาจากตำแหน่งของนครโสเภณีที่ดินและสวนมะม่วงถวายเพื่อสร้างสังฆาราม ยังมีโสเภณีที่มีชื่อเสียงในการทำบุญถวายอาหารบิณฑบาตที่เลื่องลือไปทั่วสารทิศ มีปรากฏในอรรถกถา ขุททกนิกาย ธรรมบท นางสิริมา ครั้นบรรลุโสดาปัตติผลอย่างนี้แล้ว นิมนต์พระทศพลรังขึ้นถวายทานเป็นอันมากแล้วได้ตั้งอัฐกฐัต เพื่อถวายพระสงฆ์ไว้เป็นประจำ ตั้งแต่นั้นมา ภิกษุ 8 รูป ไปยังเรือนเสมอ (อรรถกถาภาษาบาลี เล่มที่ 1 ข้อที่ 119 หน้าที่ 98) นางสิริมาเป็นโสเภณีที่มีศรัทธาถวายได้ภัตตาหารพระภิกษุสงฆ์ 8 รูป ทุกวัน จนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต

นอกจากนี้แล้ว มีโสเภณีผู้มีความตั้งมั่นมีศรัทธาในการขอออกบวช เพื่อการพ้นทุกข์ แต่ต้องพบกับอุปสรรคในการเดินทาง เพื่อขอให้พระพุทธรูปเจ้าทรงอนุญาตออกบวชได้ มีปรากฏในพระวินัยปิฎก จุฬวรรค เรื่องหญิงแพศยา ชื่ออัทธมาสี นางต้องการไปกรุงสาวัตถีด้วยคิดว่า จะอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค พวกนักเลงพอได้ฟังข่าวว่า หญิงแพศยา ชื่ออัทธมาสีจะเดินทางไปกรุงสาวัตถี จึงคอยดักแอบซ่อนอยู่ใกล้ทางหญิงแพศยาอัทธมาสี ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมิกถา เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อุปสมบทได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 7 ข้อที่ 430 หน้าที่ 358-359) เมื่อพิจารณาจากข้อความในพระวินัยนี้ พระพุทธรูปเจ้าทรงอนุญาตให้เป็นกรณีพิเศษต่อผู้จะบวชแต่ไม่อาจเดินทางไปบวชได้ด้วยตนเอง พระพุทธรูปเจ้าได้ส่งทูตมาแทน ถือได้ขอออกบวชในรูปแบบพิเศษ ซึ่งเป็นคนแรก และเป็นเพียงผู้เดียวที่ได้บวชในลักษณะทูตอุปสมบทา เมื่อบวชแล้วบำเพ็ญเพียรไม่นานก็สำเร็จบรรลุเป็นพระอรหันต์

บทความวิจัยเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาวิเคราะห์สถานภาพและบทบาทของโสเภณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผู้วิจัยเห็นว่า มีโสเภณีมีจำนวนไม่น้อยที่สามารถพัฒนาตนเป็นพระอริยบุคคล และนำไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ ในประเด็นการบรรลุนิพพานของโสเภณี ซึ่งในการบรรลุนิพพานในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีโสเภณีท่านใดบ้าง ในการบรรลุนิพพานของโสเภณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้มีการกล่าวไว้อย่างไร

ด้วยเหตุนี้ในการศึกษาค้นคว้าจากในพระไตรปิฎกอันเป็นหลักฐานสำคัญโดยหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา เพื่อให้ได้ทราบถึงการบรรลุนิพพานของโสเภณีในระดับต่างๆ ในฐานะโสเภณีเป็นอาชีพเก่าแก่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล และในปัจจุบันก็ยังคงมีอาชีพนี้อยู่ทั่วทุกมุมโลก เพื่อให้เกิดความรู้ที่หลากหลายจากบทความนี้ เพื่อเป็นแนวทางนำมาในการวิเคราะห์โดยสมบูรณ์จะยังประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวิจัยในเชิงลึก เพื่อสร้างสรรค์การพัฒนาชีวิตและสังคมได้อย่างเหมาะสม

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาบทบาทของโสเภณีกับการบรรลุลัทธิธรรม
2. เพื่อวิเคราะห์โสเภณีกับการบรรลุลัทธิธรรม

ขอบเขตของการวิจัย

บทความวิจัยนี้ โดยมุ่งเน้นศึกษาความรู้เกี่ยวข้องกับโสเภณี จากข้อมูลชั้นปฐมภูมิจากพระไตรปิฎกจัดพิมพ์เป็นภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 และในคัมภีร์อรรถกถา โดยวิธีการวิเคราะห์การบรรลุลัทธิธรรมของโสเภณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เนื้อหาในด้านที่กล่าวถึงการบรรลุลัทธิธรรมของโสเภณี มีระดับการบรรลุลัทธิธรรมอย่างไร มีโสเภณีท่านใดบ้างที่บรรลุลัทธิธรรมขั้นสูงสุด

วิธีการดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้เลือกระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเป็นแนวทางในการศึกษา ในการวิเคราะห์เอกสาร (document analysis) และการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัย สำหรับเครื่องมือการวิจัยเอกสารและการวิเคราะห์เนื้อหาที่ใช้เป็นแนวทางจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยที่ได้แสดงเลขที่เล่มของพระไตรปิฎก ตามด้วยการแยกหมวดของพระคัมภีร์ในแต่ละปิฎก ผู้วิจัยได้ค้นคว้าและถอดความรู้จากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 45 เล่ม โดยมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับโสเภณีในมิติต่างๆ ในเล่มที่ค้นพบหมวดหมู่ หัวข้อเรื่องที่ค้นพบในจำนวนที่ศึกษาค้นคว้าจำนวน 917 หน้า ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับบรรลุลัทธิธรรมของโสเภณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยมีโครงสร้างมีความสอดคล้องกับประเด็นนำมาวิเคราะห์เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ในมิติต่างๆ

ผลการวิจัย

1. บทบาทของโสเภณีกับการบรรลุลัทธิธรรม

จากการศึกษาการบรรลุลัทธิธรรมของโสเภณีทำให้ทราบถึงประเด็นที่น่าสนใจประการหนึ่ง คือ หญิงโสเภณีจำนวนหนึ่งที่มีความเลื่อมใสศรัทธา ได้เห็นประโยชน์จากการฟังและการศึกษาธรรม สามารถพัฒนาตนเองข้ามพ้นจากความเป็นหญิงโสเภณี มีปัญญาที่สมบูรณ์พร้อมบรรลุถึงความเป็นพระอริยบุคคลในระดับต่างๆ ซึ่งหากพิจารณาถึงคุณสมบัติในการบรรลุลัทธิธรรม มีโสเภณีจำนวนไม่น้อยที่สามารถบรรลุลัทธิธรรมในระดับต่างๆ และนอกจากแล้วโสเภณียังเป็นเหตุให้ผู้อื่นบรรลุลัทธิธรรมได้อีกด้วย ซึ่งจะขอนำเสนอรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) การบรรลุลหรรณของนางวิมลลาหิงโสเภณี มีข้อค้นพบว่า นางวิมลลาโสเภณีผู้ที่เคยมัวเมาอยู่กับชื่อเสียง เคยประกอบอาชีพเป็นโสเภณีมาก่อน แต่ด้วยในการตั้งมั่นในการปฏิบัติธรรม มีปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา วิมลเถรีคาถา ภาษิตของพระวิมลเถรี ผู้เคยเป็นหญิงคนิกา ได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า วันนี้ เรานั่นปลงผมห่มผ้าสังฆาฏิ บวชเที่ยวบิณฑบาตแล้วมานั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ได้ผานที่ไม่มีวิตก ได้ตัดกิเลสเป็นเหตุเกาะเกี่ยวทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ได้ทั้งหมดทำอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไป เป็นผู้เย็น ดับสนิทแล้ว (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 26 ข้อที่ 72-76 หน้าที่ 567-568) แม้ว่านางวิมลเป็นโสเภณีผู้ที่ยังมัวเมาอยู่กับชื่อเสียง และเคยประกอบอาชีพเป็นโสเภณีมาก่อน แต่ด้วยในการตั้งมั่นในการทำ ความดีและพัฒนาตนสู่การบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้

โสเภณีที่ชื่อว่าวิมล เมื่อได้รับโอวาทจากพระโมคคัลลานเถระ ได้ชี้แจงในเรื่องของ อสุกัมมัญฐาน จึงเกิดหิริโอตตัปปะ ในความชั่วที่ได้กระทำมา กลับมามีความตั้งมั่นในพระพุทธศาสนา มีความศรัทธาขอออกบวชเป็นภิกษุณีในเวลาไม่นานนักก็สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

2) การบรรลุลหรรณของนางอัทธกาสีหิงโสเภณี มีข้อสรุปค้นพบว่า โสเภณีที่ชื่อว่านางอัทธกาสีประกาศตนเป็นอุบาสิกาเลิกประกอบอาชีพโสเภณี ได้เห็นสังฆธรรมความจริงของชีวิตบรรลุลหรรณเป็นพระอรหันต์ มีปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน อัทธกาสีเถรียาปทาน การที่หม่อมฉันมาในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดเป็นการมาดีแล้ว โดยแท้วิชา 3 หม่อมฉันได้บรรลุแล้วโดยลำดับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหม่อมฉันก็ได้ทำสำเร็จแล้วคุณวิเศษเหล่านี้คือปฏิสัมภิทา 4 วิโมกข์ 8 และอภิญญา 6 หม่อมฉัน ก็ได้ทำให้แจ้งแล้วคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหม่อมฉันก็ได้ทำสำเร็จแล้ว (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 33 ข้อที่ 183 หน้าที่ 544) นางอัทธกาสี ได้เกิดในชาติสุดท้ายได้เกิดมาในตระกูลลูกเศรษฐี ด้วยมีความตั้งมั่น มีศรัทธาเจริญสมณะและเจริญวิปัสสนาได้อภิญญาในเวลาต่อมาบรรลุเป็นพระอรหันต์

3) การบรรลุลหรรณของนางอัมพปาลีหิงโสเภณี มีข้อค้นพบว่า นางอัมพปาลีได้พิจารณาความจริงของชีวิตเกิดความสลดใจถึงสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เพราะความชราเป็นเหตุ รูปทั้งปวงไม่เที่ยงถูกชราครอบงำไว้ เมื่อได้ออกบวชเป็นภิกษุณี มีปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน อัมพปาลีเถรียาปทาน ในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดเป็นการมาดีแล้วโดยแท้วิชา 3 หม่อมฉันได้บรรลุแล้วโดยลำดับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หม่อมฉัน ก็ได้ทำสำเร็จแล้วคุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิทา 4 วิโมกข์ และอภิญญา 6 หม่อมฉันก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หม่อมฉันก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนั้นได้ทราบว่พระอัมพปาลีภิกษุณีได้ ภาษิตคาถาเหล่านี้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 33 ข้อที่ 212-219 หน้าที่ 548-549) นางอัมพปาลีมีอายุที่มากขึ้น จึงได้เลิกอาชีพเป็นโสเภณี และออกบวชเป็นภิกษุณีได้เข้ามาปฏิบัติอยู่ใน

สำนักของของพระวิมลโกณฑัญญะเถระ นางอัมพปาลีได้กำหนดพิจารณาในความไม่เที่ยงทั้งหลายแล้วยกขึ้นสู่ ทุกลักษณะ และอนัตตลักษณะ เจริญในบรรลุปะเป็นพระอรหันต์

4) การบรรลุตระรรมของนางปทุมวดีหญิงโสเภณี มีข้อค้นพบว่า นางปทุมวดีขอลาออกจากตำแหน่งนครโสเภณี เพื่อออกบวชเป็นภิกษุณีและฟังธรรมจากพระอรหันต์ มีหลักฐานยืนยันในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา อภยมาตุเถรีคาถา ภาษิตของพระอภยมาตุเถรี พระอภยมาตุเถรี ได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า แม่เจ้า ท่านจงพิจารณาร่างกายนี้ เบื้องบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องล่างตั้งแต่ปลายผมลงมาว่า เป็นของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็นเน่า เราพิจารณาอยู่อย่างนี้ จึงถอนราคะทั้งปวงได้ ตัดความเร่าร้อนได้ขาด เป็นผู้เย็นดับสนิทแล้ว (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 26 ข้อที่ 33-34 หน้าที่ 560) พระเถรีได้พิจารณาร่างกายนี้ เบื้องบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องล่างตั้งแต่ปลายผมลงมา เป็นของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น ให้พิจารณาอย่างนี้ จึงถอนราคะทั้งหมดได้ ตัดความเร่าร้อนได้เด็ดขาด เป็นคาถาที่บุตรกล่าวให้โอวาทแก่พระเถรี พระเถรีฟังคาถาบทนี้แล้ว จึงบรรลุปะเป็นพระอรหันต์

หลังจากที่บรรลุตระรรมแล้ว พระปทุมวดีเถรี ได้พระนามใหม่ว่า อภยมาตาเถรี ได้พิจารณาตามที่พระอรหันต์ที่เป็นพระลูกชายสอนทำให้เกิดเห็นความจริงแท้ของสังขารทั้งหลายว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในที่สุดก็ได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์ จากนั้นพระอภยเถระให้โอวาทแก่พระเถรี เมื่อพระเถรีฟังคาถาบทนี้แล้วบรรลุปะเป็นพระอรหันต์ เปล่งอุทานกล่าวคาถา เป็นการบูชาอาจารย์ เมื่อกล่าวถึงการปฏิบัติของตน จากนั้นพระเถรี จึงกล่าวคาถาที่สอง ที่ปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย เถรีคาถา กล่าวว่า ปฏิบัติตามที่ลูกชายสอน ความเร่าร้อนก็ดับสลาย สรรพกิเลส ดับ เย็นสบายถึงนิพพาน (อรรถกถาภาษาบาลี เล่มที่ 28 ข้อที่ 427 หน้าที่ 68) พระเถรีได้ตั้งอยู่ในโอวาทที่พระอภยเถระแสดงให้เห็นว่า ราคะทั้งหมดถอนออกแล้วด้วยอรหัตมรรค ตัดความเร่าร้อนคือ กิเลสได้นั่นเอง จึงเป็นผู้มีความเย็น ดับสนิทด้วยนิพพาน

นางปทุมวดีได้ฟังพระธรรมเทศนาที่แสดงเป็นเรื่องเกี่ยวกับกายคตาสติและอสุภกรรมฐาน พิจารณาถอนความยึดติดในความงามของร่างกาย เห็นถึงความน่าเกลียดของปฏิภูลแห่งร่างกายในที่สุดก็ได้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์

5) การบรรลุปะของนางสิริมาหญิงโสเภณี มีข้อค้นพบว่า นางสิริมาโสเภณีที่บรรลุปะเป็นพระโสดาบันเป็นพระอริยะเบื้องต้น ก่อนถึงแก่กรรมเมื่อยังสาว มีปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ สิริมาวิมาน ดิฉนังเป็นเทพธิดา ผู้เห็นอมตธรรม เป็นสาวิกาของพระตถาคตเจ้าผู้หาใครเลิศจึงกว่ามิได้ได้เห็นธรรม ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล เป็นโสดาบันบุคคล ทุกติเป็นอันไม่มีแก่ดิฉนังอีกแล้ว (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 26 ข้อที่ 142-147 หน้าที่ 25-26) นางสิริมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เมื่อได้เห็นความจริงในทางกระแสแห่ง

อริยมรรคในเบื้องต้น จึงหมดความลึกลับสงสัยในพระรัตนตรัย จนได้เห็นสัจธรรมแห่งความจริง ในอริยสัจ 4 บรรลุเป็นพระโสดาบันบุคคล

นางสิริมา หลังจากได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน นับแต่วันนั้นจึงเป็นเหตุให้นางเลิกอาชีพในการเป็นหญิงโสเภณี

6) โสเภณีเป็นเหตุให้ผู้อื่นบรรลุธรรม มีข้อค้นพบว่า เมื่อศึกษาลึกลงไปทำให้เห็นว่าโสเภณีเป็นเหตุให้ผู้อื่นสามารถบรรลุธรรม พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ได้ทรงประทับอยู่ด้านหนึ่งของป่าช้า ในขณะที่มีภิกษุณีสงฆ์ พระราชา พร้อมด้วยข้าราชการบริพาร ตลอดจนประชาชนชาวเมืองยืนอยู่รอบๆ อีกด้านหนึ่งของป่าช้า พระพุทธเจ้าทรงปรารภเรื่องศพนางสิริมา มีจำนวนผู้เข้าร่วมฟังพระธรรมเทศนาในเวลาพร้อมกัน มีปรากฏในอรรถกถา ปิฐวรรค สิริมาวิมานวัณณา ดิฉันนั้นมาหมายจะถวายอภิวาท พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้หาใครเลิศยิ่งกว่ามิได้หมายจะนมัสการบรรดาภิกษุผู้นำเลื่อมใส ซึ่งยินดีในกุศลธรรม และหมายจะเข้าไปนั่งใกล้สมาคมของสมณะที่ปลอดภัย ดิฉันมีความเคารพพระธรรมราชา คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงสิริ ครั้นได้เห็นพระจอมมุนีแล้ว ดิฉันก็มีใจเบิกบาน เอิบอím จึงขอถวายอภิวาทพระองค์ผู้เป็นพระตถาคตเลิศกว่านรชน ทรงฝึกคนที่ควรฝึก ทรงตัดต้นหาได้ ทรงยินดีในกุศลธรรม ทรงแนะนำเวไนยสัตว์ให้ข้ามพ้นจากทุกข์ได้ ทรงช่วยเหลือสัตว์โลกด้วยความเกื้อกูลอย่างยิ่ง (อรรถกถาภาษาบาลี เล่มที่ 24 ข้อที่ 148-149 หน้าที่ 94-95) นางสิริมาเกิดไปเป็นเทพธิดาในชั้นยามา ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ พร้อมด้วยหมู่เทพกัญญาบริวารจำนวน 500 ที่ห้อมล้อมอยู่ ณ บริเวณป่าช้า มีพระราชา ประชาชนชาวเมือง พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโดยได้ยกตัวอย่างเรื่องศพนางสิริมา เพื่อเป็นอุปรณ์สอนธรรมให้เห็นความจริงที่ปกปิดด้วยเนื้อหนังร่างกาย เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้ว นางสิริมาก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ส่วนภิกษุที่มีจิตติดผูกพันในตัวนางสิริมา ก็ได้บรรลุเป็นพระอนาคามี ผู้คนที่ร่วมฟังธรรมครั้งนั้นกับบรรลุธรรมเป็นโสดาบันทั้งหมด

ศพนางสิริมาอดีตโสเภณีผู้ที่เคยมีความงาม เพื่อให้เป็นอุปรณ์สอนธรรมเป็นการชี้ให้เห็นความไม่งามของร่างกายที่เต็มไปด้วยแผลที่ต่างๆ กายนี้ประกอบไปด้วยกระดูก มากด้วยโรค มากด้วยความครุ่นคิดปรารถนาหาความยั่งยืนถาวรไม่ได้แม้แต่น้อย จากในประเด็นนี้ทำให้ทราบถึงจำนวนผู้ที่บรรลุธรรมในระดับต่างๆ ในเวลาเดียวกันมีผู้ที่เป็นพระอรหันต์ จำนวน 1 ท่าน พระอนาคามี 1 ท่าน และมีผู้บรรลุเป็นพระโสดาบันอีกจำนวน 500 ท่าน

ช่วงในพรรษาที่ 1 ในเวลานั้น พระพุทธเจ้าทรงเสด็จเพียงลำพังไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ในระหว่างทางทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุภิกษุณีทั้ง 30 ท่าน เป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามหาโกศลและร่วมพระราชบิดาเดียวกับพระเจ้าปเสนทิโกศล มีปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ภัททวัคคีย์วัตถุ ว่าด้วยภิกษุภัททวัคคีย์ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่าพวกเธอจงนั่งลงเรา

8 วารสาร มจร พุทธศาสน์ปริทรรศน์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน 2563)

จักแสดงธรรมแก่พวกเธอสหายภิกขุทั้งหลายที่นั่นทุลรัว่าดีละ พระพุทธเจ้าข้า ถวายอภิวาท พระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่สมควรพระผู้มีพระภาคได้ตรัส อนุปฺพฬิกถา คือทรงประกาศ 1. ทานกถา 2. สีลกถา 3. สัคคกถา 4. กามาทีนวกถา 5. เนกขัมมานิสังสกถา แก่พวกเขา เมื่อทรงทราบว่าเขาผู้มีจิตควรอ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบานผ่องใส จึงทรงประกาศ สามุกกังสิกธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือทุกข สมุทัย นิโรธ มรรคธรรมจักขุ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 36 หน้า 45-46) พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนุปฺพฬิกถา ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดแก่สหายภิกขุทั้งหลาย สหายภิกขุทั้งหลายได้บรรลุโสดาปัตติผล และได้ขออุปสมบทในสำนักพระพุทธเจ้า แล้วส่งไปประกาศพระศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุปฺพฬิกถาและอริยสัจ 4 เพื่อให้เห็นถึงโทษ เพราะจิตที่เศร้าหมองมาจากกาม เห็นโทษของกามทั้งหลาย สหายภิกขุทั้งหลายได้ดวงตาเห็นธรรม จำนวน 30 ท่าน สำเร็จบรรลุเป็นพระโสดาบัน

โสณณีกับการบรรลุธรรม		
รายชื่อโสณณีที่บรรลุธรรม	ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	คัมภีร์อรรถกถา
พระวิมลเถรี	พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา วิมลเถรีคาถา ภาษิตของพระวิมลเถรี	
พระอัทธมเถรี	พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน อัทธมกาถี เถรียาปทาน	
พระอัมพปาลีเถรี	พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา วี สตินิบาต อัมพปาลีเถรีคาถา ภาษิตของพระอัมพปาลี เถรี	
พระอภยมาตุเถรี	พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา อภยมาตุเถรีคาถา ภาษิตของพระอภยมาตุ เถรี	
โสณณีเป็นเหตุให้ผู้อื่น บรรลุธรรม		อรรถกถา ขุททก นิกาย ธรรมบท เรื่องนางสิริ

		มา
โสเภณีเป็นเหตุให้ สหายภททศคีย์ บรรลุ ธรรม	พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภัททศคีย์วัตถุ ว่าด้วยภิกษุภททศคีย์	

ตารางที่ 1 ตารางแสดงโสเภณีกับการบรรลุธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

โสเภณีกับการบรรลุธรรม มีข้อค้นพบว่า มีจำนวน 4 ท่าน ได้แก่ พระอัทธมเถรี ปทุมวดี หรือพระอภยมาตาเถรี พระอัมพาลีเถรี พระวิมลเถรี และเป็นพระโสดาบัน 1 ท่าน คือ นางสิริมา และนอกจากนี้ยังเป็นเหตุให้ผู้อื่นบรรลุธรรมเป็นจำนวนมากในเวลาพร้อมกัน คือ 531 ท่าน ได้แก่ผู้ที่เข้าร่วมฟังพระธรรมเทศนาพิจารณาศพนางสิริมาในป่าช้า มีผู้ที่บรรลุเป็นพระโสดาบัน จำนวน 500 ท่าน พระอนาคามี 1 ท่าน คือพระภิกษุที่เคยหลงติดคิดรักในนางสิริมา และสหายของภททศคีย์อีก 30 ท่าน ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน

2. วิเคราะห์โสเภณีกับการบรรลุธรรม

จากการศึกษาค้นคว้า โสเภณีกับการบรรลุธรรม โยพบว่า พระวิมลเถรี มีปรากฏในคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา วิมลเถรีคาถา ได้รับโอวาทเรื่องอสุภกัมมฐานจากพระ โมคคัลลานเถระ บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ พระอัทธมเถรี มีปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน อัทธมกาสิ เถรียาปทาน ได้เจริญวิปัสสนาสำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระอัมพาลีเถรี มีปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา วิสดีนินาต อัมพาลีเถรีคาถา ภาษิตของพระอัมพาลีเถรี เจริญในวิปัสสนาได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระอภยมาตาเถรี มีปรากฏพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา อภยมาตาเถรีคาถา ภาษิตของพระอภยมาตาเถรี ได้ฟังธรรมจากพระอรหันต์ เรื่องกายคตาสติอสุภกรรมฐาน บรรลุสำเร็จเป็นพระอรหันต์ โดยมีปรากฏคัมภีร์ จำนวน 6 เล่ม ที่มีในคัมภีร์พระสูตรตันตปิฎกจำนวน 5 เล่ม ที่มีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาจำนวน 1 เล่ม

ในประเด็นนี้มีข้อค้นพบว่า โสเภณีเป็นเหตุให้ผู้อื่นบรรลุธรรม มีปรากฏในอรรถกถา ขุททกนิกาย ธรรมบท เรื่องนางสิริมา มีผู้ที่บรรลุธรรมเป็นพระอนาคามี 1 ท่าน เป็นพระโสดาบัน 500 ท่าน ในเวลาพร้อมกัน และนอกจากนี้ยังเป็นเหตุให้สหายภททศคีย์บรรลุธรรม พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภัททศคีย์วัตถุ ว่าด้วยภิกษุภททศคีย์ พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนุปฺพนิกกา และอริยสัจ 4 สหายภททศคีย์ทั้ง 30 ท่าน บรรลุเป็นพระโสดาบันในพร้อมกัน

นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่ค้นพบที่น่าสนใจพบว่า มีโสเภณีที่อยู่ในฐานะมารดาของพระอรหันต์ มีจำนวน 4 ท่าน คือพระวิมลโกทัตถเถระบุตรของนางอัมพาลี มีปรากฏในอรรถกถา ขุททกนิกาย เถรีคาถา เอกกนิบาต วิมลโกตถเถรีเถรีคาถา นางอัมพาลีได้คลอดบุตรแล้ว

ทารกนั้นได้นามว่า วิมล ต่อมาภายหลัง จึงมีปรากฏนามใหม่ว่า วิมลโกณฑัญญะ เขาเจริญวัยแล้ว เห็นพุทธานุภาพ ในคราวที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปพระนครไพศาลี มีใจเลื่อมใส จึงขอบรรพชา และได้กระทำบวรพิกิจแล้ว เริ่มตั้งวิปัสสนาบรรลุประอรหัตตอกาลไม่นานนัก (อรรถกถาภาษาบาลี เล่มที่ 14 ข้อที่ 201 หน้าที่ 323) พระอภัยกุมารบุตรของนางปทุมวดี มีปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย อภยมาตาเถรีคาถาว่า แม่พระเถรี ผู้เป็นมารดาของพระอภัยเถระองค์นี้ ก็สร้างบุญบารมีไว้ในพระพุทธรูปองค์ก่อนๆ ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้เป็นหญิงนครโสเภณี ชื่อว่าปทุมวดี ในเมืองอุชเชนี (อรรถกถาภาษาบาลี เล่มที่ 26 ข้อที่ 427 หน้าที่ 65-66) หมอชีวกโกมารภัจ บุตรของนางสาโลตีหญิงโสเภณี ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค เรื่องบุตรของหญิงงามเมืองชื่อ นางสาโลตี เมื่อนางมีครรภ์ครบกำหนดคลอด จึงได้คลอดบุตรชายได้กำชับหญิงรับใช้ว่า แม่สาวใช้ เธอจงวางทารก คนนี้ในกระดังง่าๆ แล้วนำออกไปทิ้งที่กองขยะ เจ้าชายอภัยได้ทอดพระเนตร เห็นทารก โปรดเลี้ยงไว้แล้วตั้งชื่อทารกนั้นว่า “ชีวก” เพราะบังถึงคำว่า “ยังมีชีวิตอยู่” ตั้งชื่อว่า “โกมารภัจ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 327 หน้าที่ 180-181) นางวิมลบุตรของ นางวิมลามีชื่อเดียวกัน ปรากฏในอรรถกถา ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรีคาถาอรรถกถา ได้อธิบายว่า นางเกิดเป็นธิดาของหญิงผู้อาศัยรูปเลี้ยงชีพคนหนึ่ง ในกรุงเวสาลี นางมีชื่อนาง วิมล เมื่อนางเจริญวัยแล้วก็เลี้ยงชีพอย่างนั้นเหมือนกัน (อรรถกถาภาษาบาลี เล่มที่ 28 ข้อที่ 71 หน้าที่ 132) นางสิริมาที่ได้บรรลุปะโสดาบันเป็นบุตรของนางสาโลตี มีปรากฏในพระ อรรถกถาขุททกนิกาย สิริมานิพนธ์วิธานนา ได้อธิบายถึง อาการป่วยหนัก และการถึงแก่กรรม ของนางสิริมา เวลาเย็นวันนั้น พระราชาส่งข่าวไปทูลพระศาสดาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นาง สิริมาน้องสาวของหมอชีวก ตายเสียแล้วพระพุทธเจ้าข้า (อรรถกถาภาษาบาลี เล่มที่ 28 ข้อที่ 1 หน้าที่ 87-89) ในการถึงแก่กรรมของนางสิริมาทำให้ได้ทราบความชัดเจนระหว่างหมอชีวกกับ นางสิริมา ในฐานะเป็นน้องสาวของหมอชีวก เป็นหลักฐานที่เชื่อมโยงในมารดาของหมอชีวกกับ นางสิริมาที่มีมารดาเดียวกัน ก็คือนางสาโลตีหญิงงามเมืองคนแรกของกรุงราชคฤห์

สรุปผลการวิจัย

โสเภณีกับการบรรลุนิพพาน ผู้วิจัยมีข้อสรุปพบว่า ถึงแม้จะมีอาชีพเป็นโสเภณีก็มิได้เป็น อุปสรรคต่อการบรรลุนิพพานทำให้เห็นถึงศักยภาพจากหญิงโสเภณีที่ได้พัฒนาตนถึงขั้นสูงสุดไปสู่ ความเป็นพระอรหันต์ มีโสเภณีที่บรรลุปะโสดาบันมีจำนวน 4 ท่าน ได้แก่ อัทธเถรี ปทุม วดีหรือพระอภยมาตาเถรี อัมพปาลีเถรี พระวิมลเถรี และเป็นพระโสดาบัน 1 ท่าน คือนางสิริ มา ในการบรรลุนิพพานของโสเภณีเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงเพราะในความเลื่อมใสศรัทธาของ โสเภณีเพื่อขอออกบวช เกิดความเบื่อหน่ายต่อการมีอาชีพเป็นโสเภณี ได้ฟังธรรมจากพระ

อรหันต์แล้วเกิดความเลื่อมใสเห็นโทษในกามทั้งหลาย นอกจากนี้แล้ว มีโสเภณียังเป็นมารดาของพระอรหันต์ มีจำนวนถึง 4 ท่าน คือพระวิมลโกทัตถะบุตรนางอัมพาลี พระอภัยกุมารบุตรนางปทุมวดี หมอชีวกโกมารภัจบุตรนางสาละวดี นางวิมลบุตรนางวิมลามีชื่อเดียวกัน

จากการศึกษาค้นคว้าในการบรรลุลหกรรมของโสเภณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จำนวนทั้งหมด 7 เล่ม ที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกจำนวน 1 เล่ม พระสุตตันตปิฎกจำนวน 5 เล่ม และในอรรถกถา 1 เล่ม

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

จากบทความวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิเคราะห์การบรรลุลหกรรมของโสเภณีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้มีข้อสรุปค้นพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยเนื้อหาในการบรรลุลหกรรมของโสเภณี จากเรื่องในชาดกหลายเรื่องโดยที่มุ่งสอนผู้ประพฤติพหุโทษต่อความเท่าเทียมกับบุรุษและสตรีเพศอย่างเสมอภาคเท่ากัน โสเภณีมีสถานภาพที่อิสระที่สามารถจะสละนำตนออกจากทางโลก เพื่อดำเนินในวิถีชีวิตเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาเปิดโอกาสในการพัฒนาในศักยภาพในตนเอง สู่การเป็นพระอรหันต์เป็นการบรรลุลหกรรมเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์

เอกสารอ้างอิง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2539, พระไตรปิฎกภาษาไทยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2539). อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

R.P. Kangel. (1965). *The Kautilya Arthasastra Book III A Study*. India: University of Bombay.

วิเคราะห์แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท
**An Analytical Study of the Concept of Dhātu in Theravada
Buddhist Philosophy**

¹คุณฐชัย ธนทวีพันธุ์กุล

Canatchai Tanatavipankoon

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²บาลี พุทธรักษา

Pali Buddharaksa

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Humanities Faculty, Chiang Mai University

¹Corresponding author email: baleeb@gmail.com

Received: April 30, 2020; **Revised:** May 24, 2020; **Accepted:** May 30, 2020

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหมายและความสำคัญของธาตุ และเพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท รูปแบบเป็นการศึกษาจากคัมภีร์และ เอกสารต่างๆ ขอมูลปฐมภูมิในพระไตรปิฎก ตำรา เอกสารและสื่อต่างๆ ที่เกี่ยวข้องของ

จากการศึกษาพบว่า ธาตุมีความหมายและความสำคัญอย่างหลากหลาย มีความหมายว่า “ธาตุเป็น เอกรูปเชิงสสาร (รูป) เอกรูปเชิงจิต (นาม) และทวิรูปคือ สสาร (รูป) กับจิต (นาม) และธาตุเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดโลก จักรวาล เอกภพและสิ่งที่มีชีวิตต่างๆ เช่น มนุษย์ สัตว์และพืช

การศึกษาเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทพบว่า ธาตุเป็นพื้นฐานสำคัญต่อสิ่งมีชีวิตและ ไม่มีชีวิต ธาตุเป็น ความจริงใดทั้งรูปธรรมและนามธรรม เป็นความจริงใดทั้งจิตและสสาร ธาตุ เป็นสัมพันธ์ภาพดั้งเดิมของมนุษย์ที่มนุษย์มีต่อกัน เมื่อเขาใจปรากฏการณ์ของธาตุทั้งภายนอก และภายใน จะทำให้มีมุมมองต่อโลกและชีวิตว่าสิ่งทั้งหลายล้วนต้องอิงอาศัยกัน (ปฏิเสธสมุ ปบาท) ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทมีความความสอดคล้องบางประการกับแนวคิดทางดานวิท ยาศาสตร์และธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทมีคุณค่าใน 2 ระดับคือคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม

คำสำคัญ: แนวคิดเรื่องธาตุ, สสาร, พุทธศาสนาเถรวาท

Abstract

The objectives of this dissertation to study the meaning and the importance of Dhātu and to study the concept of Dhātu in Theravāda Buddhist Philosophy. This research is a qualitative study from the primary documentary source in the Tipitika, the texts, the documents and the Medias.

From the research it is found that the Dhātu are of the meanings and the important verities. The Dhātu is the Monism of the matter (Rupa) or Monism of the mind (Nama) and the dualism that is the matter (Rupa) and mind (Nama). The Dhātu is the important root causing the world, the universe, the cosmos and the varieties of lives that man, animals and planets.

From the research the Dhātu in Theravāda Buddhist Philosophy is the importance fundamental of life and non-life. Dhātu is the reality of Rupadhamma and Namadhamma, the reality of mind and matter. Dhātu is the fundamental relations of the all man. When the persons know the external phenomena and internal ones of Dhātu, they will have the views to the world and the life that everything is interdependent (paticcasamuppada). The Dhātu in Theravāda Buddhist Philosophy is of the similarity with the Science and the Dhātu in Theravāda Buddhist Philosophy has two reveals; - the true value and the artificial value.

Keywords: the concept of Dhatu, matter, Theravada Buddhism

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “ธาตุ” พบว่าเป็นคำที่มีความหมายหรือนัยที่กว้างขวางมากซึ่งอาจก่อให้เกิดความสงสัยได้ว่า แท้ที่จริงแล้ว คำที่เรียกกันว่า “ธาตุ” นั้นคืออะไร อะไรที่เรียกว่า “ธาตุ” และคำว่า “ธาตุ” นั้นยังสื่อไปยังได้อีกมากมายเพียงไร มีลักษณะ ฐานะความสำคัญอย่างไร และมีความหมายแตกต่างกันออกไป มากน้อยแค่ไหนของแต่ละแนวคิดธาตุนั้นเป็นไปได้เพียงรูปธรรมหรือนามธรรมเท่านั้นหรือไม่อย่างไรหรือเป็นไปได้ในเชิงสสารนิยมหรือจิตนิยมเท่านั้น

ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. 2542 ได้นิยามคำว่า “ธาตุ” ซึ่งทำให้เห็นว่า “ธาตุ” นั้นมีการเริ่มต้น หรือมีที่มาที่กว้างขวางไว้โดยชี้ให้เห็นว่า “ธาตุนั้นเป็นได้ทั้งธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ และ ลม หรือธาตุที่เป็นกระดูก หรือการนิยามธาตุในเชิงวิทยาศาสตร์และการกล่าวถึงรากศัพท์ของคำว่า “ธาตุ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 556) นักปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ มีความเชื่อในเรื่องโลกที่ว่า จะต้องมียิ่งที่เป็นพื้นฐานคือ ปฐมธาตุ ซึ่งเป็นแนวคิดที่

14 วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน 2563)

ปรากฏทางดานอภิปรัชญา ที่ศึกษาเกี่ยวกับสิ่งนอกเหนือฟลิกสไป กล่าวคือขอบเขตของวิทยาศาสตร์ที่จำกัดอยู่แค่สิ่งที่สัมผัสได้ด้วยประสาท 5 (ตา หู จมูก ลิ้น และกาย) เท่านั้น อภิปรัชญาเป็นปรัชญาสาขาที่วาดด้วยสิ่งเป็นจริง เช่น พระเป็นเจ้า (God) โลก (world) วิญญาณ (soul) สารระ (substance) เจตจำนงเสรี (free will) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 63)

แนวคิดทางดานอภิปรัชญา ไดแก แนวคิดทางสสารนิยม จิตนิยม ธรรมชาตินิยม เป็นต้น สสารนิยม(materialism) ในทางอภิปรัชญาหมายถึง แนวคิดที่ถือว่าสสารเท่านั้นที่เป็นจริง ปรากฏการณ์ในรูปอื่นๆ สามารถทอนลงได้ว่าเป็นเพียงปรากฏการณ์ของสสาร ในกรณีนี้เรามักเรียกวาสสารนิยม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 6) ซึ่งเป็นการจัดคำถามถึงธรรมชาติที่อยู่รอบตัวของมนุษย์ดังกล่าวว่าเป็นอย่างไร โดยมีนักปรัชญาที่เชื่อว่าเป้นบิดาของปรัชญาตะวันตกคือ ธาเลส (Thales: ก่อนป ค.ศ.624-546) ที่มีสมมุติฐานว่าพื้นฐานของสรรพสิ่งนั้น มีน้ำเป็นปฐมธาตุที่แฝงอยู่ในสรรพสิ่ง

แนวคิดของธาเลส ในเรื่องนี้มีผู้คัดค้าน และเสนอแนวคิดของตนออกมาคัดค้านมากมายตั้งแต่ครั้งนั้นเรื่อยมา พรอมเสนอสมมุติฐานว่าเป้นไฟ สสารไรรูป หรือ อนันต เป็นต้น แต่อย่างไรก็ดี จากการตั้งสมมุติฐานที่มีขึ้นดังกล่าวของ ธาเลส เป้นบอเกิดแห่งประเด็นทางดานอภิปรัชญาจวบจนปัจจุบันว่า สิ่งใดที่เชื่อว่าเป็นปฐมธาตุหรือพื้นฐานแกสรรพสิ่ง ไม่เพียงเฉพาะแนวคิดทางดานตะวันตกเท่านั้นที่ไคความสนใจในประเด็นดังกล่าวนี้ ในอินเดีย สมัยพุทธกาล มีนักคิดชื่อชิตะ เกสกัมพล ไคกล่าววว่า “มนุษย์คือที่ประชุมแห่งมหาภูตรูป 4 เมื่อสิ้นชีวิต ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายยอมผันแปรไปเป้นอากาศธาตุ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 9 ข้อที่ 171 หน้าที่ 57)

แนวคิดของชิตะ เกสกัมพลนั้น เป้นการจัดคำถามและตอบว่า สรรพสิ่งล้วนมีพื้นฐานมาจากธาตุ 4 สนวนพุทธปรัชญาก็มีความเชื่อในเรื่องของ ธาตุ ที่เป้นพื้นฐาน แกนสาร หรือ สารัตถะที่ปรากฏอยู่ในสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป้นสิ่งมีชีวิตมีวิญญาณครองและสิ่งไม่มีวิญญาณครองเช่นกัน

ในแนวคิดทางดานวิทยาศาสตร์อาจเห็นวว่า สิ่งที่เราเรียกวว่า “ธาตุ” นั้นคือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ไฮโดรเจน คาร์บอนไดออกไซด์ เป็นต้น และ ณ วันนี้ นักวิทยาศาสตร์เรียกสิ่งที่เล็กที่สุดของธาตุวว่าอะตอม (atom) การศึกษาอะตอมของธาตุต่าง ๆ ทำให้เรารู้วว่าอะตอมของแต่ละธาตุมีรูปร่างและคุณสมบัติที่แตกต่างกัน โดยมีองค์ประกอบหลัก คือนิวเคลียสซึ่งอยู่ตรงแกนกลางของอะตอม และประกอบด้วยอนุภาคโปรตอนกับนิวตรอนกับอิเล็กตรอนซึ่งโคจรรอบนิวเคลียส ดังนั้น แนวคิดทางดานวิทยาศาสตร์จึงมุ่งความสนใจไปในสิ่งที่สามารถสัมผัส หรือรับรู้ได้ด้วยอายตนะทั้งห้า ที่เรียกวว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งวิธีการดังกล่าวเรียกวว่าวิธีวิทยาศาสตร์ (scientific method) วิทยาศาสตร์จึงเจริญมาด้วยการพิสูจน์วด้วยวิธีการดังกล่าวนี้ วาเป้นที่มาของความจริงที่สุด อย่างไรก็ตามแนวคิดทางดานวิทยาศาสตร์นั้นคงมิไคเป้นที่ยืนยันวาเป้นแนว

คิดที่สมบูรณ์ที่สามารถอธิบายได้อย่างครบถ้วน (ชาเมียร์ โอคาซา, 2549: 66) ดังที่ สุชีพ ปุญญานุภาพที่โดกลาวว่า คำว่า “ธาตุ” ในทางศาสนา มีไต่หมายถึงสิ่งที่จะแยกออกไปอีกไม่ได้ ในทางเคมี อย่างวิทยาศาสตร์ หากหมายถึงลักษณะที่เห็นได้ง่าย เขาใจได้ง่าย แยกประเภทได้ง่าย ของสิ่งทั้งหลายในโลก ซึ่งอาจเข้าใจได้... นอกจากนั้นยังมีการกล่าวถึงธาตุทางจิตใจ หรือ นามธรรมด้วย เพราะฉะนั้น การรับรู้ทั้ง 2 ทาง คือ ทั้งความหมายทางวิทยาศาสตร์ และความหมายทางศาสนา จึงดีกว่าเอาความหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง ไปชมอีกฝ่ายหนึ่งด้วยความรู้เพียงด้านเดียว (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2553: 36-37)

สมภาร พรหมทา โดกลาวว่าคำสอนทางดานพระพุทธานันบางสวนสามารถเปรียบได้ และมีความเหมือนกันกับวิทยาศาสตร์ บางประการของพระพุทธานันก็ยังคงลักษณะเฉพาะที่สามารถอธิบายให้ครอบคลุมได้ แต่บางประการยังคงไม่สามารถค้นพบ หรือตอบได้อย่างเจาะจงในวิทยาศาสตร์ (สมภาร พรหมทา, 2536: 195-198)

อย่างไรก็ตาม วัชร งามจิตร์เจริญได้อธิบายว่าธาตุในแนวคิดของพุทธศาสนาเถรวาท ไม่ได้มีความหมายเหมือนกับ ธาตุ (element) ในวิทยาศาสตร์ที่หมายถึงองค์ประกอบพื้นฐานของสสาร...แต่ยังหมายถึงสภาวะบางอย่าง และพฤติกรรม หรืออาการของมนุษย์ได้ด้วย (วัชร งามจิตร์เจริญ, 2552: 47-48) ซึ่งคล้ายพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ที่โดกลาวว่า คำว่า “ธาตุ” ในพระพุทธานัน ทานให้จำกัดความว่า คือสิ่งที่ทรงสภาพของตนไว้ หมายถึง ความว่า ดิน น้ำ ลม ไฟ ล้วนเป็นเช่นนั้นเองตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่ชีวะ หรืออาตมัน ไม่ใช่สัตว์หรือบุคคล สสารทั้งหลายในโลกเกิดจากการรวมตัวกันของธาตุ 4 ไม่มีแกนสารที่ควรยึดมั่นว่าเป็นตัวตนหรือของตน สวนคำว่า ธาตุ (Element) ในวิทยาศาสตร์มีคำจำกัดความว่าคือ สสารที่ไม่อาจย่อยให้เป็นสารอื่นที่เล็กกว่า หมายความว่าธาตุต่างๆ เช่น ทอง เหล็ก เป็นสิ่งที่ไม่อาจลดทอนลงไปเป็นธาตุอื่นๆ (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2540: 11-12)

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดเรื่อง“ธาตุ” นั้น มีหลากหลายมิติ และอาจเชื่อกันว่า “ธาตุ” นั้น เป็นสิ่งที่มียุแรกเริ่มกับสิ่งที่มีชีวิตแต่ก็ยังเป็นประเด็นการถกเถียง มีความสงสัยที่ยังหาข้อยุติไม่ได้ อีกทั้งแนวคิดก็แตกต่างกันหลากหลายมากน้อยออกไป หากแต่ในพุทธปรัชญาเถรวาทก็มีแนวคิดเกี่ยวกับธาตุไว้ในหลายมิติ หลายแง่มุม ทั้งที่เป็นสิ่งที่เป้นวัตถุหรือสสารและสิ่งที่เป้นสภาวะหรือไม่มีรูปร่าง ที่ไม่ว่าจะพิสูจน์ได้ด้วยผัสสะ 5 หากแต่ยังต้องอาศัยสิ่งที่เหนือผัสสะทั้งห้า หรือที่เรียกว่า มโนผัสสะ ซึ่งอาจเป้นสิ่งที่สัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องสสารนิยมของตะวันตกและตะวันออกบางประการ กล่าวคือ ประเภทของธาตุในพระพุทธานันได้แบ่งไว้หลายระดับ คือ ธาตุ 1 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 174 หน้าที่ 23-24) ธาตุ 2 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 352 หน้าที่ 371) ธาตุ 3 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 11-15 หน้าที่ 262) ธาตุ 4 15 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 12 ข้อที่ 301 หน้าที่

330) ชาติ 6 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 35 ข้อที่ 172 หน้าที่ 134) ชาติ 7 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 16 ข้อที่ 95 หน้าที่ 180) และชาติ 18 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 35 ข้อที่ 183 หน้าที่ 142) เฉพาะชาติ 4 มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ภูตรูป 4 หรือมหาภูต 4 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 76 หน้าที่ 300) เป็นชาติใหญ่และเป็นแม่ชาติหลักที่มีอยู่ในกลุ่มชาติทั้งปวง

ชาติ 6 เป็นการแยกเพื่อการศึกษาชั้นละเอียดสูงขึ้นไปโดยมีอากาศธาตุหรือของว่าง และจิตวิญญาณเข้ามาเกี่ยวของด้วยสวนชาติ 18 เป็นการกล่าวถึงสิ่งที่ทรงสภาวะของชาติเองตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นไปตามธรรมเนียมคือกำหนดแห่งธรรมดาไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล และมีรูป ลักษณะ กิจ อาการเป็นแบบจำเพาะตัวอันพึงกำหนดเอาเป็นหลักใดแต่ละอย่างๆ พระธรรมปิฎก (ป. อ.ปยุตฺโต), 2553: 266) ถึงกระนั้นก็ตาม ความสำคัญของชาติพระพุทธานุชาตรัสไว โดยชี้ให้เห็นความมีอยู่ของชาติว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ชาติ นั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไป ตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรูปบรรลุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรูปบรรลุลแล้ว จึงบอก แสดงบัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้งายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ตถาคตเกิดขึ้น ก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ชาติ นั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่าง นั้น ตถาคตรูป บรรลุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ครั้นรูป บรรลุลแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้งายว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ชาติ นั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรูปบรรลุนั้นว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรูป บรรลุลแล้วจึงบอกแสดง บัญญัติกำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้งายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 137 หน้าที่ 385)

จากประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ผู้เขียนเห็นว่าแนวคิดเรื่อง “ชาติ” ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ยังสามารถอธิบาย วิเคราะห์ และอาจจะพบความแตกต่างกันของนัยที่หลากหลายมากขึ้นไปกว่าเดิมได้อีก ด้วยเหตุที่ว่าทั้งในอดีตและปัจจุบัน พบว่ามีกรณียาม การให้ความหมาย การถกเถียง โตแย้ง ทั้งในทางอภิปรัชญา และวิทยาศาสตร์ โดยได้กล่าวถึง “ชาติ” ไว้อย่างหลากหลาย มีนัยต่างๆ รวมทั้งแนวคิด ทั้งตะวันตกและตะวันออก แม้แต่ในปรัชญาอินเดียอย่างพุทธปรัชญาเถรวาท ก็ได้กล่าวถึงไวเช่นกัน ฉะนั้นการศึกษาในครั้งนี้ จะนำไปสู่การค้นหาคำตอบในขอบเขตเรื่องชาติในพุทธปรัชญาเถรวาท ว่ามีฐานะความสำคัญเป็นอย่างไรรังยังเชื่อมโยงต่อแนวคิดต่างๆ ไวบางประการด้วย

ความหมายของธาตุ ตามทัศนะของปรัชญาและศาสนา

ใน “A Concise Dictionary of Indian Philosophy” ได้นิยามความหมายของคำว่า “ธาตุ” ไว้ว่า เป็นช่องทางในการรับรู้ 6 อย่าง, เป็นสิ่งที่สามารถรับรู้ได้ทางสัมผัสทั้งหก, จิตสำนึก 6 อย่าง, ธาตุ, ธาตุดั้งเดิม, แก่น, สิ่งประกอบ เป็นต้น

ในแนวคิดของพุทธปรัชญา “ธาตุ” เป็นสิ่งที่นำไปสู่ความรู้ต่อไป

ในแนวคิดของสงฆ์ “ธาตุ” มี 6 อย่างคือ ดิน ลม ไฟ น้ำ อากาศและเจตนา (จิตสำนึก) รวมเรียกว่า ปุรุชะ

ในแนวคิดของอายุรเวท “ธาตุ” ประกอบด้วย 3 อย่างของร่างกายคือ ลม ปิตตะ (น้ำดี) และกัปะ (เสมหะ) (John Grimes, 1996: 115)

พระศรีคัมภีร์ญาณ ให้ความหมาย “ธาตุ” ตามตัวอักษรแปลว่า ผู้ทรงไว้/ทรงอยู่ สิ่งซึ่งทรงไว้/ทรงอยู่ ภาวะที่ทรงไว้ ทรงอยู่ หมายถึง สิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่คู่โลกทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม...ธาตุ ตามหลักพระพุทธศาสนานิยมหมายถึง ธาตุ 4 ได้แก่ ปฐวี (ดิน) อาโป (น้ำ) เตโช (ไฟ) วาโย (ลม)...ในความหมายแคบลงมา หมายถึงส่วนต่างๆ ของร่างกายคน (พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ วันจันทร์). (2556: 99-100) ซึ่งในประเด็นเดียวกันนี้ อติศักดิ์ ทองบุญ ได้กล่าวถึงความหมายของ ธาตุ ไว้เช่นกันว่า ภาวะที่เป็นมูลเดิมหรือสิ่งที่มีลักษณะเฉพาะของตน (สวลักษณ์) (อติศักดิ์ ทองบุญ, 2555: 98)

ผู้เขียนเห็นว่า จากความหมายของธาตุข้างต้น จะเห็นได้ว่า มีการอธิบายไว้อย่างกว้างขวาง หลากหลายแง่มุมด้วยกัน แต่ถ้าพิจารณาถึงข้อเสนอดังกล่าวจะเห็นได้ว่ามี 2 ลักษณะคือทั้งที่เป็นวัตถุและสภาวะนามธรรมหรือสภาวะธรรม

แม้พุทธปรัชญาปฏิเสธการตอบคำถามดังปรากฏในอภัยกตปัญหา (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่มที่ 13 ข้อที่ 122 หน้าที่ 133-134) เพราะไม่เน้นไปเพื่อการถือปฏิบัติ แต่ถ้าพิจารณาข้อเสนอดังกล่าวว่ามีเหตุผลอะไรที่เป็นเหตุมีแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ที่เป็นส่วนหนึ่งที่อาจกล่าวอ้างได้ว่าเป็นพุทธพจน์ปรากฏอยู่ในบริบทของพุทธปรัชญาหากมิใช่สำคัญ ดังนั้นด้วยนัยนี้ชี้ให้เห็นว่า การมีอยู่ของพุทธปรัชญาในเรื่องทางอภิปรัชญาในประเด็นต่างๆ รวมทั้งประเด็นเรื่อง “ธาตุ” เป็นข้อเสนอน่าสนใจ เพราะหากพิจารณาถึงบริบทของคำสอนแล้วเชื่อมโยงกับแนวคิดต่างๆ ร่วมสมัยเดียวกันหรือในสมัยต่อมาของปรัชญาต่างๆ ทั้งในสายปรัชญาอินเดีย จีน และตะวันตก ก็ย่อมเห็นได้อย่างชัดเจนว่า มีการนำเสนอให้เห็นความสำคัญของข้อเสนอวาทะใดเป็นสิ่งดำรงอยู่ก่อน หรือเป็นสิ่งแรกเริ่มของสิ่งทั้งหลาย คำตอบที่ได้จึงพบว่า คือ “ธาตุ” ดังนั้นจึงกล่าวได้หรือไม่ว่า ทำไมจึงไม่มีการคิดตีความไปในทางความหมายอื่น แต่กลายมาเป็นว่า มีการให้ความหมายหรือมีนัยที่ใกล้เคียงกันแม้จะมีการใช้ภาษาบางอย่าง

แต่กลับยืนยันในลักษณะร่วมกันว่า มีบางสิ่งที่เป็นพื้นฐานของสรรพสิ่ง หากแต่การดำรงอยู่นั้นย่อมมีความมากมายของสิ่งดังกล่าวในฐานะเป็นองค์ประกอบ

ความหมายของ “ธาตุ” ที่ให้ไว้นั้นมีทั้งในพุทธปรัชญาและแนวคิดทางด้านวิทยาศาสตร์ โดยที่วิทยาศาสตร์เน้น “ธาตุ” ที่เป็นสสาร ที่ต้องอาศัยผัสสะหรือกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ในการพิสูจน์ ว่ามีอยู่หรือดำรงอยู่ วิธีการแบบวิทยาศาสตร์มิได้เกิดขึ้นอย่างเลื่อนลอย เช่นเดียวกับท่าทีของนักปรัชญาที่ตั้งคำถามแรกเริ่มว่า “โลกนี้มีอะไรเป็นพื้นฐาน” หรือ “อะไรเป็นสิ่งที่แรกเริ่ม ดำรงอยู่ก่อนสิ่งอื่น” หรือ “เราจะอธิบายเหตุการณ์ทั้งหลายโดยไม่อ้างอำนาจเบื้องต้นได้หรือไม่” (อดิศักดิ์ ทองบุญ, 2556: 165) แม้ว่านักปรัชญาในยุคสมัยของกรีกโบราณ ตั้งแต่ธาลีส (Thales) ได้มีการนิยามความหมายของธาตุว่าคืออะไร โดยมีข้อเสนอให้เห็นคือ “น้ำ” เป็นปฐมธาตุและให้เหตุผลสนับสนุน ทำไมต้องเป็นสิ่งที่แรกเริ่มของสิ่งทั้งปวง ซึ่งวิธีการหาเหตุผลสนับสนุน เมื่อมีการเสนอว่าอะไรเป็นสิ่งที่แรกเริ่มหรือปฐมธาตุนั้น ก็มีการยกข้อเสนอดังกล่าวมาพิจารณาพร้อมกันกับข้อคัดค้านเพื่อสนับสนุนข้อเสนอดังกล่าวของแต่นักปรัชญา ซึ่งด้วยท่าทีดังกล่าวนี้ จึงเป็นเหตุให้เห็นว่า ไม่ได้มีการนิยามว่า “ธาตุ” นั้นคืออะไรกันแน่ วิธีการคิดดังกล่าวนี้ แม้แต่ในตะวันออกก็เช่นเดียวกันไม่ได้มีการให้ความหมายหรือนิยามก่อนว่าสิ่งที่กำลังเสนอขึ้นนั้นคืออะไรกัน คงมีเพียงการเสนอว่า “ธาตุ” เป็น “สิ่งที่พื้นฐาน” หรือเป็น “สิ่งที่แรกเริ่ม” นั้นเป็นสิ่งที่มาก่อนสิ่งอื่น ซึ่งเป็นการกล่าวถึง คุณสมบัติ หรือองค์ประกอบของธาตุ ดังกล่าวนั้น แล้วหาเหตุผลมาสนับสนุนว่าเป็นไปได้ได้อย่างไร

ข้อหรือการให้นิยามนั้นสำคัญมากดังที่โสกราตีส (Socrates) ได้พยายามหาการจำกัดความ (Definition) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2543: 26-27) ความสำคัญของชื่อในลัทธิพลาโตได้กล่าวไว้ว่า “ในโลกนี้ไม่มีอะไรนอกจากการสร้างสรรค์ทางความคิดและชื่อ” (ไดเจนีส ไตตาโร ซูซูกิ, 2553: 102) ข้อเสนอของลัทธิพลาโต ย่อมชี้ให้เห็นความสำคัญของชื่อว่าเป็นสิ่งที่สมมุติเรียกกันเท่านั้น การสมมุตินั้นมีพื้นฐานมาจากความเชื่อด้วย ฉะนั้น การให้ความหมายของชื่อจึงเป็นสิ่งที่ไม่ตัดขาดจากความเชื่อของผู้เสนอหรือนิยามหรือความหมายของสิ่งดังกล่าวด้วย พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ชื่อครอบงำสิ่งทั้งปวง ชื่อไม่มีสิ่งทั้งปวงยิ่งกว่า ชื่อเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่สิ่งทั้งปวงตกอยู่ในอำนาจ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 15 ข้อที่ 61 หน้าที่ 73) ด้วยนัยดังกล่าว การให้ความหมายหรือการเรียกว่าชื่ออะไรนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง ข้อถกเถียงเรื่องชื่อนี้ ปัจจุบันมีนักปรัชญาสายวิเคราะห์ภาษา มาศึกษากันอย่างกว้างขวาง เช่น วิท겐สไตน์ (Ludwig Wittgenstien) เห็นว่า “ภาษาเป็นเรื่องของสังคม ท้องถิ่น วัฒนธรรม” เป็นต้น การอธิบายถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งย่อมไม่ปราศจากภาษา ภาษาจึงสะท้อนความจริงออกมาด้วย ดังนั้น ภาษาจึงมีความสำคัญไม่เพียงแต่ขึ้นกับบริบทของสังคมนั้น แต่ภาษาในแนวคิดทางด้านพุทธปรัชญา นั้นยังสื่อไปถึงปรมัตถ์หรือความจริงสูงสุดได้ด้วย

การศึกษา “ความหมายและความสำคัญของธาตุ” เห็นได้ว่า มีการให้ความหมายของธาตุในแง่ของสสารจิต นาม หรือรูปในประเด็นเรื่อง ความสำคัญของธาตุวาเปนเปนองคประกอบ ของโลก เอกภพ และจักรวาลและฐานะของธาตุวาเปนองคประกอบของมนุษย์ สัตว และพืช แมวจะเนนไปที่วิทยาศาสตร์อธิบายไวบวง เพื่อต้องการเสนอให้เห็นว่า ปัจจุบันนี้ มีความเข้าใจในบริบทของธาตุอย่างไร ซึ่งลวนแลวแตมิติการรับรู้ของคนสวนใหญยอมเข้าใจเกี่ยวกับธาตุจากวิทยาศาสตร์ ดังนั้นในที่นี้ความสำคัญของธาตุจึงเปนไปในกรอบของวิทยาศาสตร์บางในการมุงอธิบาย แตอย่างไรก็ตาม แนวคิดอื่นๆทั้งปรัชญาตะวันตกและตะวันออกมีการ อ้างถึงอยู่แลวว่าธาตุมีความสำคัญต่อการมีอยู่ของทั้งในแง่ของสสารและจิตการยืนยันความมีอยู่ว่าธาตุสำคัญอย่างไรต่อโลกหรือมนุษย์นั้นก็มิเหตุผลสนับสนุนความเป็นไปได้ด้วยกัน ในสวนวิทยาศาสตร์มีการพัฒนาต่อมา โดยยอมรับการตรวจสอบด้วยผัสสะ 5 สวนกระบวนการทางดานปรัชญานั้น ลวนโตแยง ถกเถียงกันอย่างกว้างขวางกว่าในการยอมรับสิ่งที่เหนือขึ้นไปกว่าผัสสะทั้ง 5 แมวแนวคิดทางปรัชญาอาจแยงว่าทาที่ของวิทยาศาสตร์เปนทาที่ที่แคบกว่าบางก็ตาม

ความมีอยู่ของธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท จากการศึกษาเรื่องธาตุในพุทธปรัชญา พบว่ามีข้อยืนยันถึงความมีอยู่ของธาตุ 3 ลักษณะคือ

1.ธาตุ เปนสิ่งที่มีอยู่ด้วยตัวมันเองหรือเปนสิ่งในตนเอง (สภาวะ/objective) การมีอยู่ดังกล่าวนี้ไม่จำเป็นที่จะต้องมิผู้ไปรูว่าธาตุนั้นมีอยู่อย่างไร ธาตุดังกล่าวเปนความจริงสูงสุด (ultimate reality) หรืออาจ กลาวไควาเปนปวิสัย (objective) เพราะธาตุสามารถดำรงอยู่ด้วยตนเอง ไม่จำเป็นที่จะต้องมิใครไปรับรู้หรือไม่อย่างไรก็ได้ อาจกลาวไควาเปนความสมบูรณ์แบบของธาตุที่สมบูรณ์ในตนเอง ดังที่พุทธองคตริสว “ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา”

2.ธาตุ มีลักษณะเปลี่ยนแปลง คือ แมธาตุเปนสิ่งที่มีอยู่แตมีอยู่อย่างเปลี่ยนแปลงไปตามกฎของไตรลักษณ์คือสิ่งทั้งหลายลวนต้องเปลี่ยนแปลง ตามกฎของไตรลักษณ์นั้น สิ่งทั้งหลายนั้นลวนแลวมีฐานะที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปทั้งสิ้น การเห็นวาล่งที่มีอยู่ เปนสิ่งที่มีอยู่ไม่เปลี่ยนแปลงก็เพราะควยความไม่รู้ (อวิชชา) จึงทำให้เห็นถึงความมีอยู่ของล่งทั้งหลายที่มีอยู่วาทียงแทไม่เปลี่ยนแปลง ทั้งที่จริงล่งทั้งหลายไมว่าจะเปนรูปธรรมหรือนามธรรมก็ลวนเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา คือ “การเปลี่ยนแปลงของวัตถุ (รางกาย) 17 ขณะต่อ 1 ขณะจิต (นาม)”

3. ธาตุ มีลักษณะอิงอาศัยกัน คือ ล่งทั้งหลายไม่สามารถพบว่ามีจุดเริ่มต้นหรือจุดสิ้นสุดใดเมื่อ กลาวถึงการมีอยู่ของล่งทั้งภายนอกหรือภายใน และการมีอยู่หรือการ

เกิดขึ้นของมนุษย์ว่ามีจุดเริ่มต้น มีที่มา อย่างไร ไม่สามารถกล่าวเจาะจงไปว่ามีจุดเริ่มต้นจาก สสาร (วัตถุ/รูปธรรม) หรือจิต (อสสาร/นามธรรม) ด้วยเหตุว่าสิ่งทั้งหลายอิงอาศัยกันตามกฎ ของปฏิจจสมุปบาท มี 2 สายคือสายเกิดและสายดับคือ

1. สายเกิด: เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
2. สายดับ: เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ

แนวคิดเรื่องธาตุของพุทธปรัชญาเถรวาท

การเข้าใจเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทอาจแบ่งให้เห็นชัดได้ ดังนี้

1. **แนวคิดเรื่องธาตุ** แนวคิดนี้นับว่ามีความจริงสูงสุด ที่พ้นขึ้นประสาทสัมผัส ธรรมดา (ทั้งอายตนะทั้ง 5) ขั้นสูงสุดของความจริงดังกล่าวเป็นอภิวสัยลวนๆ มีเพียงบุคคลที่ บรรลุถึงความจริงดังกล่าวนี้เท่านั้นจึงสามารถพยากรณ์ตนเองได้ ซึ่งประเด็นดังกล่าวนี้เป็นเรื่อง จอจินไตย (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 21 ข้อที่ 77 หน้าที่ 122) ยากยิ่งในการจะตรวจสอบ ได้ ในพุทธปรัชญาถือว่า เป็นเพียงวิสัยของพุทธองค์เท่านั้นในการพยากรณ์ในระดับความ จริงสูงสุด แต่อย่างไรก็ตาม บุคคลที่บรรลุความจริงสูงสุดดังกล่าวก็ย่อมที่จะไม่ประกาศตนว่าได้ เป็นผู้คนพบความจริงออกมาให้เป็นที่น่าทึ่งในภายหลัง โดยเฉพาะพระสงฆ์สาวก เพราะ จะเป็นการอวดอุตริมนุสธรรมของตนอันเป็นเหตุในการละเมิดสิกขาบทได้

ระดับความจริงในพุทธปรัชญานั้นหลักๆ จะมี 2 ระดับคือ โลภียะกับโลกุตตระ แต่ดู เหมือนว่ายังคงสัมพันธ์กัน แม้จะแยกออกจากกันก็ตาม สมภาร พรหมตา, 2548: 478-519) แต่ อย่างไรก็ตามดูเหมือนว่าในระดับความจริงสูงสุดแล้วไม่ได้แยกออกอย่างชัดเจนว่าการบรรลุ หรือเข้าใจถึงความจริงสูงสุดว่าเป็นไปแก่ใครได้หรือไม่ได้ชี้แจงว่า เป็นเพียงวิสัยของการ ดำรงเพศสมณะเท่านั้น เพียงแต่อาจกล่าวได้ว่า วิสัยของการดำรงเพศสมณะดังกล่าวมีความ สะดวก ง่ายกว่าวิสัยของฆราวาสในการประพฤติ ปฏิบัติตนเพื่อการเข้าถึงความจริง

ธาตุถือว่า เป็นความจริงระดับสูงสุดประการหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในอุปมา พุทธ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 137 หน้าที่ 385) พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความ เป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้อบรมธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ...“สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ...“ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้อบรมแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เพ่งเผย จำแนกทำให้ง่ายว่า”

นัยดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นว่า สิ่งที่เป็นธาตุหรือความจริงนั้นเป็นสิ่งที่สามารถเข้าถึงหรือ บรรลุได้ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของพุทธปรัชญาที่สอนให้มองโลกตามความ เป็นจริงไม่มองโลกเพียง ดานใดด้านหนึ่ง (ธรรมนันทะ, 2540: 40) ด้วยเหตุที่ว่าสิ่งต่างๆ

เป็นสิ่งที่แน่นอน โดยไม่จำเป็นที่จะต้องไปตีความหรือไต่ถามอะไร ความจริงของธาตุจึงเป็นสิ่งที่ไม่ได้ซับซ้อนอะไร แต่เมื่อไหร่ก็ตามที่บุคคลเขาไปตีความหรือไต่ถามอะไรแล้ว ย่อมเป็นการทำให้สิ่งดังกล่าวนั้นแปรเปลี่ยนไป ถึงกระนั้นก็ตามความจริงดังกล่าว ย่อมขึ้นกับบุคคลที่มีประสบการณ์ต่อโลก ความจริงสูงสุดจึงมีความเป็นอัตวิสัยสูง (radical subjectivity) แต่อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาความกรอบทางอภิปรัชญาทั้ง 3 คือจิตนิยม สสารนิยม และธรรมชาตินิยม

ทำให้เห็นว่า ชีวิตของมนุษย์สามารถแบ่งได้เป็น 2 ส่วนคือ รูปธาตุและนามธาตุ หรือที่เรียกกันว่า ร่างกายและจิตใจ ร่างกายเป็นรูปเชิงสสารหรือวัตถุส่วนจิตใจเป็นนามเชิงอสสารหรือจิตแนวความคิดทางอภิปรัชญาทั้ง 3 นั้นพุทธปรัชญาแม้จะเชื่อวาสสารเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญหรือมีผลต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์แต่ก็ไม่สำคัญเพียงอย่างเดียว หากแต่จะต้องประกอบด้วยจิต (วิญญาณ) หรือนาม เป็นองค์ประกอบด้วยถึงจะสามารถสมบูรณ์แนวธรรมชาตินิยมจะให้ความสำคัญต่อมนุษย์ที่ต้องมีทั้งสสารและอสสารในเวลาเดียวกัน แต่ในพุทธปรัชญาแล้วสิ่งทั้งหลายมิได้ดำรงอยู่โดยไม่สัมพันธ์กัน ด้วยเหตุที่มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอยู่ก็เพราะการดำรงอยู่ของสิ่งต่างๆ ทั้งหมดสัมพันธ์กันตามหลักปฏิจสมุปบาท (พระธรรมโกศาจารย์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2553: 53) นั่นเอง เพราะการที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งดำรงอยู่ ด้วยตนเอง ย่อมเชื่อว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร ซึ่งแตกต่างจากหาที่ที่พุทธปรัชญาได้ปฏิเสธความเชื่อของลัทธิพราหมณ์ในสมัยพุทธกาล โดยได้เสนอแนวคิดที่เรียกว่า“อนัตตา” ขึ้นมาโดยชี้ให้เห็นว่า รูปธาตุ หรือร่างกายไม่สามารถตั้งอยู่ได้โดยปราศจากจิต(นาม)และจิตก็ไม่สามารถตั้งอยู่ได้โดยปราศจากร่างกาย(รูป) ทั้งร่างกาย (รูป) และจิต (นาม) นั้นสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก

พระศรีคัมภีร์ญาณได้ชี้ให้เห็นว่าพุทธปรัชญามีลักษณะความจริงสูงสุดเป็นอนัตตาวา “ในสวนที่มีอยู่อย่างวัตถุวิสัยอัตตาหรืออาตมมันในพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึงองครวมแห่งขันธ 5 ที่ประกอบกันขึ้นเป็น บุคคล ตัวตน เราเขา อยู่ภายใต้กระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย เพราะเปลี่ยนแปลงจึง เป็นทุกขเพราะเป็นทุกขจึงเป็นอนัตตา อัตตาก็มีลักษณะเป็นอนัตตาในสวนที่เป็นจิตวิสัย” (พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ วันจันทร์), 2556: 15)

ดังนั้นพุทธปรัชญาจึงยอมรับว่า ธาตุที่เป็นนามหรือจิตนั้นมีอยู่แต่มีอยู่อย่างไม่เป็นตัวไม่เป็นตน (รูป) โดยเป็น “อนัตตา” คือ ความไม่มีตัวตนที่แท้จริง คือเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ด้วยตนเอง ดังนั้นพุทธปรัชญาจึงมิใช่ “จิตนิยม” หรือ “สสารนิยม” ที่ให้ความหมายวาสสารเป็นเงื่อนไขให้เกิดขึ้น จิตเป็นเงื่อนไขให้เกิดสสาร และธรรมชาตินิยมที่เชื่อว่า มีสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวรดำรงอยู่ด้วยตนเอง 2 อย่าง

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้อธิบายว่า “พุทธปรัชญาสอนเรื่องอนัตตาในจิตและสสารมากกว่าสองพันปี พุทธปรัชญาถือว่าไม่มีอัตตาหรืออะตอม ทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีแก่น

22 วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน 2563)

นพธาวารที่ตั้งอยู่ใดในตัวของมันเอง แม่แต่ธาตุ ฉะนั้นสรรพสิ่งจึงต้องอาศัยกันและกันเกิดขึ้นตลอดเวลาตามหลักปฏิจจสมุปบาท” พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมมจิตโต), 2555: 60) โดยหลักการของการเป็นเหตุปัจจัย มีความเชื่อมโยง และอิงอาศัยซึ่งกันและกันนี้ มีความต่อเนื่องของชีวิตทั้งสิ้น (ธรรมนันทะ, 2540: 103) ซึ่งอาจจะมองได้ว่าเป็นความเป็นโลกโลกทัศน์แบบจักรกล (mechanistic worldview) ที่มองว่าสรรพสิ่งไม่ว่าจะเป็นธรรมชาติ ชีวิต หรือสังคม ล้วนเป็นจักรกลทั้งสิ้น (สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์, 2553: 191) ซึ่งพระมหาอุทัย ญาณธโร ได้วิเคราะห์หาพุทธปรัชญาเป็นอภิปรัชญา (พระมหาอุทัย ญาณธโร, 2539: 78) โดยอธิบายในเชิงกระบวนการที่เรียกว่า “ปฏิจสมุปบาท” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 82) ที่ว่าด้วยการที่สิ่งต่างๆ อาศัยกันและกันเกิดขึ้น ทั้งในเรื่องอายตนะโดยที่การมีสิ่งภายนอกและภายในเกิดกระบวนการปฏิสัมพันธ์ต่อกันจนเกิดการรับรู้ที่ต้องตรงความจริง

ดังนั้น สิ่งที่เป็นตัวเป็นตนถาวรย่อมไม่มี มีแต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ความเที่ยงแท้ของรูปธาตุและนามธาตุใดๆ ย่อมไม่เป็นสิ่งที่มีความคงในตนเองแน่นอนจนใดกล่าวหาว่า “ไม่มีสิ่งที่มีลักษณะ เนื่องจากไม่มีลักษณะอยู่ และก็ไม่มีสิ่งใด นอกเหนือจากสิ่งที่มีลักษณะกับลักษณะนั้น” (นาคารชุน, 2551: 48-49) การกล่าวของนาคารชุนเพื่อสนับสนุนการไม่มีสิ่งที่เป็นสภาวะในตนเอง หากแต่สิ่งทั้งหลายล้วนเป็นสิ่งที่เนื่องด้วยสิ่งอื่นทั้งสิ้น เป็นการเห็นด้วยปัญญาวามียอยู่อย่างว่าง (ภิกขุธัมมวิโล, 2527: 93-97) ดังนั้นการที่สิ่งทั้งหลายล้วนเป็นสิ่งที่เนื่องด้วยสิ่งอื่นย่อมแสดงให้เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร (มีสภาวะ) สิ่งทั้งหลายเป็นอนัตตาซึ่งประเด้นเรื่องอัตตา-อนัตตามีการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางว่าพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นเมื่อกล่าวถึงความจริงสูงสุด (ultimate reality) แล้วพุทธปรัชญาจะเป็นอัตตาหรืออนัตตา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา” ซึ่งอาจหมายถึงทั้งรูปธรรมและนามธรรมหรือทั้งสังขตธรรมและอสังขตธรรม ซึ่งในที่นี้อาจหมายความว่า เป็นการแสดงให้เห็นถึงสิ่งทั้งหลายทั้งที่เป็นจิต (จิตนิยม) และสสาร (สสารนิยมหรือธรรมชาตินิยม) ล้วนไม่มีแก่นถาวร ที่ดำรงอยู่ด้วยตนเองแต่ล้วนเป็นอนัตตา หมายความว่าไม่มีสิ่งเที่ยงแท้ถาวรซึ่งแย้งกับพราหมณ์ในสมัยพุทธกาลที่เชื่อว่ามีอัตตาหรือวิญญาณอมตะ (รูปนามที่เที่ยงแท้ไม่จำกัดกาลเทศะ) แต่พุทธปรัชญาเชื่อว่าไม่มีอัตตาหรือมีสิ่งที่เป็นสิ่งจริงแท้ถาวรที่ตั้งอยู่ใดในตัวของมันเอง ไม่ว่าในกาลใดใด สิ่งทั้งหลายเป็นสิ่งที่ไม่มีสิ่งในตนเอง หากแต่เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยสิ่งอื่น เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยกันและกันเกิดขึ้นตามกระบวนการของปฏิจจสมุปบาท

ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ธาตุในอภิปรัชญากับพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นไปในเชิงกระบวนการในการรับรู้ไม่ได้เน้นไปในจิตนิยม สสารนิยมและธรรมชาตินิยม เพราะหากเป็นเช่นนั้นจะเป็นการมองความมีอยู่ของธาตุแบบเชิงเดี่ยวหรือเชิงคู่ แม่พุทธปรัชญาจะกล่าวถึงสสารและจิตหรือ

รูปธาตุกับนามธาตุก็ตาม และบางครั้ง แลวพุทธปรัชญาจะให้ความสำคัญต่อจิตนิยมมากกว่า บางก็ตาม ถึงกระนั้นที่สุดแลจะพบว่าพุทธปรัชญาอธิบายธาตุเชิงกระบวนการที่สิ่งทั้งหลายอิงอาศัยกันและกันตามกฎปฏิจจสมุปบาทเมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามกระบวนการปฏิจจสมุปบาทย่อมเป็นการทำให้เห็นลักษณะของความเปนอนัตตาที่เป็นธรรมชาติอันเป็นความจริงสูงสุด

2. วิเคราะห์เรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้เขียนต้องการศึกษาใน 3 ประเด็นคือ

1. ความหมายและความสำคัญของธาตุเป็นอย่างไร 2. แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร พุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงไว้อย่างไร จากการศึกษาสามารถสรุปผลได้ดังต่อไปนี้ 3. ฐานะและความสำคัญของธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร

ประเด็นที่ 1 ความหมายและความสำคัญของธาตุเป็นอย่างไร จากการศึกษาวิจัยพบว่ามี การให้ความหมายของธาตุ ไว้อย่างหลากหลายคือความหมายตามรูปศัพท์ “Element” ความหมายตามรูปศัพท์ คำว่า “ธาตุ” และความหมายของ “ธาตุ” ในนัยปรัชญาและศาสนา

ความหมายของธาตุ มีส่วนที่เป็นสสารและจิตหรือรูปกับนาม เป็นวัตถุธาตุหรือกระดูกหรือแร่ธาตุใดด้วย เป็นการมุ่งนิยามความหมายในเชิงสสารหรือวัตถุที่อาศัยการรับรู้ได้ทางสัมผัส การนิยามความหมายไปที่สสารคือ การกล่าวว่า ธาตุ เป็นกระดูก และธาตุที่เป็นแร่ธาตุ ชนิดต่างๆ เป็นต้น สอนการนิยามว่า “ธาตุ” ในเชิงจิตหรือสสารคือ ลักษณะที่ทรงไว้ซึ่งสภาวะบางอย่างที่เป็นสิ่งในตนเอง อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งมูลฐาน คือสิ่งแรกเริ่มของสิ่งทั้งหลายในพุทธปรัชญาไดนิยามคำว่า “ธาตุ” อย่างกว้างๆ ว่า “ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาวะของตน” จึงสะท้อนให้เห็นวิถีทางของพุทธปรัชญาที่แสดงให้เห็นประโยชน์ของธาตุในเชิงสภาวะมากกว่าการเน้นไปที่สสารภายนอกที่เป็นวัตถุ อย่างไรก็ตามการกล่าวถึงนิยามของธาตุมีนัยของความจริง ที่เป็นเชิงปริวิสัย ที่ไม่ใช่เพียงอัตวิสัย ความจริงของธาตุเป็นสิ่งที่มียุ ดำรงอยู่เช่นนั้น ตรวบจนกระทั่งบุคคล เป็นเพียงผู้ที่ต้องพัฒนาตนเองเพื่อเข้าถึงความเป็นธาตุหรือความจริงดังกล่าว นั้น จึงทำให้เห็นว่าธาตุนั้นมี 2 ลักษณะคือทั้งที่เป็นวัตถุและสภาวะ ความหมายของ “ธาตุ” ในวิทยาศาสตร์เน้นไปที่สสาร ที่ต้องอาศัยผัสสะหรือกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ในการพิสูจน์ (scientific method) วามียุหรือดำรงอยู่ สอนแนวคิดทาง ดานปรัชญานั้นไม่เพียงยอมรับหาที่ของวิทยาศาสตร์ดังกล่าวนี้ หากแต่ยังยอมรับอย่างกว้างขวางอีกว่า ยังมีความจริงบางอย่างที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งต้องอาศัยมโนสัมผัสหรือการคิดหรือการไขเหตุผล

ความสำคัญของธาตุพบว่าสิ่งทั้งหลายล้วนประกอบเข้าด้วยธาตุ ทั้งสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตธาตุเป็น ส่วนหนึ่งที่เป้นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดเอกภพ จักรวาล และธาตุเป็นองค์ประกอบของมนุษย์สัตว์ และพืช สิ่งทั้งหลายในโลกหรือเอกภพ ที่หมายถึงโลกอันเป็นพื้นดินนี้การดำรงอยู่หรือมีอยู่ของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ธาตุมีความสำคัญต่อการเป็นสิ่งหนึ่งหรือสิ่งแรกเริ่มในการทำให้

เกิดหรือมีขึ้นของสิ่งมีชีวิต หากปราศจากธาตุ อันหมายถึง ธาตุพื้นฐานทั้งสิ้น คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ หรือสิ่งที่เป้นธาตุอื่นๆ แล้วสิ่งมีชีวิตทั้งหลายจะมีชีวิต หรือจะสามารถดำรงอยู่ไม่ได้ โดยความหมายหรือนัยของธาตุ (Element) นั้น มนุษยนิยมประกอบด้วยธาตุ 4 ประการคือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เป้นพื้นฐาน แต่วิทยาศาสตร์เชื่อว่าวัตถุหรือสสารก่อให้เกิดสิ่งที่มีชีวิต วัตถุเป้นสิ่งที่ดำรงอยู่แรกเริ่มของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายและค่อยๆ วิวัฒนาการจนก่อให้เกิดสิ่งที่มีชีวิตต่างๆ แตกต่าง พุทธปรัชญาที่เห็นว่าชีวิตของมนุษย์ที่เกิดขึ้นนั้น มิใช่เพียงอาศัยธาตุ 4 เท่านั้นที่เป้นองค์ประกอบหลักทำให้มนุษย์เกิดขึ้นมาได้ หรือค่อยๆ วิวัฒนาการ หากแต่ยังมีจิตหรือวิญญาณ เป้นองค์ประกอบหลักรวมด้วยเช่นกัน เช่น การเกิดขึ้นของมนุษย์ เป้นตน

ประเด็นที่ 2 แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทเป้นอย่างไร พุทธปรัชญาเถรวาท ไต่ถวิลถึงไฉนอย่างไร จากการศึกษาพบว่า ธาตุในพุทธปรัชญานั้นมีหลากหลายแง่มุมหรือประเด็นดังนี้คือ

ธาตุ 1 ในพุทธปรัชญาเถรวาทเป้นการกล่าวถึงโลกธาตุ หมายถึงเขต แดน ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิ สามารถแผ่พระบารมีไปจรดซึ่งทำให้เห็นว่า มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องจักรวาลวิทยา และยังทำให้เห็นว่าเป้นไปได้ทั้งในเชิงวัตถุวิสัย จิตวิสัย และพุทธวิสัย ธาตุ 2 ในพุทธปรัชญาเถรวาทพบว่า เน้นความสำคัญไปที่นามรูป หรือสังขตธรรม และอสังขตธรรม ธาตุ 3 ในพุทธปรัชญาเถรวาทพบว่า เป้น การกล่าวถึงธาตุทั้งที่เป้นเชิงนามธรรมและรูปธรรม โดยชี้ให้เห็นว่า การมีอยู่ของสิ่งที่เป้นนามธรรมบางครั้งย่อมจะต้องเชื่อมโยงไปสู่สิ่งที่รูปธรรมหรือวัตถุธรรม ที่เป้นกายภาพให้สามารถรับรู้ได้ทางผัสสะ 5 หรืออายตนะทั้ง 6 ธาตุ 4 ในพุทธปรัชญาเถรวาทพบว่าเป้นการกล่าววาเป้น รูปรูป 4 หรือมหาภูต 4 ซึ่ง เป้นธาตุหลัก 4 อย่าง คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ ซึ่งเป้นพื้นฐานเบื้องต้นของสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย ทั้งการอธิบายถึงธาตุ 4 ทั้งภายนอกและภายในมีจุดมุ่งหมายเพื่อการไม่ให้อึดมั่น ธาตุ 6 ในพุทธปรัชญาเถรวาทพบว่ามี 3 ประเภทด้วยกันแต่ในส่วนที่สำคัญคือ 1. ธาตุดิน 2. ธาตุน้ำ 3. ธาตุไฟ 4. ธาตุลม 5. ธาตุคือที่ว่าง และ 6. วิญญาณธาตุ ซึ่งเป้นการอธิบายธาตุในฐานะที่สำคัญที่เป้นเหตุทำให้เกิดทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตและ ธาตุ 6 นั้นยังได้เชื่อมโยงไปยังสภาวะเรื่อง ผัสสาายตนะ 6 (ซึ่งเป้นการเน้นความสำคัญเชิงญาณวิทยา) ธาตุ 7 ในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า ธาตุ 7 ดังกล่าวเป้นการเน้นไปที่ธาตุกรรมฐานเพื่อเป้นอารมณ์ซึ่งสัมพันธ์กับผลของการปฏิบัติ ธาตุ 7 เป้นธาตุที่เป้นสภาวะทางจิต มากกว่าทางวัตถุ ธาตุ 18 ในพุทธปรัชญาเถรวาท พบ ว่าธาตุ 18 เป้นการแยกเพื่อการศึกษาละเอียดสูงขึ้นไปโดยมีอากาศธาตุหรือของ วาญและจิตวิญญาณเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยธาตุ 18 เป้นการกล่าวถึงสิ่งที่ทรงสภาวะของธาตุเอง ตามที่เหตุ ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป้นไปตามธรรมนิยาม ธาตุ 18 สามารถสรุปเป้นได้ทั้งจิตและสสาร เมื่อกล่าวโดยภาพรวมการอธิบายเรื่องธาตุ 18 เป้นการชี้

เพื่อการเข้าใจเรื่องธาตุที่เป็นสิ่งดำรงอยู่ด้วยตนเองทั้งที่ เป็นไปตามเหตุ ปัจจัยของอายตนะ ทั้งภายในและภายนอกความสัมพันธ์กัน (ญาณวิทยาใด)แนวคิดเรื่องธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยสรุปมี 2 ลักษณะคือ รูปธาตุและนามธาตุ

ประเด็นที่ 3 ฐานะและความสำคัญของธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไ จากการศึกษาผู้เขียนได้นำเสนอประเด็นในการศึกษาออกเป็น 4 ข้อคือ

ข้อที่ 1 ฐานะและความสำคัญของธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทพบว่าธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นยอมรับว่าสิ่งที่มีชีวิตต้องประกอบด้วยธาตุ 5 และวิญญาณธาตุ แต่สิ่งที่ไม่มีชีวิตไม่จำเป็นต้องมีวิญญาณ คือ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และมีธาตุอากาศคือของว่างอยู่เท่านั้น

ธาตุในฐานะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม พบว่า มนุษย์ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วนคือสวรกายเรียกว่ารูปและส่วนที่เป็นจิต เรียกว่านาม เรียกรวมกันว่า นามรูป หรือร่างกายกับจิต แมจิตจะมีการเปลี่ยนแปลงถึง 17 ขณะต่อรูปแต่องค์ประกอบ 2 อย่างนี้จะขาดส่วนใดส่วนหนึ่งไปไม่ได้ สิ่งที่มีชีวิตเช่น มนุษย์ ร่างกายกับจิตเป็นสิ่งคู่กันและอิงอาศัยซึ่งกันและกัน

ข้อที่ 2 ฐานะและความสำคัญของธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทตามมุมมองทางดานปรัชญาพบว่าธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทตามมุมมองสังขนิยมเชิงทวินิยมพบว่าในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้เป็นสังขนิยมเชิงทวินิยม แม้จะกล่าวว่ามีสิ่งที่จริงแท้ 2 อย่างคือร่างกายหรือจิต เพราะเหตุที่พุทธปรัชญานั้นพิจารณาโลกเป็น กระบวนการที่สิ่งทั้งหลายอิงอาศัยกัน ในฐานะของการดำรงอยู่จริงของสิ่งทั้งหลาย แม้เมื่อลดทอนลงแล้วในพุทธปรัชญาเถรวาทอาจเห็นว่าเป็นสองสิ่งคือรูปและนามแต่เป็นเพียงการกล่าวแยกอธิบายเกี่ยวกับกายวัตถุและจิตในฐานะมีความสำคัญต่อสิ่งมีชีวิตอย่างเช่นมนุษย์ให้เข้าใจง่ายขึ้นว่าประกอบด้วยอะไรถึงเป็นชีวิต

บทสรุป

ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทตามมุมมองทางอภิปรัชญามี 3 ประเด็นคือ ประเด็นที่ 1 ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทตามมุมมองทางจิตนิยมพบว่าธาตุในพุทธปรัชญานั้นไม่เพียงแต่เป็นไปในเชิงวัตถุหรือสสาร เท่านั้น แต่ยังเป็นไปในเชิงสภาวะหรือจิตนิยมได้ด้วยโดยอธิบายจากแนวคิดจิตนิยมแบบเพลโตที่เชื่อว่า มโนภาพ (idea) หรือแบบ (form) เป็นความจริงสูงสุด เบิร์กลีย์เชื่อใน จิตนิยมอัตวิสัย (subjective idealism) วัตถุเป็นเพียงมโนภาพ (ideas) อยู่ในจิตของพระผู้เป็นเจ้าเป็นความจริงสูงสุด คานตเชื่อในจิตนิยมอุตรวิสัย (transcendental idealism) ว่าเป็นที่มาของความจริงสูงสุดและเฮเกิลเชื่อว่าทุกการกระทำมุ่งไปสู่จิตสัมบูรณ์ (absolute mind) ประเด็นที่ 2 ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทตามมุมมองทางสสารนิยมพบว่าธาตุในเชิงสสารของพุทธปรัชญาคือ ธาตุ 4 แต่แนวคิดของสสารนิยมเชื่อว่าสสารเท่านั้นที่เป็นสิ่งจริงปรากฏการณ์ในรูปอื่นๆ สามารถทอนลงได้ว่าเป็นเพียงปรากฏการณ์ของสสารแต่พุทธปรัชญา

นั้น เชื่อว่าความจริงต้องมีทั้งสสารและออสสารโดยทั้งสองอย่างนี้ต้องปฏิสัมพันธ์กันและประเด็นที่ 3 ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทตามมุมมองทางธรรมชาตินิยมพบว่าธรรมชาตินิยม (naturalism) ยอมรับความจริงว่าสสารและออสสารล้วนเป็นสิ่งที่จริงด้วยกันทั้งคู่ หากแต่การที่เป็นจริงทั้งคู่นั้น เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ปฏิสัมพันธ์กัน แตกต่างกับพุทธปรัชญาที่เห็นวาทะทั้งสองเป็นความจริงที่รับรู้ได้ก็โดยการที่สิ่งทั้งสองต้องปฏิสัมพันธ์กัน

ธาตุในอภิปรัชญากับปฏิจลสมุพบาทพบว่า พุทธปรัชญานั้นหลักๆ แม้จะมี 2 ระดับคือ โลภียะกับ โลกุตตระที่สัมพันธ์กัน สิ่งที่เป็นธาตุหรือความจริงนั้นเป็นสิ่งที่สามารถเข้าถึงหรือบรรลุได้ ซึ่งสัมพันธ์กับโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของพุทธปรัชญาที่สอนให้มองโลกตามความเป็นจริง ไม่มองโลกเพียงด้านใดด้านหนึ่ง จึง เป็นไปในเชิงกระบวนการในการรับรู้โลก ไม่ได้นั้นไปในจิตนิยม สสารนิยมและธรรมชาตินิยม แต่พุทธปรัชญาเห็น วาทะทั้งหลายอิงอาศัยกันและกันตามกระบวนการของปฏิจลสมุพบาท (กฎความเป็นเหตุปัจจัย)

ข้อที่ 3 ธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาทกับธาตุที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบพบว่าธาตุตามมุมมองของพุทธปรัชญาเถรวาททั้งเหมือนและไม่เหมือนกับธาตุที่นักวิทยาศาสตร์ค้นพบ ที่เหมือนกันคือเห็นว่า ธาตุเป็นวัตถุหรือรูปธรรม พิสูจน์ได้ด้วยสัมผัส 5 ที่ไม่เหมือนคือธาตุในพุทธปรัชญาเป็นสภาวะลักษณะของช่องว่างที่ เป็นจิตหรือนามธรรมที่แฝงอยู่ ทั้งยังอธิบายถึงพฤติกรรม หรืออาการของมนุษย์ได้ด้วยซึ่งไม่สามารถรับรู้ด้วยเพียงผัสสะ 5 แบบวิทยาศาสตร์

ข้อที่ 4 คุณค่าของธาตุในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นได้ทั้งระดับสมมุติ หรือโลกียะที่คนส่วนใหญ่เห็น รวมกัน มีความเป็นปรวิสัย (Objective) เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดด้วยผู้อื่น ใคหาโดยผู้อื่น เป็นได้วาเป็นธาตุภายนอก(รูป/ออสสาร) อาจเรียกว่า “ธาตุเทียมหรือคุณค่าเทียม” และระดับสูงที่อาจเรียกว่าระดับปรมัตถ หรือโลกุตตระ ที่มีความเป็นอัตวิสัยสูง (Radical subjective) หรือเป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตน ที่ใคหาด้วยตนเอง (เอหิพัสสิกะ) เป็นได้วาเป็นธาตุภายใน(จิต/นาม/ออสสาร) อาจเรียกว่า “ธาตุแท้หรือคุณค่าแท้” หรือ “อุตตรธาตุ”คุณค่าของธาตุในพุทธจริยศาสตร์เถรวาทในมุมมองประโยชน์นิยมของเบนธัม (Jeremy Bentham) และของมิลล (Mills) ให้ความสำคัญใน 2 ระดับคือโลกียะคือปริมาณของความสุข และโลกุตตระหรือคุณภาพของความสุข

เอกสารอ้างอิง

ชาเมียร์ โอคาซา. (2549). **ปรัชญาวิทยาศาสตร์ โดยสังเขป**. จุไรรัตน์ จันทร์ธารง (แปล).

กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ไคเซ็ท ไตตาไร๋ ซูซูกิ. (2553). **คัมภีร์มหายาน ลังกาวตารสูตร**. แปลโดย พระศรีคัมภีร์ญาณ

(สมจินต์ สมมาปญโญ). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- ธรรมนันทะ. (2540). **พระพุทธเจ้าสอนอะไร**. แปลโดยชูศักดิ์ ทิพย์เกษรและคณะ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- นาคคารขุน. (2551). **โคลงมูลฐานว่าด้วยทางสายกลาง(มูลมัธยมกการิกา)**. แปลโดย ไสร์จักษ์ หงส์ลดารมภ์. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2540). **วิทยาศาสตร์ในพระคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก จำกัด.
- พระธรรมโกศาจารย์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2553). **วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2555). **พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาอุทัย ญาณธโร. (2539). **วิธีแห่งกลไกแบบพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร.
- พระธรรมปฎก (ป. อ.ปยุตฺโต). (2553). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด.
- พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ วันจันทร์). (2556). **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ภิกขุธัมมวีโร. (2527). **ปรัชญาปารมิตา-หฤทัยสูตร**. แปลโดยละเอียด ศีลานอย. กรุงเทพมหานคร: สายน้ำ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**, (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์).
- วัชร งามจิตร์เจริญ. (2552). **พุทธศาสนาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์.
- สมภาร พรหมทา. (2536). **พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมภาร พรหมทา. (2548). **พุทธปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.
- สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์. (2553). **ธรรมชาติของสรรพสิ่ง การเข้าถึงความจริงทั้งหมด**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: กรีน-ปัญญาญาณ.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2553). **พระพุทธศาสนากับตรรกวิทยาและวิทยาศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2556). **ลัทธิพจนานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฉบับบาลี-ไทย**

28 วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน 2563)

เล่ม 1 (อ-อโคฬาริกตา). กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.
อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2556). ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีเรื่องปฐมธาตุในปรัชญากรีกโบราณกับ
ในปรัชญาอินเดีย. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ ปีที่ 9 ฉบับพิเศษ: 165.
อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2555). ปรัชญาอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง
กรุ๊ป จำกัด.

John Grimes. (1996). *A Concise Dictionary of Indian Philosophy*. New York:
State University of New York Press.

ศีลในพรหมชาลสูตร : ศีลเพื่อชีวิตที่งดงาม
The Precepts in Brahmajāla Sutta: The precepts for Gorgeous Life

¹รมิดา ฟาร์ปิญายโย

Ramihda Farpinyaayo

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²มนตรี สิริโรจนานันท์

Montree Sirarajananan

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร กรุงเทพมหานคร

Faculty of Arts, Thammasat University

¹Corresponding author email: ramihda6395@yahoo.com

Received: April 30, 2020; **Revised:** May 24, 2020; **Accepted:** May 30, 2020

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาเรื่อง ศีลในพรหมชาลสูตร : ศีลเพื่อชีวิตที่งดงาม ซึ่งมี วัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาศีลที่ปรากฏในพรหมชาลสูตร 2) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในพรหมชาลสูตร ระเบียบวิธีวิจัยที่เลือกใช้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการศึกษาพบว่า พรหมชาลสูตรเป็นพระสูตรที่เน้นเรื่องศีล สมานิ ปญญาที่ระบุถึงความหลากหลายทางความคิดเห็นด้านศาสนาที่ลึกซึ้ง โดยเฉพาะการกล่าวถึงศีลอันเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นของการเป็นสมณะที่ดีในยุคสมัยพุทธกาลที่มีการนำเอาศีลมาเป็นข้อโต้แย้งทางความคิดและการปฏิบัติ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องศีลไว้ในพระสูตรนี้ในช่วงต้นของสมัยพุทธกาล กล่าวคือ จุลศีล มัชฌิมศีล และมहाศีล ซึ่งเป็นศีลที่พระพุทธองค์ทรงยอมรับว่า มีความงดงามและสอดคล้องกับหลักมัชฌิมาปฏิปทา โดยทรงแสดงศีลที่เป็นข้อห้ามมากกว่าศีลที่เป็นข้ออนุญาตว่า พระพุทธองค์หรือภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจะทรงเลือกเอาศีลระดับใดมาประพฤตินั้น มีแนวทางในการปฏิบัติดังนี้ (1) จุลศีล เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นสำหรับผู้เริ่มปฏิบัติหรือผู้ที่เพิ่งเข้าถือนวชา (2) มัชฌิมศีล เป็นข้อปฏิบัติสำหรับผู้ปฏิบัติและพัฒนาตนเองได้ระดับ

หนึ่งแล้ว (3) มหาศีล เป็นข้อปฏิบัติสำหรับผู้ที่บรรลุธรรมขั้นสูงหรือเพื่อถึงนิพพาน ดังนั้นกรอบแนวคิดเรื่องศีลที่ปรากฏในพรหมชาลสูตรนี้ แสดงแนวคิดเรื่องศีลเป็นเบื้องต้นของการศึกษาทั้งหมดพบว่า แนวคิดเรื่อง ศีลในพรหมชาลสูตรนั้นให้คุณค่าหลายประการ สามารถปรับใช้ในชีวิตประจำวันโดยเป็นกรอบแนวทางการปฏิบัติสำหรับผู้ที่สนใจเดินตามรอยพระพุทธองค์ได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ : ศีล, พรหมชาลสูตร, ชีวิตที่งดงาม

Abstract

For this research, the researcher aimed to describe the precepts in Brahmajāla Sutta: the precept for Gorgeous Life which researcher defined two objectives namely; (1) to study the precepts in Brahmajāla Sutta (2) to study the other suttas which were in Brahmajāla Sutta. The methodology thesis is documentary research and using an analysis by descriptive method.

The result of this research was found that: Brahmajāla Sutta was a sutta of Buddhism that focused on the precepts of meditation, which expressed religious insights profoundly, especially the mention of precepts as the primary practice of good meditation in the Buddha's period. The precepts were used as arguments for thought and practice. The Buddha presented the precepts in this sutta at the beginning of the Buddhist era, namely, the little precept, the middle precept and the great precept. These were the precepts that the Lord of Buddha accepted how gorgeous and consistently practice along with the Middle Way. Gautama Buddha and his followers observed the precepts which were taboo or interdiction more than allowance. They would observed precepts as follows; (1) the little precepts was the preliminary Buddhist practitioners or monks who just ordained in this religion, (2) the middle precepts for the followers who practiced as the Buddha sermons for a period of time or monks who ordained many years and (3) the high precepts for the practitioners or monks who nearly attained the ultimate Dhamma or nibbana. Therefore, Brahmajāla Sutta was the precepts which was Buddhist conceptual framework at the beginning. After that, the Lord of Buddha prescribed the rule of discipline due to monks' bad conduct. From this research, I found that the precepts in Brahmajāla Sutta was described various valuable to apply them in personal daily life for those practitioners who are interested in the way as the Buddha recommended to do for gorgeous life.

Keywords: Precepts, Brahmajāla Sutta, Gorgeous Life

บทนำ

ลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งพื้นฐานของมนุษย์ทุกผู้ทุกนามที่เหมือนกัน คือ ความรักสุขเกลียดทุกข์ ไม่อยากให้ตนเองได้รับความลำบากหรือประสบเคราะห์กรรมต่าง ๆ เมื่อเกิดมีภัยขึ้นมา เราย่อมคิดถึงตนเองหรือสิ่งที่ตนเองรักก่อนเป็นอันดับแรก จากนั้นจึงค่อยคิดถึงผู้อื่น และจะหาประโยชน์ให้แก่ตนเองก่อนที่จะหาประโยชน์ให้ผู้อื่น ซึ่งนำมาซึ่งการทำร้ายผู้อื่นทั้งกาย วาจา ใจ เพื่อปกป้องคุ้มครองตนเอง ผลประโยชน์ของตนเอง สิ่งที่เราเองรัก จึงเป็นที่มาของความไม่ปกติของสังคม ศิลปะเป็นข้อกำหนดพื้นฐานความประพฤติของบุคคล เพื่อความผาสุกเป็นปกติของคนในสังคมส่วนรวมที่ได้อยู่ร่วมกัน เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่ก่อการประทุษร้ายทำลายล้างประทุษประหารกัน ดังนั้นการที่สังคมเกิดเหตุการณ์ที่ไม่สงบเรียบร้อย เพราะคนในสังคมขาดศีล หรือศีลพร่อง ศิลปะต่าง ศิลปะช่วยให้เกิดการกระทำที่มีดีต่อกันนั่นเอง

พระพุทธศาสนามีแนวคิดพื้นฐานในการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม โดยมีศีลเป็นตัวกำกับควบคุมความประพฤติของบุคคลมิให้ไปละเมิดหรือล่วงเกินผู้อื่นทั้งทางกาย วาจา ใจ ทางความคิดเพื่อเป็นการระงับมิให้เกิดบาปที่จะก่อให้เกิดผลทั้งภพนี้และภพหน้า เพื่อให้คนที่อยู่ร่วมกันในสังคมตั้งแต่สังคมเล็ก ๆ ที่อยู่ร่วมกันตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ได้อยู่กันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน จึงได้สอนแนวคิดพื้นฐานในเรื่องของศีลก่อน เพราะเมื่อมนุษย์เรามีศีลก็ย่อมทำให้สังคมเป็นปกติสุขได้เพราะคำว่าศีลนั้น หมายถึง ความประพฤติดีทางกายและวาจา มักใช้เป็นคำเรียกอย่างง่ายสำหรับคำว่า อธิศีลสิกขา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2551: 125) กล่าวคือเมื่อมนุษย์เรามีศีลแล้วย่อมก่อให้เกิดประโยชน์มากมายจนถึงขั้นนำไปสู่การบรรลุธรรมได้ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า

ศีลมีลักษณะอย่างนี้ สมาธิมีลักษณะอย่างนี้ ปัญญามีลักษณะอย่างนี้ สมาธิอันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นพื้นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยสมาธิเป็นฐานย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคล อบรมโดยมีปัญญาเป็นฐานย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 142 หน้าที่ 8)

อนึ่ง การรักษาศีลพื้นฐานเริ่มจากระดับศีล เพื่อความเป็นปกติเรียบร้อยดังงามแก่ผู้ประพฤติ และดังงามจนกระทั่งในภาพรวมของสังคมที่เกิดความสงบเรียบร้อย ดังในสรวงศาตกกล่าวถึงศีลไว้ดังนี้ “บุคคลใดในโลกนี้สำรวมกาย วาจา ใจ ไม่ทำบาปกรรมอะไร ไม่พูดเหลวไหล เพราะเหตุแห่งตนบัณฑิตเรียกคนเช่นนั้นว่า ผู้มีศีล” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 27 ข้อที่ 36 หน้าที่ 607)

อย่างไรก็ตามเราจะพบว่าคำสอนในเรื่องศีลนี้ก็มีปรากฏอยู่หลายแห่ง ในพระวินัยปิฎกก็เป็นศีลประเภทหนึ่ง ในพระสุตตันตปิฎกก็เป็นศีลอีกประเภท โดยเฉพาะคำสอนเรื่องศีลใน

32 วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน 2563)

พรหมชาลสูตร ติฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่มที่ 9 ที่หยิบยกมาทำการวิจัยนี้ เป็นศิลปะที่เกี่ยวข้องกับนักบวชในยุคนั้น ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงแบ่งศิลปะของนักบวชในเมื่อครั้งพุทธกาลออกเป็น 3 ประเภท คือ จุลศิลป์ มัชฌิมศิลป์ และมหาศิลป์

คำว่า จุลศิลป์ มัชฌิมศิลป์ และมหาศิลป์นั้น หมายถึงศิลปะที่เป็นหลักความประพฤติของพระภิกษุ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแจกแจงไว้ในพระสูตรบางพระสูตรและเนื่องจากมีรายละเอียดมากมาย พระธรรมสังคยาจารย์จึงจัดเป็น 3 หมวด และตั้งชื่อหมวดเป็นสามประเภทตามลำดับ โดยพระสูตรแรกที่กล่าวถึงศิลปะชุดนี้คือ พรหมชาลสูตร พระพุทธองค์ตรัสให้รู้ถึงสิ่งที่ปุถุชนนำมากล่าวสรรเสริญพระองค์เรื่องความมีศึลนั้น แม้ว่าจะเป็นเรื่องพื้นฐาน แต่เป็นเรื่องที่ลึกซึ้งในการที่นำมาสรรเสริญพระพุทธองค์ได้ถูกต้อง ซึ่งบัณฑิตจะพึงรู้ คือการที่ทรงมีพระปัญญาที่ทำให้ข้ามพ้นทวิฏฐิที่ผิดทั้ง 62 ประการ ส่วนในพระสูตรนอกนั้น ตรัสศิลปะชุดนี้เพื่อให้เห็นลำดับการปฏิบัติของบุคคลที่มีศรัทธาออกบวชแล้วว่าจะดำเนินก้าวไปอย่างไร โดยเริ่มด้วยเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศึล ส้ารวมอินทรีย์ ประด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้สันโดษ เมื่อพร้อมอย่างนี้แล้วก็เจริญสมาธิ จนเข้าถึงจตุตถฌาน แล้วโน้มนิจที่เป็นสมาธิดีแล้วนั้น ให้มุ่งไปเพื่อกุณนทศนะ แล้วก้าวไปในวิชา 8 ประการ จนบรรลุอาสวักขัยญาณในที่สุด

จากข้อความที่กล่าวในเบื้องต้น จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ตรัสเรื่องจุลศิลป์ มัชฌิมศิลป์ และมหาศิลป์ ในสมัยพุทธกาล หากผู้ปฏิบัติสามารถประพฤติตามแนวทางของศิลปะในพรหมชาลสูตร ก็สามารถที่จะบรรลุธรรมได้ดังเช่นข้อความดังนี้

“เมื่อคบดีหรือบุตรคหบดีพึงธรรมของพระผู้มีพระภาค แล้วจึงออกบวชแล้วประพฤติพรหมจรรย์ สมบูรณ์ด้วยจุลศิลป์ มัชฌิมศิลป์ และมหาศิลป์ ส้ารวมอินทรีย์ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มิให้ บาปอกุศลเข้ามาท่วมทับใจ มีสติสัมปชัญญะ มีความสันโดษ ยินดีด้วยปัจจัย 4 ตามมีตามได้ ออกป่าหาความสงัด บำเพ็ญสมาธิ ละกิเลสที่เรียกว่า นิวรณ์ 5 ได้จึงได้บรรลุปฐมฌาน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 9 ข้อที่ 226 หน้าที่ 75)

ส่วนในพรหมชาลสูตรพระพุทธองค์ได้ตอบคำถามของพระภิกษุที่สนทนาธรรมเกี่ยวกับการนินทาและสรรเสริญที่คนภายนอกมีต่อพระพุทธองค์ ซึ่งพระองค์ทรงตรัสสอนว่าหากจะมีใครมายกย่องหรือติเตียนพระองค์ก็ติเตียนได้เฉพาะในระดับศิลปะ

จะเห็นได้ว่าจากประเด็นเรื่องศิลปะในคัมภีร์ที่ฆนิกาย สีลขันธวรรคนั้นถือว่าเป็นศิลปะหรือเกณฑ์การประพฤติที่เป็นมาตรฐานของการรักษาศึลที่นักบวชโดยทั่วไปใช้กัน แต่ก็เป็นคำถามว่าเหตุใดพระพุทธองค์จึงไม่เอาศิลปะนั้นมาเป็นกรอบในการบัญญัติเพื่อให้พระภิกษุในสมัยนั้นนำไปใช้ และทำไมถึงจัดว่าศิลปะในฆนิกาย สีลขันธวรรคนั้นเป็นศิลปะที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการวัดความเป็นพระอรหันต์ของพระพุทธองค์และเหล่าสาวกในยุคต้นนั้น ซึ่งปัญหาที่กล่าวมาทั้งหมด

นั่นนับว่าเป็นปัญหาที่จะต้องนำมาอธิบาย เนื่องจากว่าเป็นเรื่องที่ยังไม่มีความกระจ่างสำหรับคนรุ่นหลัง ดังนั้นเพราะเหตุแห่งความแตกต่างระหว่างศิลปะในสมัยพุทธกาลที่ทรงบัญญัติเพื่อให้พระสาวกนำไปใช้กับศิลปะที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ครั้งก่อนที่พระพุทธองค์จะอุบัติขึ้นมานั้นถึงมีความแตกต่างกันไป และหากจะพิจารณาให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันอย่างไร จึงเป็นประเด็นที่ผู้วิจัยมีความสนใจและต้องการจะหาคำตอบจึงได้นำประเด็นนี้มาเป็นประเด็นที่จะนำไปศึกษาเพื่อหาคำตอบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาศิลปะที่ปรากฏในพรหมชาลสูตร
- 2) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในพรหมชาลสูตร

ที่มาและความหมายของพรหมชาลสูตร

พรหมชาลสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ณ พระราชอุทยานอัมพลัญญิกา ซึ่งเป็นอุทยานหลวงตั้งอยู่ระหว่างกรุงราชคฤห์และเมืองนาลันทา พระพุทธโฆสะกล่าวว่า สวนแห่งนี้มีร่มเงาร่มรื่นและมีสวนน้ำให้ความเย็นฉ่ำ มีคุน้ำขุดไว้ล้อมรอบ มีศาลาพักผ่อนประดับด้วยภาพจิตรกรรมงดงาม สมกับเป็นที่พักผ่อนของพระราชแห่งแคว้นมคธ และที่ได้ชื่อว่า อัมพลัญญิกาเพราะที่ประตูล้อมรอบมีมะม่วงยืนต้นอยู่หนึ่งต้น ในเหตุการณ์ครั้งนั้นมีนักบวชนอกศาสนา คือ สุปปียปริพาชกกล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง ส่วนพรหมทัตมาณพผู้เป็นศิษย์ของเขากลับกล่าวยกย่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง อาจารย์กับศิษย์มีถ้อยคำขัดแย้งในลักษณะตรงกันข้ามอย่างนี้ขณะเดินตามหลังพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ไป บรรดาพระภิกษุสงฆ์ได้สนทนากันในเรื่องนี้จนได้ทราบถึงพระกรรมของพระพุทธองค์ พระองค์จึงได้ตรัสพระสูตรนี้ขึ้น

พรหมชาล หมายถึง ข่ายที่ทำให้สมณพราหมณ์หลงอยู่ในความเห็นผิด (ทิฏฐิ 62 ประการ) จนต้องติดข้องอยู่กับเวียนวายุตายเกิด หรือหมายถึง ข่ายแห่งประโยชน์ (อรรถชาละ) หรือข่ายแห่งธรรม (ธรรมชาละ) หรือข่ายแห่งสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ (พรหมชาละ) หรือข่ายแห่งทิฏฐิ (ทิฏฐิชาละ) หรือตำราพิชัยสงคราม (สังคามวิชัย) อันยอดเยี่ยมก็ได้

ที่ชื่อว่า ข่ายแห่งประโยชน์ เพราะเหตุที่ในพรหมชาลสูตร พระพุทธองค์ทรงแจกแจงประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้าอันเป็นดุจตาข่ายไว้ ที่ชื่อว่า ข่ายแห่งธรรม เพราะพระองค์ตรัสถึงแบบแผนและลัทธิธรรมนิยมอันเป็นดุจตาข่ายไว้ ที่ชื่อว่า ข่ายแห่งทิฏฐิ เพราะพระองค์ทรงแจกแจงทิฏฐิ 62 อันเป็นดุจตาข่ายที่ผูกมัดผู้ที่มีความเชื่อลัทธิเหล่านี้ไว้ และที่ชื่อ

ว่า ดำราพิชัยสงครามเพราะผู้ที่ฟังสูตรนี้แล้ว สามารถพิชิต เทวบุตรตมาร ชันธมาร มัจฉมาร หรือกิเลสสารได้

วิเคราะห์ศีลที่ปรากฏในพรหมชาลสูตร

ศีลปรากฏอยู่ในหลายแห่งในพระสูตร ในบทความนี้จะได้อธิบายในประเด็นดังต่อไปนี้

1. แนวคิดพื้นฐานเรื่องศีลและธรรมในพรหมชาลสูตร ศีล คือ ข้อปฏิบัติตนขึ้นพื้นฐานที่ควบคุมพฤติกรรมทางกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามมีความปกติสุข และไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกันของบุคคลในสังคม ในพรหมชาลสูตรพระพุทธเจ้า ทรงประกาศศีล 3 ระดับคือ จุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล สำหรับพระภิกษุ เป็นศีลที่สอดคล้องกับศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 และศีล 227 ซึ่งมุ่งเน้นเป็นหลักปฏิบัติสำหรับบรรพชิตคือการรักษามรรคจริย เรื่องศีล 3 ระดับ พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติเป็นแบบอย่างแล้ว ทรงชี้ให้เห็นว่า บุคคลที่กล่าวยกย่องพระองค์นั้น อาศัยศีลเป็นสาเหตุทั้งสิ้น โดยบางคนยกย่องเพราะจุลศีลบ้าง เพราะมัชฌิมศีลบ้าง หรือเพราะมหาศีลบ้าง ศีลทั้ง 3 ระดับ มีเนื้อหาพอสังเขปดังนี้

ศีลอย่างเล็กน้อย (จุลศีล) สำหรับคำว่า ศีลอย่างน้อย มีทั้งหมด 26 ข้อ บางข้อมีความสอดคล้องกับศีล 5 และศีล 8

ศีลอย่างกลาง (มัชฌิมศีล) สำหรับศีลอย่างกลาง มีทั้งหมด 10 ข้อ บางข้อมีความสอดคล้องกับศีล 8 และศีล 10 ในปัจจุบัน

ศีลอย่างใหญ่ (มหาศีล) สำหรับศีลอย่างใหญ่ มีทั้งหมด 7 ข้อ เป็นศีลที่มีความสอดคล้องกับภิกษุศีล 227 และ ภิกษุณีศีล 311 ในปัจจุบัน

พรหมชาลสูตรเป็นพระสูตรที่สะท้อนให้เห็นลักษณะเด่นเฉพาะของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เน้นศีล สมาธิ ปัญญา ตามลำดับ เนื้อความในพรหมชาลสูตรจึงเริ่มต้นด้วยศีล สมาธิและปัญญา โดยลำดับ และสะท้อนให้เห็นความหลากหลายทางความคิดลัทธิธรรมที่ลึกซึ้งทั้งนั้น ถ้าสภาพแวดล้อมมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตมนุษย์ สภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยมลนักปราชญ์ ก็ย่อมจะทำให้คนเป็นปราชญ์ที่ยิ่งปราชญ์ เถอเช่น พระพุทธเจ้าได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จุลศีล มัชฌิมศีลและมหาศีล 1) สะท้อนให้เห็นถึงสภาพการณ์ของนักบวชที่มีวัตรปฏิบัติ จริยวัตรในการเผยแผ่ การดำเนินชีวิต การเลี้ยงชีพที่แตกต่างกัน 2) สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอยู่ของพระพุทธเจ้าที่อยูในสถานการณ์ที่บีบคั้นด้วยความขัดแย้ง 3) สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะเด่นของพระพุทธเจ้าที่แตกต่างไปจากสมณพราหมณ์กลุ่มอื่น ๆ 4) สะท้อนให้เห็นว่าเรื่องใหญ่มีโทษหนักรักษาง่ายละเมียดยากนั้น ถือว่าเป็นเรื่องง่ายสำหรับพระพุทธเจ้า ส่วนเรื่องเล็กมีโทษเบาคนรักษายากละเมียดง่ายนั้น ถือเป็นเรื่องสำคัญของพระพุทธเจ้าที่ทรงไม่ทำเช่นนั้นได้

ส่วนข้อพิจารณาเพิ่มเติมจากศีลนั้นปรากฏในข้อธรรมที่พระพุทธองค์ได้ตรัสธรรมเพื่ออธิบายทฎิฐิที่เป็นมูลเหตุ 62 ประการของบรรดาสมณพราหมณ์ที่มาทูลถามปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธองค์ ทั้งมีพวกที่มีวาทีะว่าเทีย่ง บัญญูติอิตตาและโลกว่าเทีย่งด้วยมูลเหตุ 4 อย่าง พวกที่มีวาทีะว่า บางอย่างเทีย่ง บางอย่างไม่เทีย่ง พวกที่มีวาทีะว่า โลกมีที่สุต โลกไม่มีที่สุต พวกที่มีวาทีะ หลบเลีย่งไม่แนนอน อิตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย พวกที่กำหนดขันธส่วนอดีต พวกที่มีวาทีะว่า อิตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญา ไม่มีสัญญา พวกที่มีวาทีะว่า อิตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ พวกที่มีวาทีะว่า หลังจากตายแล้วอิตตาขาดสูญ มีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน พวกที่กำหนดขันธส่วนอนาคต กำหนดขันธส่วนอดีต กำหนดขันธส่วนอนาคต กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ล้วนมีความเห็นคล้อยตามขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ปรรณขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต

พระพุทธองค์ตรัสประกาศวาทีะแสดงทฎิฐิต่างๆ ด้วยมูลเหตุ 62 อย่าง สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกได้รับสัมผัส (ผัสสะ) ทางผัสสายตนะ 6 แล้ว เกิดเวทนา (ความรู้สึก) เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดมัตถนา (ความอยาก) เพราะมัตถนาเป็นปัจจัยจึงเกิดมโุพาทาน (ความยึดมั่น ถือมั่น) เพราะอุพาทานเป็นปัจจัยจึงเกิดมภพ (ความมี ความเป็น) เพราะภพเป็นปัจจัยจึงเกิดมชาติ (ความเกิด) เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงเกิดมชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความไม่สบายกาย) โทมนัส (ความไม่สบายใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) และพระองค์ตรัสว่า ทฎิฐิ 62 เริ่มต้นจากผัสสะนำไปสู่เวทนา สุตท้ายก็คือความทุกข์ ไม่อาจนำไปสู่ความดับทุกข์ได้แต่อย่างใด

จากนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนภิกษุให้รู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษแห่งผัสสายตนะ 6 และอุปายครื่องสลัดผัสสายตนะเหล่านั้นออกตามความเป็นจริง เมื่อนั้นภิกษุย่อมรู้ชัดยิ่งกว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกทฎิฐิ 62 นี้ซึ่งเป็นดุจตาข่ายปกคลุมเอาไว้ ตกอยู่ในตาข่ายนี้เมื่อโผล่ขึ้นก็โผล่อยู่ในตาข่ายนี้ ติดอยู่ในตาข่ายนี้ เปรียบเหมือนชาวประมง หรือลูกมือชาวประมงผู้ชำนาญ ใช้แหดักทอดลงในหนองน้ำเล็กๆ เขาคิดว่า บรรดาสัตว์ตัวใหญ่ในหนองน้ำแห่งนี้ทั้งหมดถูกแหครอบเอาไว้อยู่ในแหนี้ เมื่อผุดขึ้นก็ผุดอยู่ในแหนี้ ติดอยู่ในแหนี้ ถูกครอบเอาไว้ สมณะหรือพราหมณ์พวกที่กำหนดขันธส่วนอดีต พวกที่กำหนดขันธส่วนอนาคต และพวกที่กำหนดขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ล้วนมีความเห็นคล้อยตามขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ปรรณขันธทั้งส่วนอดีตและอนาคต ซึ่งเป็นดุจตาข่ายปกคลุมเอาไว้ ตกอยู่ในตาข่ายนี้ เมื่อโผล่ขึ้นก็โผล่อยู่ในตาข่ายนี้ ติดอยู่ในตาข่ายนี้ถูกปกคลุมเอาไว้ เมื่อโผล่ขึ้นก็โผล่อยู่ในตาข่ายนี้เอง ฉะนั้น

2. ลักษณะศีลที่เกี่ยวข้องกับธรรมในพรหมชาลสูตร ศีลที่ปรากฏในพรหมชาลสูตรนั้นเป็นศีลที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสำหรับพระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ในพระศาสนาพึงประพฤติ มี 3

ระดับ คือ จุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล หากไม่มีความเห็นที่ถูกต้อง ที่ตรงสำหรับการดำเนิน เพื่อเข้าสู่ นิพพานแล้ว การประพฤติปฏิบัติในพระศาสนานี้จะไม่บังเกิดผลได้เลย ดังนั้นผู้ที่ จะบรรลุเข้าถึงนิพพานได้นั้น จะต้องมีความเห็นที่ถูกต้องหรือตรงในการมุ่งหน้าสู่ นิพพาน ต้องเป็น ผู้ที่ไม่มีความเห็นผิดแบบที่จัดอยู่ในข่ายของ ทิฏฐิหรือความเห็นที่ไม่ถูกต้องทั้ง 62 ประการนั้น ครอบงำอยู่เหมือนติดอยู่ในตาข่าย เป็นการดีที่ทั้ง 3 องค์คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ต้องเป็นไป ในแนวหรือทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ ศีล เป็นเบื้องต้นในการประพฤติปฏิบัติ พึงทำให้จริยวัตร หรือความประพฤติงดงาม ไม่เปียดเบียนตนเองและผู้อื่นก่อน เป็นบาทฐานที่ง่ายต่อการเจริญสติ สมาธิ หรือเพียรภาวนาเพื่อให้ได้มาซึ่งญาณในการจะข้ามเข้าสู่ชั้นโลกุตตระ พร้อมทั้งต้องใช้ ปัญญาในการพิจารณาหลักธรรม แนวคิด วิธีการในการที่จะเลือกใช้ในการปฏิบัติอย่างเข้มงวด เพื่อเข้าถึงสภาวะนิพพานให้จงได้ โดยอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส อาศัยความเพียรที่ตั้งมั่น อาศัยความประกอบเนื่องๆ อาศัยความไม่ประมาท อาศัยมนสิการโดยชอบ แล้วบรรลุเจโต สมาธิอันเป็นเครื่องตั้งมั่นแห่งจิต จนเข้าถึงเป้าหมายสูงสุด คือ นิพพานได้

ศีลที่เป็นจริยธรรมเหตุนำอำนาจประโยชน์มาให้มากมีทั้งประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ส่วนรวมและประโยชน์แก่พระศาสนาทั้งประโยชน์แก่จริยธรรมเอง อีกนัยหนึ่ง ว่า ด้วยอำนาจทางใจ เมื่อมีความประจวบเหมาะแห่งเหตุที่จะงดเว้นหรือความละอายความเกรง กลัวว่าจะไม่ทำบาปเกิดขึ้น ขณะนั้นศีลทั้งหมดก็จัดได้ว่าเกิดขึ้นแล้ว ไม่จำเป็นต้องพูดถึงการ เกิดขึ้นแห่งศีลข้อใดข้อหนึ่งว่าจักไม่เกิดขึ้นเหมือนเมื่อปิดประตูเมืองไว้แล้ว ประตูบ้านถึงยังไม่ ปิดก็ถือได้ว่าเป็นอันปิดไปด้วยกันคือปลอดภัยไปด้วยกันข้อนี้ฉันใด เรื่องของจิตก็เช่นกันคือเมื่อ ศีลเกิดขึ้นในจิต ๆ ทุกดวงก็เป็นอันคุ้มครองดีแล้วทีเดียว

ศีลเป็นที่รองรับพื้นฐานเบื้องต้นของธรรมทั้งปวง ไม่ใช่แค่ธรรมหมวดใดหมวดหนึ่ง เท่านั้นเหมือนแผ่นดินเป็นที่รองรับวัตถุทั้งปวง ไม่ใช่แค่รองรับวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้นและ เมื่อธรรมที่ได้ศีลอุปถัมภ์แล้วย่อมจะเป็นไปเพื่อขจัดความโลภ ความโกรธ ความหลงได้ในที่สุด ศีลที่รักษาดีแล้วเป็นศีลห่างไกลจากกิเลส มีความเย็นอย่างที่สุดนี้ ย่อมบันดาลความร้อนกลุ่ม ของสัตว์ทั้งหลายให้สงบลงได้ ลมปณณก็ดี จันทน์เหลืองก็ดี แก้วมุกดาหารก็ดี แก้วมณีก็ดี แสง จันทรอ่อนก็ดี หาดบันดาลความร้อนกลุ่มของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ให้สงบลงได้ไม่ และศีลของ บุคคลผู้มีศีล ย่อมกำจัดภัยมีการดำเนินเป็นต้นเสียได้โดยประการทั้งปวง และย่อมบันดาลให้ เกิดเกียรติและความสรรเสริญในกาลทุกเมื่อ (พระพุทธโฆสะ, 2551: 14-15)

ศีลในฐานะนำความสุขมาให้ในชีวิตประจำวันจะเป็นอย่างนี้จริง ๆ ก็ต้องศึกษาให้รู้เรื่อง ของอาทีนวะคือโอโทษ เรื่องของอัสสาทะคือคุณ เรื่องของสังกิเลสคืออุปสรรค เรื่องของโวทานะ คืออุปสรรคที่ทำให้คล่องแคล่วชำนาญผ่องใสยิ่งขึ้น เรื่องของอนุสสติคือการทบทวนเพื่อ ปรับปรุงและพัฒนา เรื่องของการทำให้เป็นบารมีคือทำให้มีขึ้นจนเต็มสมบูรณ์ เรื่องของ

ตัวอย่างผู้ไม่มีศีลจึงล้มเหลวในชีวิต เรื่องของตัวอย่างผู้มีศีลแล้วตั้งตัวได้ในชีวิต และเรื่องอื่นที่ควรรู้เกี่ยวกับศีลที่จะเป็นกำไรชีวิตเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งหมดต้องศึกษาให้ดีด้วยปัญญาแล้วถึงอบรมด้วยจิตภาวนา โดยการดำรงมั่นอยู่ในศีลเป็นพื้นฐานก่อนแล้ว ก็จะประสบสุขอยู่ในชีวิตประจำวัน จนสามารถปฏิบัติให้บรรลุองค์ฌาน ญาณ และเข้าสู่พระนิพพานได้ในที่สุด

บทสรุป

ศีลจึงกำหนดด้วยข้อเท็จจริงตามกฎธรรมชาติ การละเว้นความชั่วให้เกิดคุณความดีทั้งหลายโดยมีกรรมเป็นแรงจูงใจ กรรมนั้น มีเจตนาหรือความจงใจเป็นเครื่องกำหนดในการกระทำศีลจึงเป็นพื้นฐานในการอบรมด้านความประพฤติ ระเบียบ วินัย มีความสุจริต กาย วาจา และอาชีวะ โดยมีการละเว้นความชั่วหรือเว้นจากข้อห้ามเป็นลักษณะของศีล ผู้รักษาศีล พึงรักษาศีลเท่าชีวิตหรือยิ่งกว่าชีวิต เหมือนจามรีรักพวงหาง หรือมารดารักบุตรสุดที่รักคนเดียว และบุคคลผู้มีนัยน์ตาข้างเดียวรักษาทองแหวนนัยน์ตาข้างนั้น ธรรมดาจามรีนั้นมีพวงหางที่สวยงามมาก เป็นพวงพวงและสะอาด ถ้าถูกนายพรานเนื้อโลเลยิงกำลังวิ่งไปอยู่ บังเอิญพวงหางหรือขนไปติดกับเรียวหนามมันจะหยุดแกะเสียก่อน จะไม่ยอมให้ขนหรือพวงหางขาดเลย ยอมสละชีวิตเพื่อรักษาทองแหวน ผู้รักษาศีลพึงเห็นว่าศีลสำคัญกว่าชีวิตฉันนั้นเหมือนกัน คือยอมสมบัติ อวัยวะ และชีวิต เพื่อรักษารัศมี เมื่อบุคคลปฏิบัติได้ดังนี้แล้วศีลนั้นก็กลายเป็นศีลบาร์มีให้เสียชีวิต แต่ไม่ยอมเสียศีล ซึ่งมีค่ากล่าวไว้ว่าพึงสละทรัพย์สมบัติเพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต พึงสละทั้งทรัพย์

พรหมชาลสูตรเป็นสูตรที่สะท้อนให้เห็นลักษณะเด่นเฉพาะของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เน้นศีล สมาธิ ปัญญา ตามลำดับ เนื้อความในพรหมชาลสูตรจึงเริ่มต้นด้วยศีล สมาธิและปัญญาโดยลำดับ และสะท้อนให้เห็นความหลากหลายทางความคิดลัทธิธรรมที่ลึกซึ้งทั้งนั้น ถ้าสภาพแวดล้อมมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตมนุษย์ สภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยมลทินปราชญ์ ก็ย่อมจะทำให้คนเป็นปราชญ์ที่ยิ่งปราชญ์ เจกเช่น พระพุทธเจ้าได้

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จุลศีล มัชฌิมศีลและมहाศีล 1) สะท้อนให้เห็นถึงสภาพการณ์ของนักบวชที่มีวัตรปฏิบัติ จริยวัตรในการเผยแผ่ การดำเนินชีวิต การเลี้ยงชีพที่แตกต่างกัน 2) สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอยู่ของพระพุทธเจ้าที่อยู่ในสถานการณ์ที่บีบคั้นด้วยความขัดแย้ง 3) สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะเด่นของพระพุทธเจ้าที่แตกต่างไปจากสมณพราหมณ์กลุ่มอื่น ๆ 4) สะท้อนให้เห็นว่าเรื่องใหญ่มีโทษหนักรักษาง่ายละเมียดยากนั้น ถือว่าเป็นเรื่องง่ายสำหรับพระพุทธเจ้า ส่วนเรื่องเล็กมีโทษเบาคนรักษายากละเมียดง่ายนั้น ถือเป็นเรื่องสำคัญของพระพุทธเจ้าที่ทรงไม่ทำเช่นนั้นได้

คำสอนเกี่ยวกับจุลศีล เป็นพื้นฐานการปฏิบัติที่ดีของมนุษย์ แสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องกับแนวคิดสิทธิมนุษยชน ตามคำปรารภในปฎิญญาสากฯ ที่ว่า ทุกคนย่อมมีสิทธิและอิสรภาพบรรดาที่กำหนดไว้ในปฎิญญานี้ โดยปราศจากความแตกต่างไม่ว่าชนิดใดๆ ดังเช่น เชื้อชาติ ผิว เพศ ภาษา ศาสนา การคิดเห็นทางการเมืองหรือทางอื่น เผ่าพันธุ์แห่งชาติ หรือสังคม ทรัพย์สิน กำเนิด หรือสถานะอื่นๆ บุคคลใดๆ จะถูกทรมาน หรือได้รับผลปฏิบัติ หรือการลงโทษที่โหดร้ายผิดมนุษยธรรมหรือต่ำช้าไม่ได้ โดยพระพุทธเจ้าได้กล่าวว่า หากมีใครคิดจะสรรเสริญพระพุทธเจ้าแล้ว เพียงแค่สรรเสริญการปฏิบัติตนของพระพุทธเจ้าในจุลศีล ซึ่งเป็นเรื่องพื้นฐานก็เพียงพอที่จะสรรเสริญแล้ว นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังสอนให้หยุดการกระทำโดยการไม่ฆ่าสัตว์ และมีเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งปวง การไม่จองจำ แสดงให้เห็นถึงการไม่กักขัง หน่วงเหนี่ยวอันเป็นการละเมิดสิทธิในร่างกาย การวางอาวุธ การไม่ฆ่าฟัน การไม่ฆ่าสัตว์ ก็แสดงให้เห็นถึงการวางอาวุธทั้งหลายที่ใช้ในการนำไปทำร้ายผู้อื่น เพื่อที่ผู้อื่นอยู่อย่างปลอดภัย ไม่ต้องกลัวว่าจะมีผู้ใดหยิบอาวุธขึ้นมาทำร้ายกัน

เอกสารอ้างอิง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพุทธโฆสะ. (2551). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: ธนาเพรส.

การตีความคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ
A Study the Interpretation of Idappaccayatā in Buddhādāsa
Bhikkhu's Views

¹เสฐียร ทังทองมะดัน

Sathien Thangthongmadan

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²สานิตย์ ศรีนาค

sanit sinak

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Humanities, Mahamakut Buddhist University

¹Corresponding author email: sathienthong@hotmail.com

Received: April 30, 2020; **Revised:** May 24, 2020; **Accepted:** May 30, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาการตีความคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาของพุทธทาสภิกขุ มีวัตถุประสงค์การศึกษาคือ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องอิทัปปัจจยตาในพระพุทธานุศาสน และ 2) เพื่อศึกษาการตีความคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาของพุทธทาสภิกขุ จากการศึกษาพบว่า อิทัปปัจจยตา เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญเรื่องหนึ่งในพระพุทธานุศาสน เป็นหลักคำสอนที่อธิบายเรื่องกฎธรรมชาติดีเกี่ยวกับเรื่องความจริงและเรื่องของชีวิตหัวใจสำคัญของอิทัปปัจจยตา คือ การที่สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย จึงมีสิ่งนี้เกิดขึ้น หรือเป็นสิ่งที่อธิบายความเกิดดับของสรรพสิ่ง พุทธทาสภิกขุตีความคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาไว้ 2 ลักษณะคือ 1) ในลักษณะสังขธรรม คือมองว่า อิทัปปัจจยตา มีลักษณะเหมือนปฏุมเหตุของสรรพสิ่ง สรรพสิ่งล้วนอยู่ภายใต้กฎเดียวกันคืออิทัปปัจจยตา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คืออิทัปปัจจยตาเป็นพระเจ้าในความหมายว่า เป็นต้นกำเนิด คอยควบคุมสรรพสิ่ง 2) ในลักษณะที่เป็นจริยธรรม คือมองว่าคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตา สามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ เน้นให้เกิดประโยชน์ในการปฏิบัติชีวิตประจำวันเป็นสำคัญ

คำสำคัญ: การตีความ, อิทัปปัจจยตา, แนวคิดของท่านพุทธทาส

Abstract

This Article is to study of the interpretation of Idappaccayata according to Buddhadasa Bhikkhu's views. The objective of this Article is 1) the concept of Idappaccayata in Buddhism, and 2) the interpretation of Idappaccayata according to Buddhadasa Bhikkhu's views. The result from to study are found that Idappaccayata is the important teaching in Buddhism. It indicates about the law of nature concerning with the truth and life's truth. The important concept of Idappayata is when this happens, this will be happened. It is to explain the happening and the outage of everything. Idappayata is interoperated by Buddhadasa Bhikkhu in two ways: 1) In the truth facet: that is Idappayata is like the first cause of everything. Everything is under the law of Idappayata that is the God as the origins and controls everything. 2) in the Ethical facet: Idappayata can be practiced in the daily life. When the person understands this. They will understand the relation of the cause and condition. They understand that everything is relation.

Keywords: Interpretation, Idappayata, Buddhadasa's views

บทนำ

บรรดาพระธรรมเทศนามากมายของท่านพุทธทาสภิกขุ (พ.ศ.2449-2536) มหาสมณะผู้ทุ่มเทชีวิตสร้างสรรค์ผลงานด้านพระพุทธศาสนามากกว่าครึ่งศตวรรษ จนเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่พุทธศาสนิกชนภายในและภายนอกประเทศนั้น มีทั้งหนังสือที่เขียนเป็นความเรียงอย่างกระชับงดงาม และเป็นหนังสือบนธรรมาสน์ อันเกิดจากการอัดเทปธรรมเทศนาแล้วถอดออกมาพิมพ์เผยแพร่ ล้วนเป็นอาหารทางปัญญาที่มากด้วยคุณค่า สร้างคุณูปการอันใหญ่หลวงทางด้านจิตวิญญาณ ความศรัทธาต่อศีลธรรม การปลูกฝังมนุษยธรรม และเสริมสร้างสติปัญญาในการแสวงหาความจริงแท้ของชีวิต งานชิ้นเอกที่ท่านพุทธทาสภิกขุศึกษารวบรวมจากพระไตรปิฎก และเชื่อมร้อยพระพุทธวจนะที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในที่ต่าง ๆ มาเชื่อมโยงนัยเข้าไว้เป็นหมวดหมู่แล้วอธิบายให้แจ่มแจ้งกระจ่างเป็น “แก่นปรัชญา” ของพุทธศาสนา เป็น “วิธีคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ของพระพุทธศาสนา” เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา และเป็นกฎเหนือกฎทั้งปวงคือหลักธรรมที่ว่าด้วยเรื่อง “อิทัปปัจจยตา” ดังนั้น ในบทความนี้ ผู้เขียนจะได้ศึกษาในประเด็นเรื่องอิทัปปัจจยตาในพระพุทธศาสนา และการตีความคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาของพุทธทาสภิกขุ

แนวคิดเรื่องอิทัปปัจจยตาในพระพุทธศาสนา

อิทัปปัจจยตา เป็นหลักธรรมที่พุทธทาสภิกขุให้ความสำคัญอย่างยิ่ง ในบันปลายของชีวิต ท่านจะเทศนาเรื่องนี้อย่างจริงจัง ในการสนทนาธรรมกับปัญญาชนทั้งไทยและเทศและนักบวชในศาสนาอื่น พุทธทาสภิกขุปรารภให้นักคตินักเขียนหรือนักวิชาการเรียนรู้หลักอิทัปปัจจยตา และท่านได้ใช้หลักอิทัปปัจจยตาเป็นธรรมหรือสื่อในการสมานความคิดเข้ากับหลักธรรมของศาสนาอื่น ๆ พุทธทาสภิกขุ เน้นอยู่เสมอว่า พุทธบริษัทจะต้องเรียนรู้หลักอิทัปปัจจยตาและกล่าวถึงค่านี้อยู่ ในฐานะเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เพราะอิทัปปัจจยตา เป็นทั้งวิธีคิดและหลักปรัชญาที่นำไปสู่การบรรลุธรรมได้

กฎอิทัปปัจจยตา ถือเป็นหัวใจปฏิจจสมุปบาท มีใจความดังนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 16 ข้อที่ 41 หน้าที่ 86)

อิทัปปัจจยตา คือคำย่อของเรื่องปฏิจจสมุปบาท โดยมีใจความแต่เพียงว่า "เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น" ตลอดถึงปฏิปกขนัยที่กลับกันอยู่ด้วยในตัว คือว่า "ถ้าไม่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น" จะกล่าวในรูปของปฏิจจสมุปบาท ก็กล่าวยืดยาวโดยขยายออกไป ตั้งแต่อดีตชาติเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร,สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ฯลฯ กระทั่งชาติเป็นปัจจัยให้เกิดขารมณะโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส, พร้อมทั้งฝ่ายดับ ที่ว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ, เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ กระทั่งเพราะชาติดับ ขารมณะโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสจึงดับ, ดังนี้

ความสำคัญของเรื่องนี้ ที่สังเกตได้จากพระพุทธานุสสติทั้งสี่ ก็คือมุ่งหมายจะขจัดความเห็นผิด สำคัญผิดว่ามีตัวตน สัตว์บุคคล ตามที่คนเรารู้สึกกันได้เองตามสัญชาตญาณ, หรือที่ยิ่งไปกว่านั้น อีกก็คือมุ่งแสดงให้เห็นว่า ไม่มีดี ไม่มีชั่ว, ไม่มีบุญ ไม่มีบาป, ไม่มีการได้ ไม่มีการเสีย, และอื่น ๆ ที่เป็นคู่ตรงกันข้าม, เพราะนั่นมนุษย์บัญญัติขึ้นเอง ตามความรู้สึกของมนุษย์; โดยที่แท้แล้ว ทั้งหมดทุก ๆ คู่ ล้วนเป็นเพียงกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา เสมอกันหมด, แม้ที่สุดแต่ปัญหาที่ว่า คนตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด ก็จะหมดไปทันที ถ้าเขาเข้าใจเรื่องอิทัปปัจจยตา : ไม่มีคน, ไม่มีการตาย, ไม่มี การเกิด, เป็นเพียงกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา, แล้วก็ไปสมมติ หรือบัญญัติ เอาว่าระยะนั้น เรียกชื่ออย่างนั้น ๆ, แล้วก็รู้สึกยึดมั่นถือมั่น จนรู้สึก รัก โกรธ เกลียด กลัว เสรำ ฯลฯ หรืออื่น ๆ อีกมากมายไปตามความเขลา ของบุคคลผู้ยังไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา นี่เท่านั้น

อิทัปปัจจยตา สิ่งหนึ่งเป็นปัจจัยของอีกสิ่งหนึ่ง เมื่อสิ่งหนึ่งเกิดทำให้อีกสิ่งหนึ่งเกิดตาม เมื่อสิ่งนั้นดับอีกสิ่งหนึ่งจึงดับไปด้วย ปัจจัยหมายถึง เครื่องสนับสนุน เช่น เสาคือปัจจัยของหลังคา ถ้าไม่มีเสา หลังคาที่อยู่ไม่ได้ ถ้าไม่มีหลังคา เสาก็ไม่มีความหมาย ทั้งเสาและหลังคาเป็นปัจจัยของกันและกันสรรพสิ่งล้วนเกิดจากการที่ปัจจัยมารวมกัน ชีวิตเกิดจากการมา

ประชุมของชั้นห้า องค์ประกอบของชั้นห้าต่างเป็นปัจจัยของกันและกัน ถ้าขาดสิ่งหนึ่ง ทำให้ชีวิตดับไป เรื่องของ อิทัปปัจจยตา สามารถใช้อธิบายปรากฏการณ์ของการเกิดและดับของสรรพสิ่งได้อย่างดี แม้แต่สิ่งที่เห็นอยู่ทั่วไปในทางโลกและทางธรรม เป็นหัวใจสำคัญในการสร้างและให้กำเนิดสรรพสิ่ง ที่ผู้สนใจอยากเป็นผู้สร้างสรรค์ทางโลกและทางธรรมควรทำความเข้าใจให้ดี เพราะเหตุดังนี้ พุทธทาสภิกขุจึงได้อธิบายหลักคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาในแง่มุมต่าง ๆ หรือเป็นการตีความในแง่มุมต่าง ๆ จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่า พุทธทาสภิกขุ ได้ตีความคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาไว้อย่างไรบ้าง

อิทัปปัจจยตา (หรือปฏิจจสมุปบาท) เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญเรื่องหนึ่งในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นหลักคำสอนที่อธิบายเรื่องกฎธรรมชาติ ที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องความจริงและเรื่องของชีวิตได้เป็นอย่างดี หัวใจสำคัญของอิทัปปัจจยตา คือ การที่สิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย จึงมีสิ่งนี้เกิดขึ้น หรือเป็นสิ่งที่อธิบายความเกิดดับของสรรพสิ่ง พูดอีกนัยหนึ่ง สรรพสิ่งคืออิทัปปัจจยตา ในความหมายว่า เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป แบบอิงอาศัยกันและกัน คำว่า สรรพสิ่ง ในทางพุทธปรัชญา ครอบคลุมถึงเรื่องธรรมชาติ และกฎธรรมชาติ เมื่อกล่าวถึงกฎธรรมชาติ (วัชระ งามจิตรเจริญ, 2545: 41-42) จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทเชื่อว่า สิ่งทั้งปวงล้วนเป็นสิ่งที่ เป็นธรรมชาติหรือเป็นไปตามธรรมชาติ (Natural thing) ไม่มีสิ่งเหนือธรรมชาติอย่างพระเจ้าหรือออตตา ทุกสิ่งทุกอย่างต้องดำเนินตามวิถีทางของธรรมชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ วิถีทางธรรมชาติดังกล่าวก็คือลักษณะหรือสภาวะที่เกิดขึ้นแก่สิ่งทั้งหลายในธรรมชาติประจำจนเป็นเหมือน “ระเบียบ” หรือ “กฎ” ที่สิ่งทั้งหลายจะต้องทำตามอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กฎธรรมชาติหรือธรรมนิยามหมายถึงระเบียบหรือกฎที่ปรากฏในธรรมชาตินั้นนั่นเอง กฎธรรมชาติจึงไม่ได้หมายถึง “สิ่ง” หรือ “สิ่งนามธรรม” (abstract entity) บางอย่างที่มาคอยควบคุมบังคับให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามที่สิ่งนั้นต้องการ และไม่ใช่กฎที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้ทรงมหิธานุภาพนามาบังคับใช้กับสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติ กฎธรรมชาติจึงไม่ใช่สิ่งอื่นใดนอกจากลักษณะหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นประจำในธรรมชาติอย่างสม่ำเสมอ ที่เรียกว่ามีภาวะเอกรูป (uniformity) เหมือนกับกฎแรงโน้มถ่วง (Law of gravity) ของนิวตันที่ “ค้นพบ” จากการสังเกตปรากฏการณ์ธรรมชาติ ในทางทฤษฎี กฎเหล่านี้จึงเป็นทฤษฎีหรือความคิดที่มนุษย์สร้างขึ้นมาอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ที่ว่ากฎธรรมชาติหมายถึงลักษณะหรือสภาวะที่มีประจำในสิ่งทั้งปวง ไม่ใช่ “สิ่ง” บางสิ่งที่มาคอยควบคุมบังคับสิ่งทั้งหลายให้เป็นไปอย่าง ที่สิ่งนั้นต้องการนั้น เพราะพระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่า “สิ่ง” ทั้งปวงต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่เรียกว่า “สังขตธรรม” ส่วน “อสังขตธรรม” ที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยมีเพียงอย่างเดียวคือพระนิพพาน เพราะพระพุทธเจ้าตรัสไว้ชัดเจนในอสังขตสูตรว่า *อสังขตธรรมคือความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะ*

(พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 18 ข้อที่ 377 หน้าที่ 453) และในคัมภีร์กถาวัตถุของอภิธรรมปิฎกก็ยืนยันความคิดที่ว่าอสังขตธรรมมีพระนิพพานเพียงอย่างเดียว ถ้ากฎเหล่านี้เป็น “สิ่ง” สิ่งหนึ่ง สิ่งนั้นก็ต้องเป็นอสังขตธรรมอีกชนิดหนึ่ง เพราะกฎเป็นสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลง (ถ้าเปลี่ยนแปลงได้ก็ไม่ใช่อสังขตธรรม) ซึ่งจะขัดกับทัศนะกระแสหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาท และคำว่า “ไตรลักษณ์” หรือ “สามัญญลักษณะ” ที่เป็นคำเรียกกฎธรรมชาติดอย่างหนึ่งในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทก็ใช้คำว่า “ลักษณะ” ซึ่งแสดงว่า กฎธรรมชาตินี้ไม่ใช่ “สิ่ง” สิ่งหนึ่ง แต่เป็นลักษณะหรือสภาวะที่ปรากฏในสังขตธรรมทั้งหลาย

ความหมายของอิทัปปัจจยตา

มีข้อที่ฟังทำความเข้าใจเป็นเบื้องต้นก่อนว่า เท่าที่พบในพระไตรปิฎก อิทัปปัจจยตา มักจะอยู่ในรูปของไวยากรณ์ของปฏิจจสมุปบาท คือเป็นคำที่ใช้แทนกัน อิทัปปัจจยตา มีความหมายว่า การที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยจึงมีสิ่งนี้ มาจากคำ 3 คำคือ อิธ แปลว่า นี่ ปัจจย แปลว่า ปัจจัย และ ตา ปัจจัย ในภาวัตถิต ใช้ในความหมายว่า ความเป็น (ภาวนาม) เมื่อมารวมกัน จึงมีความหมายว่า ความที่มีสิ่งเป็นปัจจัย จึงมีสิ่งนี้ คำว่า “อิทัปปัจจยตา” แปลตามศัพท์ว่า “ความที่สิ่งนี้เป็นปัจจัย” มาจากการผสมกันของคำว่า “อิธ” (สิ่ง) นี้ คำว่า “ปัจจย” ที่แปลว่า “ปัจจัย” และคำว่า “ตา” ซึ่งเป็นศัพท์ประเภทปัจจัยที่ใช้แทนคำว่า “ภาวะ” ที่แปลว่า “ความมี” หรือ “ความเป็น” เมื่อรวมกันจึงหมายถึงภาวะหรืออาการที่สิ่งหนึ่งเป็นปัจจัยของอีกสิ่งหนึ่ง นั่นก็คือสิ่งหนึ่งเป็น “เหตุ” ของอีกสิ่งหนึ่งที่เป็น “ผล” เหมือนบิดามารดาเป็นเหตุให้เกิดผลคือบุตร บุตรไม่ได้เป็นเหตุให้เกิดมารดา บิดา หรือเหมือนออกซิเจน ความร้อน และเชื้อเพลิงทำให้เกิดไฟ ไฟไม่ใช่เหตุเกิดของออกซิเจน ความร้อน และเชื้อเพลิง ดังนั้น อิทัปปัจจยตาจึงหมายถึงความเป็นเหตุและผลแบบสิ่งหนึ่งอาศัยสิ่งหนึ่ง จัดเป็นความสัมพันธ์แบบทางเดียว ไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบสองทางอย่าง ความสัมพันธ์แบบของอิทัปปัจจยตาก็สามารถรวมลงในความสัมพันธ์แบบปฏิจจสมุปบาทได้ เพราะความสัมพันธ์แบบทางเดียวนี้อาจเกิดขึ้นในรูปแบบของวัฏจักรคือหมุนวนสลับกันเป็นเหตุและผลซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของความสัมพันธ์แบบปฏิจจสมุปบาท ดังนั้น คำว่า “ปฏิจจสมุปบาท” จึงจะครอบคลุมความหมายและลักษณะของความเป็นเหตุและผลหรือความสัมพันธ์ในด้านเป็นเหตุและผลมากกว่าคำว่า “อิทัปปัจจยตา” (วิษระ งามจิตฺตเจริญ, 2545: 44-46)

เมื่อว่าตามหลักการแล้ว จะเห็นได้ว่า อิทัปปัจจยตา คือความมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย หมายถึงเมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มีตาม เมื่อสิ่งที่เกิดขึ้น สิ่งนี้ก็เกิดขึ้นตาม สิ่งที่มีสิ่งนี้มีสิ่งนี้ก็มีตาม ก็คืออวิชชา สังขาร ฯลฯ ชาติ ชรามรณะ ซึ่งก็หมายความว่าเมื่ออวิชชามีสังขารก็มีตาม เมื่อสังขารมีวิญญานก็มีตาม เมื่อวิญญานมี นามรูปก็มีตาม เมื่อนามรูปมี สฬายตนะก็มีตาม เมื่อสฬายตนะมี ผัสสะก็มีตาม เมื่อผัสสะมี เวทนาก็มีตาม เมื่อเวทนามี ตัณหาก็มีตาม เมื่อตัณหากมี อุปาทานก็

มีตาม เมื่ออุปาทานมี ภพก็มีตาม เมื่อภพมีชาติก็มีตาม เมื่อชาติมีชรามรณะก็มีตาม เมื่อชรามรณะมีโสกะปริเทวะทุกข์โศกนันทะอุปายาสก็มีตามด้วย

การตีความเรื่องอิทัปปัจจยตาของพุทธทาสภิกขุ

เรื่องอิทัปปัจจยตาที่ผู้เขียนนำมาศึกษานี้ เป็นหนังสือรวมคำบรรยายเรื่องอิทัปปัจจยตาที่หลวงพ่อดุสิตได้บรรยายไว้ติดต่อกัน 13 ตอน ระหว่างวันที่ 1 มกราคม 2515 ถึง 25 มีนาคม 2515 พูดถึงเรื่องอิทัปปัจจยตาในฐานะต่าง ๆ ซึ่งเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ฐานะของอิทัปปัจจยตาไม่ว่าจะกล่าวถึงที่ฐานะก็ตาม ก็จะรวมลงอยู่ในฐานะ 2 อย่างเท่านั้นคือ ในฐานะเป็นคำบรรยายที่เป็นกลาง ๆ (มีขณธรรมเทศนา) และในฐานะเป็นธรรมบรรยายเรื่องของอนัตตา ฐานะทั้ง 2 นี้ หากกล่าวขยายต่อไปก็จะได้ 4 ประเด็นคือ (1) อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นคำอธิบายเรื่องธรรมชาติ (2) อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นคำอธิบายเรื่องกฎธรรมชาติ (3) อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นคำอธิบายเรื่องหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ (4) อิทัปปัจจยตา ในฐานะเป็นคำอธิบายผลที่เกิดจากการปฏิบัติหน้าที่ ในหนังสือเรื่องอิทัปปัจจยตา พุทธทาสภิกขุได้ตีความอิทัปปัจจยตาในฐานะต่าง ๆ 13 ฐานะ ซึ่งมีรายละเอียดพอจะนำมากล่าวเป็นบางส่วนได้ ดังนี้

1. อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นพุทธพจน์ที่ถูกมองข้าม การตีความในประเด็นนี้ เพื่อต้องการตอบปัญหาว่า หลักคำสอนเรื่องใดที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุมองว่าหัวใจของพระพุทธศาสนาก็คืออิทัปปัจจยตา เพราะมองว่าทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเป็นอิทัปปัจจยตาทั้งสิ้น ในความหมายว่าต่างอิงอาศัยหรือเป็นปัจจัยแก่กันและกันทั้งสิ้น แต่เรื่องนี้ไม่ค่อยมีใครได้พูดถึง (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 8) ไปพูดถึงเฉพาะเรื่องอื่น ๆ อย่างที่เรามักจะได้ยินประเด็นคำถามว่า อะไรคือหัวใจของพระพุทธศาสนา บางท่านก็บอกว่า อริยสัจ 4 บางท่านก็ไตรลักษณ์หรือโอวาทปาฏิโมกข์ และอริยมรรคมีองค์ 8 หลักธรรมเหล่านี้ พุทธทาสภิกขุมองว่า ล้วนแต่มีลักษณะของอิทัปปัจจยตาทั้งสิ้น

ตามที่กล่าวมาตั้งแต่แรกแล้วว่า อิทัปปัจจยตา มีภูมิตั้งอยู่ ๓ อย่าง คือ ๑. เพราะมีสิ่งนี้ จึงมีสิ่งนี้ ถ้าเราเอาแนวคิดนี้ไปจับหลักธรรมหลาย ๆ หมวด จะเห็นว่า มีลักษณะการอิงอาศัยกัน หรือเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกันทั้งสิ้น การอิงอาศัยกันนี้ มองได้ทั้งในแง่ของเหตุผล หรือสายเกิดกับสายดับ อย่างเช่นไตรลักษณ์ก็มีลักษณะเป็นเหตุผลของกันคือ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ถ้าวิเคราะห์ตามแนวอิทัปปัจจยตาจะเห็นว่า อนิจจัง เป็นเหตุ ทุกข์เป็นผล (ของอนิจจัง) และ เป็นเหตุของอนัตตา ๆ เป็นผล หรือเป็นบทสรุป หรืออริยสัจ 4 ก็แบ่งเป็น 2 สาย คือสายเกิดกับสายดับคือ ทุกข์ กับ นิโรธ เป็นผล สมุทัย กับมรรค เป็นเหตุ แม้กระทั่งเรื่องโอวาทปาฏิโมกข์ พุทธทาสภิกขุก็มองว่าไม่ใช่หัวใจของพระพุทธศาสนา เพราะการสอนให้เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์ ศาสนาไหน ๆ ก็สอนกันทั้งนั้น โอวาทปาฏิโมกข์ของ

พุทธศาสนาจะแตกต่างจากคำสอนในศาสนาอื่นก็ต่อเมื่อ สอนให้ทำจิตใจให้สะอาด ให้รู้แจ้งในเรื่องอิทัปปัจจยตาเท่านั้น จึงจะประเสริฐบริสุทธิ์จากกิเลส (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 10) แต่ก็ยังอยู่ในขอบเขตของอิทัปปัจจยตา อยู่นั่นเอง

นอกจากนี้พุทธทาสภิกขุ ยังมองว่าอิทัปปัจจยตาหรือปฏิจจสมุปบาท เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณา หลังจากตรัสรู้ เป็นคำที่พระองค์นำมาเล่นเล่นเวลาอยู่ว่าง ๆ คล้าย ๆ กับบทเพลงที่ร้องเล่นเมื่อสบายอารมณ์ ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ตอนเสวยวิมุตติสุข ดังนี้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 1 หน้า 1-2)

โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า แรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ คงไม้โพธิพฤกษ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ในอุรุเวลาประเทศ. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับนั่งด้วยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุข ณ คงไม้โพธิพฤกษ์ตลอด 7 วัน และทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาทเป็นอนุโลม และปฏิโลม ตลอดปฐมยามแห่งราตรี ว่าดังนี้

ปฏิจจสมุปบาท อนุโลม

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งมวลนั้นย่อมเกิด ด้วยประการฉะนี้

ปฏิจจสมุปบาท ปฏิโลม

อนึ่ง เพราะอวิชชาอันนั้นแหละดับโดยไม่เหลือด้วยมรรคคือวิราคะ สังขาร จึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส จึงดับ เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งมวลนั้นย่อมดับ ด้วยประการฉะนี้

อิทัปปัจจยตา ที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุมองว่า เพราะมีความหมายครอบคลุมคำว่า “ธรรม” ทั้ง 4 ความหมายคือ ตัวธรรมชาตีก็คือ อิทัปปัจจยตา กฎเกณฑ์ของธรรมชาตีก็นั้น ก็คือ กฎอิทัปปัจจยตา หน้าที่ของมนุษย์ที่จะพึงปฏิบัติต่อกฎเกณฑ์นั้น ก็คืออิทัปปัจจยตา ผลที่มนุษย์จะได้รับออกมาเป็นมรรค ผล นิพพาน ก็คืออิทัปปัจจยตา ฉะนั้น ธรรมทั้งปวงก็คืออิทัปปัจจยตา ไม่ควรยึดมั่นโดยความเป็นตัวกูของกู ธรรม

ทั้งหลายทั้งปวง เป็นอิทัปปัจจยตา อย่าพึงยึดถือว่าเป็นตัวเราหรือของเรา นี่คือหัวใจของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 28)

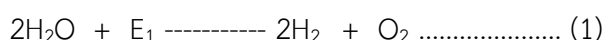
2. อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นศาสตร์หรือวิชาของโลก ดังได้กล่าวมาแล้วว่า อิทัปปัจจยตา มีกฎว่า *เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นของสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้ย่อมดับ*

จากคำกล่าวนี้ ทำให้เรามองเห็น ศาสตร์หรือวิชาการทั้งหลายล้วนเกิดขึ้นตามหลักนี้ทั้งสิ้น พุทธทาสภิกขุ ยกตัวอย่างง่าย ๆ ว่า แม่ครัวเข้าไปในครัว แล้วก็หยิบไม้ฟันมาตีไฟที่เตา แล้วไฟมันก็ลุกขึ้น แล้วนำเอาหม้อข้าวที่ใส่ข้าวสารที่ล้างแล้ว ตั้งบนไฟ เมื่ออยู่ครู่หนึ่ง น้ำก็เดือด เม็ดข้าวก็อ่อนพอที่จะเขี่ยน้ำได้ แล้วในที่สุด ก็เป็นข้าวสุก แล้วก็ตักเอามาทกินได้ นี่ขอให้ศึกษาดูว่า มันเป็นอิทัปปัจจยตา ทางรูปธรรม (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 33)

วิชาการแขนงต่าง ๆ เกิดขึ้นจากการที่มนุษย์ทั้งหลายสนใจปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้น แล้วก็ตั้งคำถามขึ้นโดยอยู่ในกรอบของ What, How, Why กล่าวคือ สิ่งนั้นคืออะไร ? เกิดขึ้นได้อย่างไร ? และ ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น ? ความสงสัยเหล่านี้ นำไปสู่การค้นคว้าหาคำตอบ จนกระทั่งได้คำตอบขึ้นมา คำตอบที่ได้มา สามารถตอบคำถามทั้ง 3 ประเด็นได้ชัดเจน และจบไปเป็นเรื่อง ๆ จึงกลายเป็นศาสตร์แขนงต่าง ๆ เมื่อเป็นศาสตร์แขนงต่าง ๆ แล้ว มนุษย์จึงศึกษาศาสตร์เหล่านั้น ในฐานะที่เป็นวิชาการแขนงต่าง ๆ การจัดแขนงวิชาต่าง ๆ จัดได้หลายรูปแบบ เช่น

จัดแบบ 3 กลุ่มคือ 1) กลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์ 2) กลุ่มวิชามนุษยศาสตร์ 3) กลุ่มวิชาศิลปะศาสตร์ เมื่อกล่าวเฉพาะในกลุ่มวิชาวิทยาศาสตร์ ยังแบ่งย่อยได้เป็น 3 หมวดคือ 1) วิทยาศาสตร์กายภาพ ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสิ่งที่ไม่มีชีวิต ในรูปของพลังงาน แสง สี เสียง ความร้อน เป็นต้น 2) วิทยาศาสตร์ชีวภาพ ศึกษาเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต และพันธุกรรม เรื่องพืช สัตว์ และมนุษย์ 3) วิชาวิทยาศาสตร์สังคม ศึกษาเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคม ที่เกิดขึ้นโดยมีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง เช่น วิชาสังคมวิทยา มานุษยวิทยา จิตวิทยาสังคม ทักษะวิทยา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ เป็นต้น ดังจะยกตัวอย่างเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์กายภาพ เกี่ยวกับวิชาเคมี เช่น

พลังงานที่เซลล์นำมาใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ ได้มาจากพลังงานเคมี ดังสมการต่อไปนี้

E_1 หมายถึง พลังงานไฟฟ้าที่เข้าร่วมในปฏิกิริยาเคมี ซึ่งจะทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างอะตอมของไฮโดรเจนกับอะตอมของออกซิเจนสลายไป ทำให้โมเลกุลของน้ำแปรสภาพเป็นโมเลกุลของไฮโดรเจนและออกซิเจน นักเคมีเรียกพลังงานที่ใช้ในการสลายพันธะเคมีว่า พลังงานพันธะ (bound energy) (กระทรวงศึกษาธิการ, 2535: 17)

จากตัวอย่างวิชาเคมีที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กัน ความสัมพันธ์อันนี้แหละ ที่อยู่ในรูปของอิทัปปัจจยตา ดังนั้น จึงพอจะกล่าวได้ว่า ไม่ว่ากฎเกณฑ์อะไร วิชาความรู้ หรือศาสตร์ใดในโลก ล้วนแต่เป็นไปตามกฎแห่งอิทัปปัจจยตาทั้งนั้น มนุษย์จึงเอามาใช้เป็นประโยชน์ คิอะไร ทำอะไร สร้างอะไรได้ตามความมุ่งหมาย (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 62)

3. อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นตัวเราในทุกความหมายในทุกอิริยาบถ การตีความอิทัปปัจจยตาในประเด็นนี้ เน้นไปที่ตัวของมนุษย์ ว่ามีความเกี่ยวข้องกับการเป็นอิทัปปัจจยตาอย่างไรบ้าง โดยเอาตัวของเราเป็นตัวตั้ง แล้วเอากฎอิทัปปัจจยตามาจับ หากกล่าวถึงกฎอิทัปปัจจยตาแล้ว พุทธทาสภิกขุ มองว่าอิทัปปัจจยตามี 3 นัยคือ

นัยที่ 1 อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นกฎ เป็นกฎของทุกสิ่ง หรือของธรรมชาติทุกอย่าง กฎนี้เป็นสิ่งที่ตายตัว เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในสรรพสิ่ง สรรพสิ่งจะมีกฎประจำที่แน่นอนตายตัว

นัยที่ 2 อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นไปตามกฎ กิริยาอาการ สภาวะลักษณะ อะไรก็ตามที่มันกำลังดำเนินไปตามกฎของสิ่งนั้น ๆ ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย มีลักษณะเป็นสาเหตุ หรือมีปัจจัยปรุงแต่ง ผลักไสให้เป็นไป กล่าวสรุปก็คือสังขธรรมทั้งหลายนั่นเอง

นัยที่ 3 อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นผล สิ่งที่เป็นผลคือสิ่งที่มนุษย์ต้องการ หรือว่าเป็นสิ่งที่กระทบกระถ่างมนุษย์มากที่สุด เป็นสุขก็มี เป็นทุกข์ก็มี ทั้งสุขทั้งทุกข์ต่างก็กระทบมนุษย์ไปคนละอย่าง ให้ความรู้สึกคนละแบบ ผลเหล่านี้ก็เรียกว่ามีเหตุมีปัจจัย ปรุงแต่ง จึงมีลักษณะเป็นสังขตะด้วยเช่นกัน (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 62-64)

นัยของอิทัปปัจจยตาทั้ง 3 นัยนี้ มองได้เป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่เป็นเหตุ กับส่วนที่เป็นผล กล่าวได้ว่า การแบ่งนัยออกเป็น 3 นัยนี้ เพื่อใช้อธิบาย “ตัวเรา” ว่ามีลักษณะเป็นอิทัปปัจจยตา โดยเขียนเป็นตรรกศาสตร์ได้ ดังนี้

สรรพสิ่ง เป็นอิทัปปัจจยตา

“ตัวเรา” เป็นสรรพสิ่ง

เพราะฉะนั้น ตัวเรา จึงเป็นอิทัปปัจจยตา

เป็นการมองว่า นัยที่ 1 เป็นกฎใหญ่ที่คอยควบคุมสรรพสิ่ง นัยที่ 2 แสดงตัวของนัยที่ 1 และนัยที่ 3 เป็นผลของนัยที่ 2 อธิบายความว่า กฎใหญ่ที่ว่านี้คือกฎอิทัปปัจจยตา กฎนี้ไม่มีใครสร้าง คล้ายกับเป็นปฐมเหตุของกฎทั้งหลาย สรรพสิ่งต้องอยู่ภายใต้กฎนี้ พอกล่าวถึงนัยที่ 2 พุทธถึงการดำเนินงานของกฎนัยที่ 1 พอพูดถึงนัยที่ 3 ก็สะท้อนให้เห็นความเป็นผล ที่เกิดจากการทำงานของนัยที่ 1

การตีความนัยนี้ มีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ “ตัวเรา” อยู่ 3 เรื่องดังจะยกมาเป็นตัวอย่างสัก 1 เรื่องคือ

เรื่องการเกิด (ชาติ) ซึ่งท่านแบ่งเป็น 2 อย่างคือการเกิดทางกาย หรือทางรูปธรรม การเกิดลักษณะนี้ จะต้องอาศัยเหตุปัจจัย หรือองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดคือ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และมีสัตว์มาปฏิสนธิ หากพร้อมมูลทั้ง 3 อย่างนี้ การเกิดเป็นมนุษย์ก็เกิดมีขึ้น การเกิดอย่างที่สองคือการเกิดทางนามธรรมหรือทางจิตใจ การเกิดการชนิดหลังนี้กล่าวถึงการเกิดของจิตที่ไปยึดเหนี่ยวอารมณ์ที่เรียกว่า “กามคุณ 5” คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เมื่อมีการกระทบ (ผัสสะ) ก็จะเกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน ยึดมั่น จนเกิด ตัวกูของกู กลายเป็นวงจรของความทุกข์และความสุข ดังนั้น การเกิดชนิดที่สองจึงหมายถึงเอาเอาอาการที่เกิดกับจิต การจะเกิดได้ต้องผ่านกระบวนการของผัสสะ --- เวทนา --- ตัณหา --- อุปาทาน เป็นเหตุปัจจัยสืบเนื่องกันอยู่อย่างนี้ (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 69-70)

4. อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นพระเจ้า อิทัปปัจจยตาในฐานะพระเจ้านี้ เป็นการตีความตามแนวคิดของศาสนาอื่น เอาเรื่องพระเจ้ามาเป็นตัวตั้ง แล้วเอาเรื่องลักษณะของอิทัปปัจจยตาไปตีความว่าคือพระเจ้า พระเจ้าในความหมายของศาสนากลุ่มเทวนิยม หมายถึงผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครสร้าง เป็นอมตะ อยู่เหนือกาลเวลา เหนือทุกอย่าง ไม่มีลักษณะที่ใครจะพูดได้ว่าเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ เหนือการวิพากษ์วิจารณ์ด้วยโลกียภาษา และมีหน้าที่สำคัญ 3 ประการคือ เป็นต้นกำเนิดของทุกสิ่งทุกอย่าง แต่พระเจ้าไม่ได้เป็นต้นกำเนิดของใครหรือของสิ่งใด คอยควบคุมสิ่งทั้งหลายให้เป็นไปตามอำนาจของพระองค์ และคอยเลิกล้างสิ่งทั้งหลายทั้งปวงให้หมดไปเสีย (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 99-100) หากมองโดยใช้กรอบหน้าที่ของพระเจ้าแล้ว อิทัปปัจจยตา ก็เป็นเหมือนพระเจ้าในกลุ่มเทวนิยมทั้งหลาย เพราะอิทัปปัจจยตาเป็นทั้งตัวกฎธรรมชาติ ที่เป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง คอยควบคุมสิ่งทั้งหลายให้เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ และคอยเปลี่ยนแปลงเลิกล้างสรรพสิ่งให้เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไป หรือเสื่อมสลายไปตามหลักของเหตุผลต่างกันแต่เพียงว่า พระเจ้าคืออิทัปปัจจยตาสามารถอธิบายได้ วิพากษ์วิจารณ์ได้ด้วยหลักเหตุผล

5. อิทัปปัจจยตาในฐานะพระรัตนตรัยและไตรสิกขา การตีความในทัศนะนี้ มุ่งเน้นอธิบายการเกิดขึ้นและการปฏิบัติ พระรัตนตรัยคือแก้วอันประเสริฐ 3 ประการคือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ การจัดลำดับแบบนี้ ยึดเอาตามการค้นพบเป็นหลัก คือพระพุทธเจ้า ค้นพบพระธรรม แล้วนำพระธรรมมาสั่งสอนแก่พระสงฆ์ จึงเกิดพระสงฆ์ขึ้นมา พุทธทาสภิกขุมองพระรัตนตรัยว่า พระธรรมเป็นสิ่งแรกที่ต้องนึกถึง พระธรรมนี้ควรจะต้องถือว่าเป็นปฐมเหตุ ศาสนาทุกศาสนาล้วนมีปัญหาเรื่องปฐมเหตุ อะไรเป็นปฐมเหตุที่ทำให้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเกิดขึ้นและเป็นไป ศาสนาอื่นเชื่อว่าพระเจ้าเป็นปฐมเหตุ พวกเราก็มองว่ามีพระธรรม มีธรรมเป็นปฐมเหตุ ถ้อยคำในพระไตรปิฎกก็มีว่า *ธรรมะมีอยู่ก่อนแล้ว* (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 209-210)

พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลคนหนึ่งที่ดีค้นพบธรรมธาตุหรือหลักความจริงที่มีอยู่ก่อน พุทธะจึงเป็นต้นเหตุอีกอันหนึ่ง ซึ่งทำให้ธรรมหรือพระธรรมปรากฏออกมา พระธรรมไม่ปรากฏแก่

จิตใจของมนุษย์ ทั้งที่มีอยู่ในที่ทั่วไป หรือในตัวบุคคลนั่นเอง แต่พระธรรมนั้นยังไม่ปรากฏแก่จิตใจของมนุษย์ จนกว่าจะเกิดบุคคลชนิดที่เรียกว่าพระเจ้า เป็นพระพุทธเจ้าก็เพราะพระธรรม เพราะรู้ธรรม ครั้นรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ทำให้ธรรมะนี้ปรากฏ พระพุทธเจ้าเป็นเหตุให้พระธรรมปรากฏขึ้นมาในโลก ปรากฏขึ้นในโลก แล้วก็แพร่หลายไปในโลก แล้วทำให้มีประโยชน์เกิดขึ้นแก่โลก เพราะการที่ธรรมมีอยู่ในโลก ประโยชน์ที่เกิดจากการมีพระสงฆ์เกิดขึ้นในโลก คือโลกเต็มไปด้วยประโยชน์ที่สูงที่สุด จนกระทั่งเกิดพระสงฆ์ ถ้าไม่มีพระพุทธเจ้าก็ไม่มีพระสงฆ์... แต่ว่าถ้าไม่มีพระพุทธเจ้า พระธรรมก็ไม่ปรากฏแก่จิตใจของมนุษย์ธรรมดา (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 212)

สรุปความว่า การเกิดพระรัตนตรัย ต่างมีความสัมพันธ์กัน ดังนี้ พระพุทธเจ้า ค้นพบพระธรรม แล้วนำพระธรรมมาสั่งสอนชาวโลก จนกระทั่งเกิดพระสงฆ์ กระบวนการความสัมพันธ์เช่นนี้ อยู่ในรูปของอิทัปปัจจยตา

ส่วนเรื่องไตรสิกขา ต่างก็มีความสัมพันธ์กันแบบอิงอาศัยกันและกัน กล่าวคือ ศีล เป็นความเป็นอยู่อย่างถูกต้อง ทางกาย ทางวาจา ทั้งส่วนตัวและส่วนสังคม สมบัติคือความมีจิตใจที่อบรมดีแล้ว คือมีสมรรถภาพแล้วก็จะมีความสุขตามธรรมชาติ ผลที่ได้จากสมบัตินี้คือใจที่มีสมรรถภาพและมีความสุข จากนั้นก็จะทำให้มีปัญญา ความรอบรู้ เข้าใจในสิ่งที่ควรรู้ ในที่นี้ก็คือการรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา ความสัมพันธ์กันของไตรสิกขาในรูปของอิทัปปัจจยตา จะเห็นได้จากการคำบอกอนุสาสนีในการอุปสมบทคือ

ตถ สิลปริภาวโต สมาธิ มหปผลโ มหานิสสั สมาธิปริภาวตา ปญญา มหปผลา โหติ มหานิสสา ปญญาปริภาวโต จิตตัม สมมเทว อาสเวหิ วิมุจติ เสยยถิทํ. กามาสวา ภวาสวา อวิชชาสวา...¹

ในไตรสิกขานั้น สมาธิ อันศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาที่สมาธิอบรมแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มากจิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายโดยชอบ คือ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ...

ที่กล่าวมานี้ เป็นบางส่วนของ การตีความคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ การตีความเรื่องอิทัปปัจจยตาของพุทธทาสภิกขุตามที่กล่าวมาแล้ว และยกตัวอย่างการตีความอิทัปปัจจยตาในฐานะต่าง ๆ เราจะมองเห็นว่า การตีความของพุทธทาสภิกขุเรื่องอิทัปปัจจยตา มีสูตรคือ 2-4-2 เนื่องจากว่าคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาเป็นคำสอนที่ลึกซึ้งและยากแก่การทำความเข้าใจ เพราะเป็นการอธิบายในแง่วิชาการล้วน ๆ แต่พุทธทาสภิกขุสามารถ

¹ อ้างใน ธ.ธรรมศรี. พุทธมนต์พิธี. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, มปป.), หน้า 218.

อธิบายตีความให้ออกมาในรูปของการนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ด้วย สูตรการตีความของพุทธทาส มีสูตร ดังนี้

2 = หมายความว่า อิทัปปัจจยตา มีฐานะ 2 อย่างคือ เป็นปรัชญา เป็นศาสนาหรือศีลธรรม ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “...อิทัปปัจจยตานี้ เมื่อยังไม่ได้ปฏิบัติจนถึงที่สุด ยังเป็นการศึกษาให้เข้าใจอยู่ เรื่องนี้ก็จะปรากฏเป็นเรื่องปรัชญา, ครั้นปฏิบัติจนควบคุมสติได้ รู้เท่าทัน ไม่เกิดกิเลสได้ถึงกับเป็นพระอรหันต์แล้วก็หมดความเป็นปรัชญา มาในรูปของศาสนาหรือการปฏิบัติในศาสนาเท่านั้นเอง และยังแถม อาจจะลดลงมาอยู่ในรูปของการปฏิบัติขั้นศีลธรรม ก็ยังได้ กล่าวคือการมีสติไม่พลอเมื่อตาเห็นรูปเป็นต้นไม่หลงรักหลงเกลียดในรูปที่เห็นนั้น ของบุคคลผู้รักษาอินทรีย์สังวรเป็นต้นนั่นเอง ชาวตะวันตกศึกษากันแต่ในแง่ของปรัชญาไม่ศึกษาในแง่ที่จะปฏิบัติได้ จึงไม่เข้าถึงตัวพระพุทธรศาสนา เข้าถึงตัวพุทธปรัชญา...” (พุทธทาสภิกขุ, 2544: 26) การตีความอิทัปปัจจยตาในเชิงปรัชญา เช่น อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นพระเจ้า (อภิปรัชญา) เพราะกล่าวถึงเรื่องความจริงหรืออิทัปปัจจยตาในฐานะพระรัตนตรัยและไตรสิกขา (จริยศาสตร์) เป็นต้น หรือการตีความในส่วนที่เกี่ยวกับพระพุทธรศาสนา เช่น ในฐานะที่เป็นพุทธพจน์ที่ถูกมองข้าม

4 = หมายความว่า การตีความให้ครอบคลุมความหมายของธรรม 4 อย่าง ที่ท่านชอบพูดคือ 1) ตัวธรรม 2) ตัวกฎธรรมชาติ 3) การทำหน้าที่ตามธรรมชาติ และ 4) ผลที่ได้รับจากการทำหน้าที่ การตีความเรื่องอิทัปปัจจยตานี้ ก็ครอบคลุมความหมายของธรรมทั้ง 4 อย่างนี้

2 = หมายความว่า อิทัปปัจจยตา สามารถตีความย่อลงให้เหลือ 2 ประการคือ 1) ในฐานะเป็นคำสอนสายกลาง (มัชฌิมนธรรมเทศนา) กล่าวถึงเรื่องความจริงของสรรพสิ่งในฐานะที่เป็นตัวธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ 2) ในฐานะเป็นหลักจริยธรรม (จริยธรรมเทศนา) กล่าวถึงการนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ให้รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การรู้เท่าทันนี้ จะเป็นเกราะป้องกันไม่ให้คนยึดมั่นถือมั่น รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จนกระทั่งปล่อยวาง สมกับคำที่ท่านกล่าวอยู่เสมอว่า สัพเพ ธมมา นาล อภินิเวสยา สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น

เมื่อกล่าวถึงทฤษฎีการตีความทางพระพุทธรศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการตีความเรื่องอิทัปปัจจยตานี้ ก็คือหลักการตีความแบบปฏิจางสมุปบาท (Interpretation by Dependent Origination) เป็นการตีความแบบเหตุปัจจัย คำว่า “เหตุ” กับ “ปัจจัย” มีความหมายคล้ายกันโยทั่วไป แต่คัมภีร์เนตติปกรณ์อธิบายว่า เหตุหมายถึงเหตุที่ขาดเสียไม่ได้ ส่วนปัจจัยหมายถึงเหตุจำเป็นที่รองลงมา โดยความหมายทั่วไป คำทั้งสองใช้แทนกันได้ ดังนั้นคำว่าปฏิจางสมุปบาทจึงเรียกชื่อได้อีกอย่างหนึ่งว่า อิทัปปัจจยตา หรือปัจจัยการ พระพุทธรศาสนา

จำแนกทฤษฎีอิทัปปัจจยตาออกเป็น 2 นัยคือ นัยแรก เรียกว่า “ปฏิจจสมุปบาท” นัยที่สอง เรียกว่า ปฏฐาน...

มีประเด็นปัญหาว่า การที่เหตุปัจจัยอาศัยกันและกันเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าใช้วิธีการนำเสนอให้เห็นข้อเท็จจริงอย่างไร คำตอบคือพระองค์ทรงนำเสนอให้ประจักษ์ภายใต้สูตรที่ว่า “อวิชชาอปจยา สงขารา” และกฎทั่วไปภายใต้สูตรที่ว่า “อิมสมิ สติ อิห โหติ อิมสส อูปปาทา อิห อูปปชติ” ซึ่งแปลความว่า “เมื่อสิ่งนี้มี จึงมีสิ่งนี้ เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดตามมา” เมื่อพิจารณาแล้ว กฎนี้ประกอบไปด้วย 2 ส่วนคือ ส่วนแรกเรียกว่า อิมสมิ สติ อิห โหติ คือเมื่อพูดว่า เมื่อมีสิ่งนี้จึงมีสิ่งนี้ ประเด็นตรงนี้เป็นตอนหนึ่งของทฤษฎีปฏิจจสมุปบาท และส่วนที่สองว่า อิมสส อูปปาทา อิห อูปปชติ ซึ่งแปลว่า เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดตามมา ตรงประเด็นนี้เป็นตอนที่สองของปฏิจจสมุปบาท นัยวิเคราะห์ที่มี 2 ส่วนก็คือว่า ตามทฤษฎีปฏิจจสมุปบาทนี้มีหลักที่ควบคุมปรากฏการณ์อยู่ 2 หลัก กล่าวคือหลักแรกคอยควบคุมสภาวะของความมีอยู่ในขณะที่หลักที่สองคอยควบคุมสภาวะของการอุบัติขึ้น พุทธทาสภิกขุ จะตีความคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาในลักษณะของหลักที่ 2 มากกว่า คือถือว่าสรรพสิ่งมีความอิงอาศัยกัน เพราะมีสิ่งนี้จึงมีสิ่งนี้

การตีความของรูดอล์ฟ บุลท์มานน์ (Rudolf Bultmann)

บุลท์มานน์ ใช้ทฤษฎีปรัชญาการตีความแบบ “การใช้ปรากฏการณ์วิทยาถอดเรื่องปรัมปรา” (Demythologization)

บุลท์มานน์ เสียชีวิตเมื่อวันที่ 30 กรกฎาคม 1976 ด้วยวัย 91 ปี เขาอุทิศชีวิตทั้งหมดของเขาในการสั่งสอนศิษย์ในเยอรมนี เขาเป็นนักเทววิทยาคริสต์สมัยใหม่ นิกายโปรเตสแตนต์ ผู้ได้รับอิทธิพลแนวความคิดอัตถิภาวนิยมจากไฮเดกเกอร์ ในฐานะที่เป็นนักวิชาการพันธสัญญาใหม่ เขาจึงให้เหตุผลในเชิงวิพากษ์รูปแบบ (วรรณกรรม) ว่า สารพระวรสารหาได้เป็นการเปิดเผยพระเยซูในฐานะเป็นบุคคลทางประวัติศาสตร์ไม่ หากแต่เป็นการเปิดเผยพระเยซูในฐานะเป็นบุคคลแห่งศรัทธา กล่าวคือนิทานปรัมปราเรื่องพระคริสต์เจ้านั้นได้รับการพัฒนาขึ้นมาโดยฝ่ายอาณาจักรในยุคแรก ๆ เขาเป็นนักตีความพระคัมภีร์ไบเบิล และถือว่าการตีความพระคัมภีร์เป็นการสืบค้นถึงความจริงแห่งมนุษยชาติและเป็นการนำเสนอความเข้าใจบุคคลและคำสอนของพระเยซูแบบใหม่

ทฤษฎีปรัชญาเชิงการตีความ วิธีนี้คล้ายตามวิธีการเข้าถึงองค์กาละของไฮเดกเกอร์ แต่บุลท์มานน์เห็นว่า พระไบเบิลเปิดเผยองค์กาละได้ดีที่สุด บุลท์มานน์จึงใช้วิธีปรากฏการณ์วิทยาเพื่อถอดตำนานธรรม ออกจากพระไบเบิลเพื่อเข้าใจสาระสำคัญของคำสอนในพระไบเบิล ตัวอย่างเช่น ข่าวดิของพระเยซู ถูกเสนอตามโลกทัศน์ของสมัยนั้นว่ามี 3 ภาพ ภาพสวรรค์อยู่เบื้อง

บน ภาพนรกอยู่เบื้องล่าง และภาพมนุษย์อยู่ตรงกลาง ภาพมนุษย์เป็นแดนแข่งอิทธิพลระหว่างภาพมนุษย์กับภาพเบื้องล่าง โลกทัศน์เช่นนี้มาจากความรู้ทางวิทยาการของผู้นิพนธ์ ต้องถอดออกมาเพื่อมองเห็นว่าอะไรคือ สารัตถะแห่งคำสอนของพระเยซู และเพื่อให้คนร่วมสมัยเห็นคุณค่าและนำไปปฏิบัติได้ ก็ต้องชี้แจงให้กลมกลืนกับคุณค่าประจำสมัย

เมื่อใช้วิธีดังกล่าวข้างต้น บูลท์มานน์ก็พบว่าภาวะเฉพาะที่ไฮเดคเกอร์ได้เจียรไนไว้ในหนังสือ Being and Time (ภาวะและกาละ) นั้น ตรงกับที่เราอาจจะวิเคราะห์ได้จากพระไบเบิลมากที่สุด เช่น ภาวะของมนุษย์แต่ละคนมีขอบเขต มนุษย์จึงต้องเผชิญความตายและกังวลลึกๆ ต่อความตาย พระไบเบิลก็ชื่อเรื่องนี้เป็นประเด็นสำคัญ และเสนอให้เลือกว่า จะดำรงชีวิตอย่างเทียมหรืออย่างแท้ ดำรงชีวิตอย่างเทียมก็คือยอมจำนนและหมดหวังแก้ไข อย่างแท้ก็คือยอมกระโดดเข้าสู่ความเชื่อ ซึ่งบูลท์มานน์ให้เหตุผลคัดค้านไฮเดคเกอร์ว่ามนุษย์กระโดดเองไม่ได้ เว้นแต่จะได้รับความช่วยเหลือจากพระเจ้า

เมื่อเปรียบเทียบการตีความคำสอนระหว่างพุทธศาสนิกกับบูลท์มานน์แล้วจะเห็นว่ามีส่วนคล้ายคลึงกันคือ

1) การตีความของทั้งสองท่านตั้งอยู่บนพื้นฐานปรัชญาอัตถิภาวนิยม ซึ่งมีความเชื่อว่ามนุษย์มีอิสระที่จะตัดสินใจและดำเนินชีวิตไปตามทางที่ตนเองเลือก แม้ว่ามนุษย์จะถูกครอบงำด้วยระเบียบประเพณีหรือศาสนาอย่างไรก็ตาม มนุษย์ก็มีอิสระที่จะเลือกดำเนินชีวิต แต่สำคัญก็คือเมื่อมนุษย์ตัดสินใจที่จะทำอะไรแล้ว เขาจะต้องรับผิดชอบต่อสิ่งที่เขากระทำนั้น

2) ศรัทธา เป็นเรื่องสำคัญในการศึกษาคำสอน มนุษย์ต้องมีความศรัทธาเป็นบันไดก้าวแรกในการเข้าถึงความจริง ตามหลักพระพุทธศาสนา ศรัทธาเป็นสัมปยุตตธรรม ต้องประกอบด้วยปัญญาเสมอ

3) การตีความคำสอนในทางศาสนาทั้งสองท่านมีความเห็นร่วมกันว่า ควรจะได้ศึกษาคำสอนทั้งในแง่ที่เป็นสารัตถะ คือเนื้อหาสาระคำสอนนั้นที่บันทึกไว้ในคัมภีร์ทางศาสนา เพื่อเข้าใจความจริงที่บันทึกไว้ในพระคัมภีร์ และศึกษาในแง่ของการประยุกต์ คือจะนำเอาคำสอนนั้นมาประยุกต์เพื่อให้กลมกลืนกับคุณค่าประจำสมัยได้อย่างไรบ้าง เช่น พุทธศาสนาคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาในแง่ของการดำเนินชีวิต บูลท์มานน์ ตีความคำสอนในทางคริสต์ศาสนาว่าให้มีความเชื่อแล้วทุกอย่างจะมีความสำเร็จ ให้เชื่อมั่นในอำนาจของพระเจ้า โยมีตัวเราเป็นผู้กระทำที่สำคัญ

ทั้งสองท่านจึงตีความคำสอนใน 2 ลักษณะคือ อนุรักษนิยม และประยุกต์นิยม ซึ่งทำให้สามารถเข้าใจคำสอนทางศาสนาในแง่มุมที่แตกต่างออกมาประการหนึ่ง

ทฤษฎีการตีความทางพระพุทธศาสนา

ทฤษฎีการตีความทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการตีความเรื่องอิทัปปัจจยตานี้ ก็คือหลักการตีความแบบปฏิจจนสมุปบาท (Interpretation by Dependent Origination) เป็น การตีความแบบเหตุปัจจัย คำว่า “เหตุ” กับ “ปัจจัย” มีความหมายคล้ายกันโยทั่วไป แต่คัมภีร์ เนตติปกรณ์อธิบายว่า เหตุหมายถึงเหตุที่ขาดเสียไม่ได้ ส่วนปัจจัยหมายถึงเหตุจำเป็นที่ ร่องลงมา โดยความหมายทั่วไป คำทั้งสองใช้แทนกันได้ ดังนั้นคำว่าปฏิจจนสมุปบาทจึงเรียกชื่อ ได้อีกอย่างหนึ่งว่า อิทัปปัจจยตา หรือปัจจยการ พระพุทธศาสนาจำแนกทฤษฎีอิทัปปัจจยตา ออกเป็น 2 นัยคือ นัยแรก เรียกว่า “ปฏิจจนสมุปบาท” นัยที่สองเรียกว่า ปฏฐาน...

มีประเด็นปัญหาว่า การที่เหตุปัจจัยอาศัยกันและกันเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าใช้วิธีการ นำเสนอให้เห็นข้อเท็จจริงอย่างไร คำตอบคือพระองค์ทรงนำเสนอให้ประจักษ์ภายใต้สูตรที่ว่า “อวิชชาปจยยา สงขารรา” และกฎทั่วไปภายใต้สูตรที่ว่า “อิมสมิ สติ อิหิ โหติ อิมสส อุปปาทา อิหิ อุปชชติ” ซึ่งแปลความว่า “เมื่อสิ่งนี้มี จึงมีสิ่งนี้ เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดตามมา” เมื่อ พิจารณาแล้ว กฎนี้ประกอบไปด้วย 2 ส่วนคือ ส่วนแรกเรียกว่า อิมสมิ สติ อิหิ โหติ คือเมื่อพูด ว่า เมื่อมีสิ่งนี้จึงมีสิ่งนี้ ประเด็นตรงนี้เป็นตอนหนึ่งของทฤษฎีปฏิจจนสมุปบาท และส่วนที่สองว่า อิมสส อุปปาทา อิหิ อุปชชติ ซึ่งแปลว่า เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดตามมา ตรงประเด็นนี้ เป็นตอนที่สองของปฏิจจนสมุปบาท นัยวิเคราะห์ที่มี 2 ส่วนก็คือว่า ตามทฤษฎีปฏิจจนสมุปบาทนี้ มีหลักที่ควบคุมปรากฏการณ์อยู่ 2 หลัก กล่าวคือหลักแรกคอยควบคุมสภาวะของความมีอยู่ ในขณะที่หลักที่สองคอยควบคุมสภาวะของการอุบัติขึ้น พุทธทาสภิกขุ จะตีความคำสอนเรื่องอิ ทัปปัจจยตาในลักษณะของหลักที่ 2 มากกว่า คือถือว่าสรรพสิ่งมีความอิงอาศัยกัน เพราะมีสิ่งนี้ จึงมีสิ่งนี้

บทสรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์การตีความตีความคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาของพุทธทาสภิกขุ ทำให้มองเห็นภาพรวมทั้งหมดว่า คำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาเป็นคำสอนที่มีความสำคัญเรื่องหนึ่ง ของพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมที่อธิบายกระบวนการเกิดขึ้นของสรรพสิ่งในธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลาย เป็นหลักธรรมที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา สอนเรื่องความเป็น เหตุและผล จากการมองหลักคำสอนเรื่องนี้ ทำให้มองเห็นว่า อิทัปปัจจยตาเป็นหัวใจของธรรมะ ทุกข้อในพระพุทธศาสนา เพราะธรรมทุกข้อจะเกิดขึ้นลอย ๆ ไม่ได้ จะต้องมีส่วนที่ทำให้เกิดขึ้น ที่ อยู่ในวิเสสลักษณะของสภาวะธรรม 1 ใน 4 คือมีปัจจุปฏฐาน (เหตุใกล้) อย่างเช่น การรักษาศีล เกิดขึ้น เพราะมีhiriเป็นเหตุให้เกิด หรือเป็นตัวหนุนให้เกิดขึ้น หิริ เป็นเหตุ การมีศีลเป็นผล อิง อาศัยกันตามหลักของอิทัปปัจจยตา ความอิงอาศัยกันนี้ใช้อธิบายทุกสิ่งในธรรมชาติได้ เมื่อ อธิบายให้เห็นความสัมพันธ์กันดังกล่าวนี้แล้ว พุทธทาสภิกขุยังมองต่อไปว่า อิทัปปัจจยตา มี

ลักษณะเหมือนปฐมเหตุของสรรพสิ่ง ในความหมายว่า สรรพสิ่งล้วนอยู่ภายใต้กฎเดียวกันคืออิทัปปัจจยตา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คืออิทัปปัจจยตาเป็นพระเจ้าในความหมายว่า เป็นต้นกำเนิดคอยควบคุม และเลิกล้างสรรพสิ่ง การตีความเช่นนี้ เป็นการตีความอิทัปปัจจยตาในแง่สัจธรรม นอกจากนี้ พุทธทาสภิกขุ ยังตีความคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตาในส่วนที่สามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ด้วย จะพบการตีความลักษณะแบบภาษาคนภาษาธรรม แบบนิทานเรียบเทียบแบบภาพปริศนาธรรมเช่น เน้นให้เกิดประโยชน์ในการปฏิบัติชีวิตประจำวันเป็นสำคัญ การตีความเช่นนี้เป็นการตีความในแง่จริยธรรม

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ยังมีข้อสังเกตได้ว่า พุทธทาสมีวิธีการอธิบายความหลักคำสอนในพระพุทธานุสาสนา 2 ลักษณะ ทั้งแบบอนุรักษนิยม และประยุกต์นิยม อิทัปปัจจยตา มีลักษณะทั้งสองรวมอยู่อย่างครบถ้วน ประโยชน์จากการศึกษาเรื่องนี้ พุทธทาสเห็นว่า เมื่อประสบกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็รู้เท่าทันความสัมพันธ์ของสิ่งเหล่านั้น กำหนดรู้ตามความเป็นจริง เพื่อปล่อยวาง ไม่ปล่อยให้เกิดตัวกูของกู จนกระทั่งจิตว่างจากความยึดมั่นถือมั่น เพราะเข้าใจกฎอิทัปปัจจยตา การตีความคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตา สอดคล้องกับทฤษฎีการตีความในทางพระพุทธานุสาสนาคือ ทฤษฎีการตีความแบบปฏิจลสมุปบาท ซึ่งกล่าวถึงเรื่องเหตุปัจจัย หรือจะเป็นทฤษฎีปัจจัยการก็ได้

เอกสารอ้างอิง

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2535). **หนังสือเรียนวิชาชีววิทยา ว 042**. กรุงเทพมหานคร : ครูสภา.
- ธ.ธรรมศรี. (มปป). **พุทธมนต์พิธี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง.
- พุทธทาสภิกขุ. (2544). **อิทัปปัจจยตา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- วัชระ งามจิตต์เจริญ. (2545). **พระพุทธานุสาสนาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บริบทของดอกบัวในพระไตรปิฎก The Context of Lotus in the Tipitaka

¹ณัฐฐาพรรณ กรรภิรมย์พิชรา

Nattapan Kanpirompachira

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²พระศรีวินยาภรณ์

Phrasrivinayaphon

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Graduate School, Mahamakut Buddhist University

¹Corresponding author email: kpimpaka10@gmail.com

Received: April 30, 2020; **Revised:** May 24, 2020; **Accepted:** May 30, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาความหมายและสัญลักษณ์ของดอกบัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์บริบทของดอกบัวในคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นบทความเชิงเอกสาร ผลการศึกษาพบว่า บริบทของดอกบัวในพระไตรปิฎกนั้น นับเป็นดอกไม้ที่มีสัญลักษณ์ในทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณประโยชน์สำคัญมากมายหลายประการ ด้วยคุณสมบัติของตัวเอง นอกจากนี้ เราใช้ดอกบัวในการบูชาพระแล้ว ดอกบัวยังมีความสมบัตินี้เป็นสมุนไพรรักษาโรค ส่วนประกอบของบัวสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน หากเมื่อเราย้อนคิดกลับไปถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบดอกบัวในหลายเรื่องราว นับได้ว่า ดอกบัวเป็นพันธุ์ไม้น้ำที่มีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์มากมายเลยทีเดียว

คำสำคัญ : บริบท, ดอกบัว, พระไตรปิฎก

Abstract

This article has two objectives, namely, 1) To study the meaning and symbol of the lotus flower in Tripitaka 2) To study and analyze the context of lotus flowers in Tripitaka. This article is a documentary article. The study indicated that the context of lotus is symbol and it has more benefit in Buddhism

with Lotus properties. In addition we used lotus. We have used lotus flowers to worship monks, Lotus flowers also have medicinal properties in treating diseases. The components of the lotus can be used for all parts. If we think back to the Buddha's likeness of lotus flowers in many stories. Lotus is a water plant that is important to human life ever.

Keywords: Context, Lotus, Tipitaka

บทนำ

เรามักคุ้นเคยกับดอกบัวมาช้านาน ที่เราเห็นกันอยู่เป็นประจำเวลาที่เราไปวัด จะเห็นผู้คนนำดอกบัวไปบูชาพระที่อยู่ในโบสถ์ หรือจะนำไปถวายพระเวลาใส่บาตร จึงนับได้ว่าดอกบัวเป็นดอกไม้ที่มีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนา “ดอกบัว” เป็นดอกไม้ที่มีปรากฏนับแต่สมัยพุทธกาล ในขณะที่ดอกบัวนั้น เป็นไม้น้ำที่เกิดมาจากโคลนตมที่อยู่ใต้น้ำ ดอกของบัวก็ยังคงมีความสวยงามอยู่ในที่ ด้วยเหตุนี้กระมัง จึงทำให้ดอกบัวนั้นเป็นสัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนา ที่เรารู้จักกันดีในคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังที่พระองค์ทรงใช้ในการเปรียบเทียบในการทรงบัญญัติพระวินัยห้ามลักทรัพย์ที่มีอยู่ในน้ำ ทรงเปรียบเทียบบุคคลเป็นดังเช่นดอกบัวที่อยู่ในน้ำ ทรงใช้ดอกบัวเปรียบเทียบในการเจริญกายคตาสติ ทรงเปรียบเทียบเหตุการณ์ สถานการณ์ต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงสั่งสอนแก่พระอริยสาวกในสมัยพุทธกาล เรื่องราวที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก จึงทำให้ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์สำคัญในทางพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ ดอกบวยังมีคุณค่าทางเศรษฐกิจ เป็นสัญลักษณ์ทางด้านวัฒนธรรมที่ใช้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้านภาษา สำนวนสุภาษิต และวรรณคดี การตั้งชื่อ การโฆษณาการ และทางการแพทย์ ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่น่าสนใจ และน่าศึกษาประวัติและความเป็นมา คุณประโยชน์ของดอกบัวในบริบทต่าง ๆ จึงทำให้บริบทของดอกบัวมีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนา และอยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนมาตราบนานนับพันปี

ความเป็นมาในบริบทของดอกบัวที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก

1. **ลักษณะของดอกบัว** ดอกบัว ตามความหมายของพจนานุกรมไทย เป็นชื่อไม้น้ำ มีหลายชนิด (สมพร วรรณะวัลย์, 2537: 250) “บัว” มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ Nelumbo วงศ์ Nelumbonaceae เป็นพันธุ์ไม้น้ำที่มีชื่อได้ว่าเป็นราชินีแห่งไม้น้ำชนิดหนึ่ง มีเหง้าหรือหัวอยู่ในโคลนตม แตกใบและแตกดอกเป็นสายออกมาจากเหง้า มีสายบัวบางชนิดสามารถนำมารับประทานได้ ใบและดอกบางชนิดก็ลอยน้ำ ใบเป็นใบเดี่ยวเจริญขึ้นจากลำต้นโดยมีก้านใบส่งขึ้นมาเจริญที่ในน้ำ เสมอน้ำ เหนือน้ำ รูปร่างของใบบัวนั้นมีหลายแบบ ดอกบัวมีชื่อต่าง ๆ แบ่งออกได้เป็น 2 พวก คือ (ขวลิต ดาบแก้ว, 2542: 159-160)

1) ปทุมชาติ ได้แก่พวกบัวหลวง มีลักษณะใบกลมหนา สีเขียว ก้านมีหนาม ก้านใบและก้านดอกอยู่สูงเหนือน้ำ ดอกเป็นรูปหัวใจ ปลายดอกแหลม กลีบดอกซ้อนกันจะแบะออกเวลาบาน มีกลิ่นหอม ฝักใช้รับประทานได้ หัวบัวก็ใช้รับประทานได้ บัวหลวงมีด้วยกันหลายสี เช่น ดอกสีแดง เรียกบัวหลวงแดงหรือชมพูแก่ เรียกว่า สัตตบงกช, ดอกสีขาวบริสุทธิ์ กลีบซ้อนแน่น เรียกว่า สัตตบุษย์, ดอกสีขาวอมเขียวจาง ๆ เรียกว่า บัวหลวงขาว หรือบุณฑริก และ

2) อุบลชาติ เรียกว่า บัวสาย ใบจะลอยอยู่เหนือน้ำ ดอกบางชนิดจะลอยอยู่เหนือน้ำ ดอกมีสีต่าง ๆ สวยงามมาก อุบลชาติแบ่งออกเป็น 2 พวก คือ

(1) พวกยืนต้น ได้แก่บัวที่มีถิ่นกำเนิดในเขตหนาว บัวพวกนี้พอถึงฤดูหนาวจะสลัดใบที่อยูเหนือน้ำ เหลือแต่ใบเล็ก ๆ ที่อยู่ใต้น้ำเรียกว่าระยะพักตัว พอหมดฤดูหนาวก็แตกใบออกดอก ลักษณะของบัวพวกนี้ใบกลมขอบใบเรียบ ก้านดอกลอยบนน้ำ หรือเหนือน้ำเล็กน้อย ดอกบานเฉพาะกลางวัน ดอกไม่ค่อยมีกลิ่นหอม ชอบน้ำลึก

(2) พวกล้มลุก เป็นพวกที่กำเนิดในเขตร้อน ปลูกในเขตหนาวมักจะตาย ต้องขุดหน่อเก็บไว้ เมื่อหมดฤดูหนาวแล้วจึงนำเหง้าไปปลูก ลักษณะของใบใหญ่ ขอบใบเป็นจัก ก้านดอกชูดอกสูงพ้นน้ำ พวกบานกลางวันมักมีกลิ่นหอม ชอบน้ำตื้น

2. คุณประโยชน์ของดอกบัว บัว มีสรรพคุณทางการแพทย์ ซึ่งบัวมีคุณประโยชน์สามารถใช้รักษา และป้องกันโรคภัยต่าง ๆ ได้ตั้งแต่ราก เหง้า ไหลบัว สายบัว ใบบัว ดอกบัว ใบบัว เม็ดบัว ดีบัว และเกสรบัว ที่อุดมไปด้วยสารอาหารสำคัญหลายอย่าง อาทิเช่น เส้นใยอาหาร วิตามินบี เกลิอแร์ โคลิ้น แคลเซียม เหล็ก โซเดียม สังกะสี ฯลฯ สรรพคุณในทางการแพทย์ มีดังนี้

1) ดอกบัว นิยมนำมาไว้บูชาพระ เพราะเป็นดอกไม้ที่มีความงดงาม แม้ว่าบัวนี้จะเกิดจากโคลนตม ดอกของบัวยังมีสรรพคุณช่วยบรรเทาอาการหวัด แก่คัดจมูก น้ำมูกไหล แก่อาการอ่อนเพลีย สำหรับคนที่หายใจใหม่ ๆ หรือสตรีที่ตั้งครรภ์ และยังอ่อนเพลียอยู่สามารถทานเม็ดบัวเพื่อเพิ่มพลังงานให้กับร่างกายให้มีแรงยิ่งขึ้น

2) รากบัว (Lotus root) เรียกว่าเป็นส่วนประกอบหนึ่งของบัวหลวง ชาวจีนส่วนมากเรียกว่า “หน้อยเก๋า” หรือ “กวงฟั่ง” รากบัวทานได้ทั้งดิบและสุก มีสรรพคุณทางยาสมุนไพรมีฤทธิ์เย็นและรสหวาน มีลักษณะมีสีขาวอมเหลืองหรือสีงาช้างอยู่ใต้ดินเป็นปล้อง ๆ ยาวและใหญ่ มีกลิ่นหอมอ่อน ๆ และแข็งเล็กน้อย หากเมื่อนำรากบัวมาตัดแนวขวางจะพบว่ามีรูกลม ๆ หลายรู รากบัวเมื่อนำมาต้มจะเป็นยาสมุนไพรชนิดหนึ่ง สามารถช่วยบรรเทาอาการร้อนใน แก่กระหายน้ำ แก่อาการไอ ขับเสมหะออกจากลำคอ ช่วยป้องกันหรือรักษาอาการเลือดกำเดาไหล ช่วยบำรุงอวัยวะต่าง ๆ ภายใน ได้แก่ หัวใจ ตับ ม้าม ไต หรือกระเพาะอาหาร ช่วยแก่อการอาเจียนแล้วมีเลือดปนออกมา ช่วยรักษาโรคบิด หรืออาการท้องร่วง ช่วยบำรุงสายให้เป็นปกติ

และแก้ภาวะตาอักเสบ ช่วยบำรุงร่างกายให้มีกำลัง และแก้อาการอ่อนเพลียง่าย ช่วยบำรุงระบบสมองให้ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และผ่อนคลายความตึงเครียด

ในพระไตรปิฎก เล่ม 5 ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรคปฎิคคหิตาทีอนุชานนา เรื่อง พระสารีบุตรอาพาธร้อนในกาย ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้กล่าวกับท่านพระสารีบุตร ดังนี้ว่า “ท่านสารีบุตร เมื่อก่อนท่านอาพาธร้อนในกาย กลับมีความสำราญด้วยยาอะไร” ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ท่านผู้มีอายุ ผมมีความสำราญด้วยเหง้าบัวและรากบัว” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 28 หน้าที่ 76-77)

3) ใบบัว มีกลิ่นหอมอ่อน ๆ นิยมนำมาใช้ในการห่อข้าว เรียกว่า ข้าวห่อใบบัว เพราะใบบัวมีลักษณะใบใหญ่ นำมาใช้ห่อของได้อีก

4) กลีบบัว คนโบราณนำมาผดุงบุหรื เช่น ในนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช แม่พลอยผดุงบุหรืให้คุณเปรม ทำให้คุณเปรมชื่นใจนัก (นิดา มีสุข, 2543: 46)

จะเห็นได้ว่า ดอกบัวนี้มีมาแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบัน บัวเป็นพืชพันธุ์ไม้น้ำ ที่มีดอก ก้าน ใบ ราก เหง้า ไหลบัว ลำต้น ของบัวเป็นสมุนไพรที่มีฤทธิ์เย็น มีสรรพคุณที่ช่วยในการรักษาแก้อาการร้อนใน รักษาโรคและส่วนต่าง ๆ ของบัวยังนำมาใช้ประโยชน์ได้ดี

3. บริบทของดอกบัวในพระไตรปิฎก ในการศึกษาเรื่องของดอกบัวที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกนั้น ทำให้เราได้ทราบว่าดอกบัวมีบริบทมากมายหลายอย่าง อาทิเช่น ดอกบัวเป็นทรัพย์สินมีค่าที่อยู่ในน้ำ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ปาราชิกสิกขาบทที่ 2 บทภาษณีย์ ทรงกล่าวไว้ในเรื่องทรัพย์สินที่อยู่ในน้ำว่า “ภิกษุผู้มีอายุ จักต้องดอกอุบล ดอกพุ่ม ดอกบุณฑริก เหง้าบัว ปลาหรือเต่า ที่เกิดในน้ำนั้น มีราคา 5 มาสก หรือเกินกว่า 5 มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 1 ข้อที่ 98 หน้าที่ 84)

ในการเปรียบเทียบราคา มาสก และ กหาปณะ มีดังนี้ มาสก เป็นคำภาษาสันสกฤต: มา-สก) มาสก มีอัตราเทียบเงินไทย คือ 1 มาสกเท่ากับ 20 สตางค์ 5 มาสก เท่ากับ 1 บาท มาสก ถูกกำหนดในพระธรรมวินัยที่ว่าด้วยเรื่องการลักทรัพย์ โดยตราค่าของเงินมาสก กล่าวคือ ภิกษุลักสิ่งของที่เจ้าของมิยินยอมให้อันมีราคาตั้งแต่ 5 มาสกขึ้นไป เป็นความผิดสูงสุด คือ ต้องอาบัติปาราชิกขาดจากความเป็นพระ หากสิ่งของนั้นมีค่าต่ำกว่า 5 มาสก มีความผิดลดหลั่นลงมา

กหาปณะ (สันสกฤต: กษาปณ) เป็นคำเรียกเงินตราทำด้วยโลหะที่ใช้ในสมัยพุทธกาล เป็นเงินตราโลหะชนิดแรกของอนุทวีปอินเดีย เทียบคำว่า กษาปณ ในปัจจุบัน กหาปณะ มีอัตราเทียบเท่ากับ 20 มาสก หรือ 1 ตำลึง หรือ 4 บาทไทย

กหาปณะ มีปรากฏอยู่ในพระวินัยว่าด้วยเรื่องการลักทรัพย์ คือภิกษุจงใจลักทรัพย์ที่มีราคา 5 มาสก หรือ 1 บาทขึ้นไปต้องอาบัติสูงสุดคือปาราชิกหากมีราคาต่ำกว่านั้นก็มีความผิดลดหลั่นลง เมื่อเปรียบเทียบกับยุคปัจจุบัน ยกตัวอย่างเช่น เมื่อ 40 ปีก่อน ทองคำราคาบาทละ 500 บาท ปัจจุบันบาทละ 15,000 บาท ถ้าถือว่าราคาทองคำคงที่ แปลว่าค่าเป็นบาทเมื่อ 40 ปีก่อนสูงกว่าปัจจุบัน 30 เท่า เป็นต้น ดังที่ปรากฏในพระวินัยว่า “ภิกษุมีโดยจิต จับต้องดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก เหง้าบัว ปลาหรือเต่าที่เกิดในน้ำนั้น มีราคา 5 มาสก หรือเกินกว่า 5 มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้เหวต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 98 หน้าที่ 84)

จะเห็นได้ว่า แม้นดอกบัวที่อยู่เกิดอยู่ในน้ำ จะเป็นดอกบัว เหง้าบัว รากบัว หรือแม้แต่ปลา หรือเต่า หากมีภิกษุที่คิดจะลักหรือแม้แต่เพียงจับต้องดอกบัว ที่มีมูลค่ามากกว่า 5 บาท ก็ทำให้ต้องผิดพระวินัยและต้องอาบัติสูงสุดถึงขั้นปาราชิก รองลงมาคืออาบัติถุลลัจจัย และอาบัติทุกกฏ

4. พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีรูปในตาน้อย มีรูปในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัวก็มี ฉะนั้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 9 หน้าที่ 14) จึงทรงได้อุปมาสัตว์โลก ดังพุทธพจน์ว่า

“มีอุปมาเหมือนในกออุบล ในกอปทุม หรือในกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่เสมอน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำ ไม่แต่น้ำ ฉนใด”

พระพุทธองค์ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ นั้นหมายถึง พระองค์ทรงมีพระปรีชาที่จะหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย คือ รู้ว่า สัตว์นั้น ๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แคะไหน เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีความพร้อม ที่จะตรัสรู้หรือไม่ และยังทรงมีความหยั่งรู้ธำมศัย ความมุ่งหมาย สภาพจิตที่นอนอยู่ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 31 ข้อที่ 111 หน้าที่ 113)

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงบัว 3 เหล่า อันได้แก่ บัวจมอยู่ในน้ำ, บัวอยู่เสมอน้ำ, บัวพ้นน้ำ ความจริงพระพุทธเจ้าได้ทรงกล่าวถึงบัวที่จมในน้ำนั้นเปรียบเหมือนบัวที่เป็นโรคยังไม่พ้นน้ำเป็นอาหารของพวกเต่าและปลา ในคัมภีร์อรรถกถา ท่านได้รจนาไว้เปรียบดอกบัวเหมือนบุคคลสี่เหล่า คือ.1) อุคฆฏิตัญญู 2) วิปจิตัญญู 3) เนยยะ 4) ปทปรมะ

หากจะว่ากันตามคัมภีร์อรรถกถาที่ท่านว่าไว้ ดั่งนั้นแล้ว อุกมฤตัญญู เป็นบัวที่พ้นน้ำ หากเมื่อต้องแสงแดดดอกก็พร้อมที่จะบานได้ในทันที เปรียบได้ว่า พวกที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีปฏิภาณไหวพริบ มีสัมมาทิฐิที่สามารถเข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดี 2) วิปจิตัญญู เป็นบัวที่เสมอด้วยน้ำ และพร้อมที่บานอีกในวันต่อไป เปรียบได้ พวกที่มีสติปัญญาแบบปานกลางมีสัมมาทิฐิ มีความสามารถเข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าได้แต่ต้องพิจารณาและปฏิบัติฝึกฝนตามจึงจะสามารถเข้าใจได้ 3) เนยยะ เป็นบัวที่จมอยู่ในน้ำ ยังต้องรอในชั้นพื้นน้ำแล้วถึงจะบานได้ เปรียบได้ พวกที่มีสติปัญญาน้อย แต่ก็ยังมีสัมมาทิฐิ มีความสามารถเข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าได้แต่ต้องพิจารณา และหมั่นฝึกฝนปฏิบัติเป็นอย่างมากจึงจะสามารถเข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าได้ และ 4) ปทปรมะ เป็นบัวที่มีโรค ไม่มีโอกาสที่จะโผล่ขึ้นมาเหนือน้ำและบานได้เป็นแต่อาหารของเต่าและปลาที่อยู่ใต้น้ำ เปรียบได้ พวกที่ไร้สติปัญญา ไม่มีสัมมาทิฐิ ถึงแม้ว่าได้ฟังธรรมะของพระพุทธเจ้าแล้วก็ยังไม่มีความเข้าใจ ไม่มีความเพียรพยายาม ขาดศรัทธา จะเป็นก็แค่อาหารของเต่า ปลา ไม่มีวันที่จะโผล่พ้นน้ำขึ้นมาได้เลย

5. ดอกบัวในเภสัชขันธ์กะ ในครั้งนั้น ท่านพระโมคคัลลานะ เข้าไปหานพระสารีบุตร ถึงที่อยู่แล้วได้กล่าวกับท่านพระสารีบุตรดังนี้ว่า “ท่านสารีบุตร เมื่อก่อนท่านอาพาธร้อนในกาย กลับมีความสำราญด้วยยาอะไร”

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ท่านผู้มีอายุ ผมมีความสำราญด้วยเหง้าบัวและรากบัว” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 278 หน้าที่ 77) นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้น้ำเหง้าบัวเป็นน้ำอัฐุขาน ที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำอัฐุขาน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 5 ข้อที่ 300 หน้าที่ 131) คือ

- 1) น้ำมะม่วง
- 2) น้ำหว่า
- 3) น้ำกล้วยมีเมล็ด
- 4) น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด
- 5) น้ำมะขาง
- 6) น้ำลูกจันทน์หรือจันทน์
- 7) น้ำเหง้าบัว

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นแล้วนั้น บัวจัดเป็นยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรค และป้องกันโรคได้หลายชนิด แม้แต่ในส่วนประกอบของบัว ที่เป็นราก เหง้าของบัวนำมาต้มรับประทานสามารถใช้เป็นยารักษาแก้ร้อนในได้บริบทของดอกบัวในการมีคุณและโทษ

ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว มีสระใหญ่แห่งหนึ่ง อยู่ชายป่า โขลงช้างอาศัยอยู่ใกล้ ๆ สระนั้น ช้างเหล่านั้นลงไปในสระเองวงถอน

เหง้าและรากบัว ล้างให้สะอาดจนไม่มีโคลนตมแล้ว เคี้ยวกินเหง้าบัวและรากบัว เหง้าและรากบัวเป็นอาหารบำรุงพรรณและกำลังของช้างเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ช้างเหล่านั้นจึงไม่ล้มหรือไม่ได้รับทุกข์ปางตาย ภิกษุทั้งหลาย ส่วนลูกช้างทั้งหลายเอาอย่างช้างใหญ่พากันลงสระนั้น เองวง ถอนเหง้า และรากบัว แล้วไม่ล้างให้สะอาดเคี้ยวกินทั้งที่มีโคลนตม เหง้าและรากบัวจึงไม่บำรุงผิวพรรณและกำลังของลูกช้างเหล่านั้น ลูกช้างเหล่านั้นจึงล้มและได้รับทุกข์ปางตาย ภิกษุทั้งหลาย เทวทัตทำเลียนแบบเรา จะเสียชีวิตอย่างน่าสมเพช” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 7 ข้อที่ 346 หน้าที่ 207)

ดังที่พระองค์ทรงเปรียบที่พระเทวทัต ได้เลียนแบบพระองค์ ในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรบารมี ทรงมีมหาบุริสลักษณะ และทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงเป็นบรมครู เปรียบได้เป็นช้างใหญ่ หากแต่พระเทวทัตเป็นเพียงสาวก เพราะอยากจะทำตนเองเป็นศาสดาเทียบกับพระพุทธเจ้า จะนำตนเองมาเปรียบเทียบกับองค์พระศาสดาได้อย่างไร พระเทวทัตยังมีจิตใจคับแคบ คิดร้ายต่อพระพุทธเจ้า จึงได้รับความทุกข์ทรมาน และได้รับความทุกข์ปางตาย ดังเช่นลูกช้างที่ไม่รู้จักทำตามบรมครูที่สั่งสอน กล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเหง้าบัว และรากบัว ที่เป็นสมุนไพรมีคุณประโยชน์แต่ในทางตรงกันข้ามก็เป็นพิษเพราะการใช้ไม่ถูกวิธี และการไม่ทำความสะอาดก่อนที่จะรับประทาน แทนที่จะเป็นประโยชน์ในรักษา กลับต้องได้รับพิษอันเป็นโทษแทน

6. ดอกบัวในบทกวีนิพนธ์และวรรณคดี ลักษณะการนำดอกบัวมาใช้ในวรรณคดี มีสามวิธีคือ ใช้ในการพรรณนาเพื่อแสดงความสามารถในการใช้คำและความรอบรู้ในพันธุ์บัว ใช้เปรียบเทียบกับร่างกาย เช่น ใช้ลักษณะของดอกบัวตูม เปรียบกับถันของนาง และเปรียบเทียบการกระพุ่มมือไหว้ ใช้กลีบบัวเปรียบกับใบหู ใช้ความสดชื่นเบิกบานของบัวบาน เปรียบกับหน้าที่เบิกบาน ใช้เปรียบกับความเป็นผู้มีบุญ เช่น เรียกว่า บัวบาท ใช้ความบริสุทธิ์ของดอกบัว เปรียบกับความอ่อนเยาว์ บริสุทธิ์ของนาง เช่นที่เรียกพระเพื่อน พระแพง และใช้อย่างเป็นสัญลักษณ์ เช่นที่ใช้ในบทสรวงและบทอศรจรรย์

การใช้ในบทกวีพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 บทละครเรื่องอิเหนา ตอนระเด่นจินตะหราสรสนาน

“เมื่อนั้น	ระเด่นจินตะหรามารศรี
สรสนานอยู่ในชลธิ	ก้านลนาริพีเลี้ยง
ต่างชิงกันเก็บโกสุม	บ้างบานตูมห่มกลีบกลั่นเกลี้ยง
โหมฉายว้ายแข่งแข่งเคียง	กับบาทหยันพีเลี้ยงร่วมใจ
เด็ดผักหักดอกประทุมมาลัย	ชาวแดงแบ่งบานอยู่ไสว

ผลิตเพลินจำเรียวหยุดย จนใกล้เ็นหาเข้ามาฯ” (ขวลิต ดาบกั่ว, 2542: 155)

จะสังเกตเห็นว่า การนำดอกบัวมาใช้ในประพันธ์ บทกวีในวรรณคดีนั้น มีการนำดอกบัวมาเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นพันธุ์ไม้น้ำ เป็นคำศัพท์ของดอกบัว ที่มีชื่อของดอกบัวแต่ละประเภท แสดงความเบิกบาน บริสุทธิ์ แจ่มใส สีสันสวยงามอยู่ท่ามกลางลำน้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง ดอกบัวก็ยังมี ความงาม ทำให้ผู้อ่านมีอารมณ์คล้อยตาม ให้จินตนาการได้ไปตามอารมณ์ของผู้ประพันธ์บทประพันธ์นั้นได้เป็นอย่างดี

บริบทของดอกบัวในเชิงเศรษฐกิจ

ในประเทศไทยถือว่า ดอกบัวเป็นดอกบัวที่นิยมนำไปบูชาพระเป็นอันมาก แหล่งที่นิยมจำหน่ายดอกบัวเป็นจำนวนมากนั้น ได้แก่ตลาดไท จังหวัดปทุมธานี นอกจากจังหวัดปทุมธานีจะเป็นแหล่งที่จำหน่ายดอกบัวแล้ว ชื่อจังหวัดยังมีชื่อที่มาจากดอกบัวเช่นกัน คำว่า “ปทุม” หมายถึง ดอกบัวหลวง

บทสรุป

ดอกบัว นับเป็นพืชพันธุ์ไม้น้ำที่มีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนาที่เราใช้ดอกบัวบูชาพระรัตนตรัยกันมาแต่โบราณ ดอกบัวยังมีความงาม มีลำต้นที่แข็งแรง ใบใหญ่ สีสวย มีหลายพันธุ์จึงเปรียบดอกบัวที่มีความอ่อนหวาน เป็นสิ่งสวยงาม ท่ามกลางโคลนตม ถึงแม้รากบัวเหง้าบัวที่อยู่ในโคลนตม ก็ยังมีประโยชน์ทางการแพทย์ เป็นยารักษาโรค เป็นพืชทางโภชนาการ ลำต้นสามารถนำมาประกอบอาหารรับประทานแล้วมีประโยชน์ มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ที่จะเป็นพืชไม้น้ำที่มีความสำคัญคู่กับพระพุทธศาสนา นับแต่สมัยพุทธกาล ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ดอกบัวในการเปรียบเปรยเรื่องราวต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ดังนั้น บริบทของดอกบัวที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น นับเป็นดอกไม้ที่มีสัญลักษณ์ในทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณประโยชน์สำคัญมากมายหลายประการ ด้วยคุณสมบัติของบัวเอง นอกจากเราใช้ดอกบัวในการบูชาพระแล้ว ดอกบัวยังมีความสำคัญที่เป็นสมุนไพรในการรักษาโรค ส่วนประกอบของบัวสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน หากเมื่อเราย้อนคิดกลับไปถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบดอกบัวในหลายเรื่องราว นับได้ว่า ดอกบัวเป็นพันธุ์ไม้น้ำที่มีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์มากมายเลยทีเดียว

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539

ชวลิต ดาบแก้ว. (2542). **พรรณไม้ในวรรณคดีไทย เล่ม 1**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

นิดา มีสุข. (2546). **บัว : หลากสีหลายพันธุ์ในวรรณคดีไทย**. วารสารปริชาต ปีที่ 13 ฉบับที่ 2 ตุลาคม-มีนาคม 2543: 46-55.

สมพร วรรณะวัลย์. (2537). **พจนานุกรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: ร้านเสริมศึกษา.

สาระธรรมแฝงจากธรรมจักร The important Contents of Dhammacak

¹กฤษณ ธาตาบดินทร์
Kidsana Thadabodin

²บรรจบ บรรณรุจิ
Banjob Banruji

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University
¹Corresponding author email: Conan-home@hotmail.com

Received: April 30, 2020; **Revised:** May 24, 2020; **Accepted:** May 30, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ 1 เพื่อศึกษาธรรมจักรในฐานะเป็นต้นกำเนิดการเผยแผ่ธรรมของพระบรมศาสดา 2 เพื่อศึกษาธรรมจักรในสัญลักษณ์ของชาวพุทธ 3 เพื่อศึกษาธรรมจักรที่มีผลต่อยุคสมัยของพระเจ้าอโศก บทความนี้ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร ผลการศึกษาพบว่า ธรรมจักรเป็นชื่อของพระธรรมเทศนาแรกที่พระพุทธเจ้าได้ทำการสั่งสอนแก่พระปัญจวัคคีย์ รู้จักในชื่อ อัมมจักกัปปวัตตนสูตร เนื้อหาในธรรมเทศนาแรกทรงสอนเรื่องทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทาและอริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เป็นต้น จึงเปรียบเหมือนทรงหมุนกงล้อ คือ จักร คือ ธรรมให้เป็นไป หลังจากทรงประกาศพระธรรมคำสั่งสอน ธรรมที่หมุนไปเหมือนจักรของล้อรถแห่งพระเจ้าจักรพรรดิก็หมุนไปอย่างไม่หยุดนิ่ง แม้พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วก็ตาม แต่ธรรมก็ยังคงหมุนต่อไปเรื่อย ๆ และหมุนแรงและเร็วขึ้นอีกในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ธรรมของพระพุทธองค์ที่หมุนอยู่แค่เพียงภายในชมพูทวีป หรือประเทศอินเดียในปัจจุบันเท่านั้น แต่หลังจากการทำสังคายนาที่ 3 เสร็จสมบูรณ์ ธรรมจักรก็ได้ทำการเคลื่อนออกไปในทวีปต่าง ๆ มีลังกาทวีปและสุวรรณภูมิ เป็นต้น ในที่สุดพระพุทธศาสนาก็เจริญรุ่งเรืองไปในสถานที่ต่าง ๆ จนเกิดเป็นประเพณีและวัฒนธรรมของประเทศนั้น

คำสำคัญ ธรรมจักร, สัญลักษณ์, คำสอน

Abstract

This article has three objectives: 1) to study the dharma as the source of propagation of the Buddha's teachings, 2) to study the dharma in the symbol of the Buddhists, and 3) to study the chakra affecting the era of King Ashoka. This article is a documentary study. The study found that Thammachaka is the name of the first sermon that the Lord Buddha taught to Panjawakhi, known as Dhammakajakapawattasutra. The content of the first sermon teaches the Middle Path or the Middle Path and the Four Noble Truths. Thus, it is like rotating the wheel, which is a dharma machine. After announcing the teachings The Dharma spins like a wheel of God's car. The idol wheel spins unstoppably. Even though the Lord Buddha had already passed away But the Dhamma continues to rotate. And spinning harder and faster during the reign of King Asoka the Great the Dharma of the Lord Buddha that revolves only within the Indian subcontinent or in India today but after the completion of the 3rd. sorting, Thammachaka moved out to different continents. With Ceylon continents and Swan landscape etc. Finally, Buddhism flourished in various places. Until becoming a tradition and culture etc.

Keyword: Dhammajaka, Symbol, Teaching.

บทนำ

จักร เป็นวัตถุที่มีรูปทรงเป็นมณฑล คือ เป็นรูปวงกลม แต่หากเป็นมณฑลก็อาจจะเป็นรูปทรงกลมที่อยู่หนึ่ง ๆ นอกจากเป็นมณฑล มีรูปทรงกลมแล้ว จักรยังมีลักษณะอีกอย่างหนึ่งได้แก่เคลื่อนไหวได้ด้วยและการเคลื่อนไหวของจักร มีอาการที่เป็นวัฏฏะ คือ หมุนหรือวน ฉะนั้น จักรจึงเป็นวงที่วน หรือเป็นวงกลมที่หมุนได้ จึงกล่าวได้ว่า จักร มีลักษณะ 2 อย่างที่สำคัญ คือ 1 รูปทรงกลม 2 มีอาการหมุนไปได้ ดังตัวอย่างที่รู้จักกัน ได้แก่ ล้อรถ วงล้อ

คำว่า ธรรมจักร ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาและนักวิชาการให้ความหมายไว้ ดังนี้

ในปาสาสิสูตร ให้ความหมายคำว่า ธรรมจักรว่า ธรรมจักร หมายถึง ธรรม ดังข้อความว่า เราจะไปเมืองหลวงของชาวกาสิ ประกาศธรรมจักร ตีกลองอมตธรรมไปในโลกอันมีความมืดมน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 12 ข้อที่ 286 หน้าที่ 311)

ในปัญจวัคคยิกถา คำว่า ธรรมจักร หมายถึง ธรรม เช่นกัน ดังที่ปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า

“ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพ ชั้นกัมมะกระจายข่าวว่า นั้นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงให้ เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือ

ใคร ๆ ในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 17 หน้าที่ 24)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของธรรมจักรว่า ธรรมจักรเป็นชื่อของปฐมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่เบญจวัคคีย์ เรียกเต็มว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร: แदनธรรม; เครื่องหมายทางพระพุทธศาสนา เป็นรูปวงล้อมี 8 ซี่ข้าง 12 ซี่ข้าง

พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นว่า คนที่เอาจักรมาใช้ตั้งแต่ในเรื่องของอำนาจ เรื่องของความรุนแรง มีการเบียดเบียนกันมาก ไม่เป็นการสร้างสรรค์ที่แท้จริง ควรจะนำมาใช้ในทางของความดีงาม การแสวงปัญญาและการพัฒนามนุษย์ หรือกล่าวสั้น ๆ ว่า ใช้ในเรื่องของธรรม คำศัพท์ใหม่และความคิดใหม่ว่า ธรรมจักร จึงเกิดขึ้น

พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า ลัทธิที่พาอำนาจไป บางทีมันพาไปแต่ความเดือดร้อน พาสงคราม พาความเบียดเบียนไปด้วย จึงควรให้วงล้อนี้เป็นเครื่องนำเอาสิ่งที่สูงส่งกว่านั้นไปด้วยสิ่งนั้นก็คือ ธรรม ฉะนั้น วงล้อนี้ควรจะนำธรรมไป จึงเกิดคำว่า ธรรมจักร (ธีรพงษ์ มีไธสงและคณะ, 2560: 111) ผู้เขียนจึงต้องการศึกษาว่าสาระธรรมแฝงจากธรรมจักรมีอะไรบ้าง

ลักษณะสาระธรรมในธรรมจักร

1. ธรรมจักรในฐานะเป็นต้นกำเนิดคำสอนคือปฐมเทศนา

เจ้าชายสิทธัตถะ แห่งศากยวงศ์ได้บรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณที่ได้ต้นโพธิพฤกษ์หรือต้นโพธิ์ ครั้นทรงบรรลุอมตธรรมอันบริสุทธิ์เรียบร้อยแล้ว ได้พิจารณาถึงผู้ใคร่จะฟังธรรมเทศนาเป็นคนแรก โดยเริ่มพิจารณาถึงอาจารย์ทั้งสองที่ได้เคยอบรมสั่งสอนพระองค์ว่า เป็นผู้เหมาะสมต่อการฟังธรรม แต่ทรงได้รับทราบด้วยพระญาณและเทวตมาบอกกับพระองค์ว่าอาจารย์ทั้งสองได้สิ้นชีวิตแล้ว พระพุทธองค์ทรงได้พิจารณาบุคคลที่ควรไปโปรดอีกครั้งหนึ่งพบว่า พระปัญจวัคคีย์มีพระคุณกับพระองค์เป็นอย่างยิ่งในระหว่างที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาเป็นเวลานานถึง 6 เดือน พระปัญจวัคคีย์สมควรที่จะได้ฟังธรรมเป็นกลุ่มแรก จึงได้เสด็จเดินทางไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ข้อความตอนหนึ่งที่เป็นข้อความปรากฏแห่งแรกของคำว่า ธรรมจักรคือข้อความที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวเจตนาความว่า “เราจะไปเมืองหลวงแห่งชาวกาสิ ประกาศธรรมจักร ตีกลองอมตธรรมไปในโลกอันมีความมืดมน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 11 หน้าที่ 17) ข้อความนี้ปรากฏขึ้นแห่งแรกและมีการกล่าวซ้ำอีกเมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรความว่า

“ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพชั้นภุมมะกระเจาข่าวว่า นั้นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ

ปาอิลิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 17 หน้าที่ 24) ข้อความสองตอนที่น่ามาอึ้งอึ้ง คือ เราจะไปเมืองหลวงแห่งชาวกาสิ ประกาศธรรมจักร ดีกลองอมตธรรมไปในโลกอันมีความมึนมนและนั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ปาอิลิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้ สรุปได้ว่า ธรรมจักรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าหมายถึงคือคำสอนที่ทรงแสดงออกไปแก่หมู่ประชาชน เทวดา และพราหมณ์ เป็นการอุปมาว่า พระพุทธองค์ทรงได้หมุนกงล้อไปแล้ว อันมีปฐมเทศนาเป็นตัวขับเคลื่อนและมีบุคคลยืนยันในการหมุนไปของธรรมจักร ได้แก่ ภิกษุปัญจวัคคีย์ พระพุทธองค์ทรงเริ่มอธิบายถึงการปฏิบัติที่สังคมยุคนั้น ปฏิบัติตามกันมาว่าไม่ใช่เส้นทางที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นหรือสิ้นทุกข์ได้ เส้นทางเหล่านั้นมีอยู่ 2 สาย สายแรกคือตึงเกินไป ได้แก่ อัตตกลิมาณูโยค การทำตนเองให้เดือดร้อนทรมาน เส้นทางอีกหนึ่งสายหย่อนเกินไป คือ กามสุขัลลิกานุโยค เป็นการบำรุงบำเรอตนให้เพลิดเพลินอยู่ด้วยกามคุณ 5 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ซึ่งเป็นสิ่งที่ต่ำทรามของชาวบ้านเสพกัน ไม่ใช่สิ่งที่พระภิกษุในธรรมวินัยจะพึงเกี่ยวข้องสิ่งที่พระองค์ทรงตรัสรู้เรียกว่าทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ 8 แล้วทรงแจกแจงถึงอริยสัจที่ทรงได้รู้มาอย่างละเอียดว่า การที่จะเพิกถอนอาสวะให้หมดไปได้ต้องกำหนดรู้ในทุกขอริยสัจ รู้ว่า “แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสบสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราณาสังโดไมได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานขันธ 5 เป็นทุกข์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 19 ข้อที่ 108 หน้าที่ 593) ต้องกำหนดละในทุกขสมุทัยอริยสัจ ได้แก่ ต้องละสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกขอริยสัจให้ได้ โดยสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกขอริยสัจนั้น คือ “ต้นหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพิลิตเพิลินและความกำหนัด มีปกติให้เพิลิตเพิลินในอารมณ์นั้นๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 19 ข้อที่ 108 หน้าที่ 593) ในหัวข้อทุกขนิโรธอริยสัจ การที่จะเข้าถึงความหมดจดแห่งสภาวะไร้ทุกข์ได้ต้องทำให้แจ้ง ทรงอธิบายว่านั่นคือ “ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 19 ข้อที่ 108 หน้าที่ 593) และข้อสุดท้ายเป็นข้อที่สำคัญมากที่สุด อาจกล่าวได้ว่าเป็นเครื่องมือที่จะนำทางผู้สนใจใฝ่หาบรมสุขก็ได้ ในรายงานเล่มนี้ขอเรียกว่าสถานี เปรียบเหมือนคนที่เดินทางไกล ต้องต่อสถานีที่ 1 ที่ 2 จนถึงที่ 8 จึงสามารถถึงจุดหมายได้ ฉะนั้นอริยมรรคมีองค์ 8 หรือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจก็ฉะนั้นเหมือนกัน สถานีที่กล่าวมามี 8 จุด เพื่อไม่ให้สับสนจะขอเปลี่ยนเป็นชื่อที่รู้จักกันทั่ว ๆ ไป อริยมรรคมีองค์ 8 หรืออีกชื่อหนึ่ง

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ได้แก่ ทางดำเนินของพระอริยะ ในอริยมรรคมีอยู่ด้วยกัน 8 ประการ ได้แก่

1. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)	2. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
3. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)	4. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)
5. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)	6. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
7. สัมมาสติ (ระลึกชอบ)	8. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่น ชอบ)

(พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 13 หน้า 20)

ผลของการแสดงปฐมเทศนาคือ พระอัญญาโกณฑัญญะได้บรรลุเป็นพระโสดาบันได้ดวงตาเห็นธรรม ดังข้อความว่า “ผู้เจริญทั้งหลายโกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลายโกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 19 ข้อที่ 1081 หน้า 596)

หลังจากทรงแสดงปฐมเทศนาแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์แล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงได้เสด็จไปโปรดยสกุลบุตร บิดามารดาและภรรยาเก่าของพระยสะ สหาย 4 และ 40 คนของพระยสะ ส่งสาวก 60 รูป ออกไปประกาศพระศาสนา ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุวัคคีย์ 30 คน ชฎิล 3 พี่น้อง

พระเจ้าพิมพิสารไปจนถึงการอุปสมบทของพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 25-63 หน้า 31-78) แล้วพระพุทธองค์ก็เสด็จไปโปรดตามแคว้นและสถานที่ต่าง ๆ กระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทั้ง 45 พรรษา

พระพุทธองค์ได้หยั่งลงธรรมสู่ชาวชมพูทวีปในคัมภีร์มโนรถปुरुณี (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก, 2551: 2) ได้แสดงสถานที่และปีที่พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาไว้ เป็นหลักฐานยืนยันว่าทรงหยั่งรากธรรมลงสู่ชมพูทวีปเป็นอย่างดีและถึงแม้ใน พ.ศ. 1741-1750 กองทัพมุสลิมเตอร์กได้บุกเข้ามาสังหารพระภิกษุและประชาชนผู้ที่ไม่ยอมเปลี่ยนศาสนา เผาวัด ทำลายสถานที่สำคัญจนพระพุทธศาสนาเสื่อมสูญจากอินเดียก็ตาม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554: 2) แต่คำสอนคือ ธรรมก็ยังคงหมุนต่อไปเรื่อย ๆ トラบาจนทุกวันนี้

2. ธรรมจักรในฐานะเป็นสัญลักษณ์ในการปกครองของธรรมราชา ธรรมจักร คือ พระธรรมคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเปรียบได้กับวงล้อที่หมุนไปตั้งแต่ทรงเริ่มแสดงปฐมเทศนา โดยคำว่า จักร หมายถึง ล้อ ที่ขับเคลื่อนรถให้สามารถวิ่งได้และด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์ทรงนำจักรมาใช้เป็นสื่อในการทรงแสดงธรรมคำสั่งสอนว่าเป็นการดำเนินไปเหมือนจักรของธรรมราชา กรใช้จักรสามารถแบ่งได้ 2 ประการ คือ

1) จักรที่มีความหมายเดิม ได้แก่ จักร คือรถศึก ในความหมายดังกล่าวเป็นไปในโลกีย เพราะจักรที่มีความหมายรถศึก เป็นไปด้วยการแผ่ขยายอำนาจที่ยังต้องมีการฆ่า ปล้น เป็นต้น

จึงยังเป็นไปเพื่อความบำเรอตัณหา คำว่าจักรแห่งวงล้อกำเนิดในช่วงก่อนพุทธกาลในยุคอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ ประมาณ 2,000 – 900 ปีก่อนพุทธศักราช เป็นอารยธรรมที่เก่าแก่ที่สุดในยุคสมัยพุทธในบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ (อรรถพล รังสิวงศ์, 2560: 188)

2) จักรที่มีความหมายรวมอยู่ในรัตนทั้ง 7 ประการ ได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว คหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว ในความหมายข้อที่สองยังเป็นไปตามต้นหา คือโลกีย แต่แตกต่างที่พระราชาในความหมายที่ 2 ทรงมีธรรมในการปกครองแผ่นดิน จึงแผ่ขยายพระราชอำนาจด้วยความเป็นธรรม ดังข้อความว่า “พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤติผิดในกาม ไม่พึงพูดเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และจงครอบครองราชย์สมบัติไปตามเดิมเถิด” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 244 หน้าที่ 183) แสดงให้เห็นว่าพระราชาทรงใช้ธรรมในการปกครองประเทศราชด้วยศีล แต่ความหมายสุดท้ายไม่มีความเกี่ยวข้องกับ 2 ความหมายแรก ซึ่งความหมายข้อสุดท้ายได้มีการเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการในความหมายของจักรใหม่ พระองค์เปลี่ยนความหมายและความรู้เข้าใจเดิมว่าจักรหมายถึงวงล้อที่วิ่งไปแห่งใด ๆ ก็จะนำพาความพินาศมาให้แก่สถานทีนั้น เป็นการเดินทางหมุนของวงล้อเพื่อความสุขแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย เมื่อจักรคือธรรมหมุนไปทิศใด ทิศที่จักรหมุนจะมีแต่ความสงบสุข เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนและแก่ผู้อื่น ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 86 หน้าที่ 46-47) พระดำรัสดังกล่าวเป็นสัญญาของการประกาศธรรมจักรให้เป็นไปและหมุนไปเพื่อประโยชน์ของชาวโลก จนในสมัยที่พระพุทธองค์ทรงดำรงพระชนชีพพระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นบนผืนแผ่นดินชมพูทวีป มีแคว้นมคธเป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่าในสมัยพุทธกาลไม่มีผู้ใดไม่รู้จักพระพุทธศาสนา

2.1 ธรรมจักรในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงวางรากฐานพระพุทธศาสนาลงหยั่งรากลึก อันหมายถึงธรรมจักร ได้แก่ อาณาจักรแห่งธรรมในแคว้นมคธแล้ว กาลเวลาล่วงเลยผ่านไปหลังจากทรงเสด็จดับขันธปรินิพพาน คำสอนและการปฏิบัติก็ไม่ได้เลือนหายจากไปในชมพูทวีป ซ้ำยังยิ่งเจริญสูงขึ้นจากสมัยพุทธกาลอีกด้วย โดยเฉพาะในสมัยยุคของพระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์องค์ที่ 3 แห่งราชวงศ์

โมริยะ หรือเมารีย์ ซึ่งเป็นยุคที่พระพุทธศาสนารวมถึงชมพูทวีปเจริญถึงจุดสูงสุด พระเจ้าอโศกมหาราชเดิมไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา แต่คงจะนับถือศาสนาพราหมณ์จากพระอัยยิกา คือ พระเจ้าจันทรคุปต์ เห็นได้จากอิทธิพลของคัมภีร์อรรถศาสตร์ของเกาสฏิลยะ บุโรหิตในรัชสมัยพระอัยยิกาของพระองค์ ทั้งการปกครองบ้านเมืองตลอดจนเศรษฐกิจจะนำหลักการและวิธีการในคัมภีร์อรรถศาสตร์มาใช้ในการดำเนินกิจการทางการเมืองทั้งสิ้น เช่น ประชาชนเป็นผู้

เลือกกษัตริย์ของตนเอง กษัตริย์ต้องเป็นผู้บริหารประเทศโดยมีเจ้าหน้าที่ของรัฐแนะนำพระองค์ ได้แก่ พราหมณ์ปุโรหิต เป็นต้น (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2534: 269) พระเจ้าอโศกทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าพินทุสารกับพระมเหสี ซึ่งเป็นบุตรของพราหมณ์ผู้หนึ่ง แต่พระองค์ก็ไม่ใช่พระโอรสเพียงพระองค์เดียวยังมีพระโอรสองค์โตชื่อสุสิมะ ราชบัลลังก์จึงต้องตกอยู่แก่พระโอรสองค์โตแต่เพียงผู้เดียว ดังนั้นพระเจ้าอโศกมหาราชจึงไม่มีสิทธิ์ในการขึ้นเป็นกษัตริย์ต่อจากพระราชนิเวศน์ อีกทั้งยังมีลักษณะพระวรกายของพระองค์เป็นชายที่มีผิวหยาบ ไม่มีสังาราคี

ด้วยเหตุนี้เอง พระองค์จึงไม่เหมาะที่จะเป็นกษัตริย์ ดังข้อความในโอศกาวทาน เมื่อพระราชนิเวศน์ทรงให้โอรสทั้งหลายกระทำการทดสอบว่า “หม่อมฉันจะไปทำไมกัน แม้ทอดพระเนตรเรือนร่างของหม่อมฉัน ก็กริ้วแล้ว” (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2534: 86) ในตอนนั้นพระองค์ทรงเป็นอุปราชที่แคว้นอวันตี เมืองอุชเชนี เมืองตักศิลาเกิดกบฏขึ้น พระองค์ทรงได้ปราบจนได้ชัยชนะ แม้ครั้งที่สองเมืองตักศิลาก็เกิดกบฏขึ้นอีกครั้ง แต่คราวนี้เจ้าชายสุสิมะต้องไปปราบกบฏแทน ซึ่งไม่สำเร็จ ในเวลาต่อมาพระเจ้าพินทุสารประชวรอย่างหนัก เจ้าชายสุสิมะถูกเรียกตัวกลับ ทางฝ่ายอำมาตย์ที่ไม่มีความพอใจต่อพระโอรสองค์โตได้ทำการสนับสนุนพระเจ้าอโศกขึ้นเป็นกษัตริย์ทำการวางแผนด้วยการให้พระเจ้าพินทุสารอภิเษกพระเจ้าอโศกก่อนแล้วเมื่อเจ้าชายสุสิมะมาถึงเมืองปาฏลิบุตรจึงสถาปนา ซึ่งทำให้พระเจ้าพินทุสารอาเจียนและสวรรคตลงและแผนการดังกล่าวก็ดำเนินไปอย่างเรียบร้อย หลังจากทำการกำจัดเจ้าชายสุสิมะและพระโอรสองค์อื่น ๆ 99 คน เหลือเพียงพระอนุชาคนเดียว (ว่าที่ร้อยตำรวจเอกสุรัชย์ เอี่ยมผิง, 2544: 101) ในโอศกาวทานได้เล่าไว้ว่า พระอนุชาผู้นี้ได้ไปบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาและได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ หลังจากขึ้นครองราชย์แล้วทรงได้ใช้นโยบายในการขยายดินแดนใช้ความรุนแรงทางการทหาร โดยในโอศกาวทานเล่าว่าหลังพระเจ้าอโศกมหาราชขึ้นครองราชย์ได้ทำการสังหารอำมาตย์ 500 คนและเผานางสนมอีก 500 คน (ว่าที่ร้อยตำรวจเอกสุรัชย์ เอี่ยมผิง, 2544: 94) จึงได้รับพระนามว่า จันหาโศก หรืออโศกผู้โหดร้าย เมื่อทรงสถาปนาตัวเองขึ้นเป็นกษัตริย์องค์ที่ 3 แห่งราชวงศ์โมริยะแล้วได้ดำเนินการขยายดินแดนจนมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล แต่ใหญ่ออกไปทางสองปีก คือทางทิศตะวันออกและทางตะวันตกเฉียงเหนือ ออกไปทางปากีสถานและอัฟกานิสถาน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2554: 44) ส่วนทางใต้ครอบคลุมไปไม่หมดเพราะพระองค์ทรงหยุดขยายอาณาจักรหลังการทำสงครามชนะแคว้นกลิงคะ ด้วยเหตุที่อาณาจักรดังกล่าวเป็นอาณาจักรที่ได้ชื่อว่ามีนักรบเก่งกาจ กองทัพเข้มแข็ง จึงทำให้ต้องรบกันยาวนาน เกิดความเสียหายมากมาย การรบในครั้งนี้เป็นภัยพิบัติที่ร้ายแรงมาก คนตายเป็นแสน สูญหายเป็นแสน ถูกจับเป็นเชลยก็เป็นแสน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2554: 42) ดังปรากฏในจารึก ฉบับที่ 13 ความว่า

“สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรียพริตรศิ ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ เมื่ออภิเษกแล้วได้ 8 พรรษา ทรงมีชัยปราบแคว้นกลิงคะลงได้ จากแคว้นกลิงคะนั้น ประชาชนจำนวนหนึ่งแสนห้าหมื่นคนได้ถูกจับไปเป็นเชลย จำนวนประมาณหนึ่งแสนคนถูกฆ่าและอีกหลายเท่าของจำนวนนั้นได้ล้มตายไป” (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554: 160)

หลังจากพระองค์ทรงเอาชัยชนะแคว้นกลิงคะแล้ว อาณาจักรได้ผนวกรวบเข้ามาเป็นอาณาเขตของพระเจ้าอโศก แต่ถึงกระนั้นความรุนแรง ตลอดจนความสูญเสียมีจำนวนมากเกินกว่าจะบรรยายได้ เพราะว่าในขณะที่การปราบปรามแคว้นอันเป็นเอกราช กำลังเป็นไปอยู่ ก็ย่อมมีการฆ่าฟันกัน การล้มตายและการจับประชาชนไปเป็นเชลยเกิดขึ้น ณ ที่นั้น จึงทรงสำนึกกว่าเป็นสิ่งที่พึงเวทนาเป็นอย่างยิ่ง และกรรมอันหนัก เมื่อทรงสลดพระทัยแล้วก็ทรงหันมาประพฤติปฏิบัติธรรมฝ่ายธรรมและอธรรมสั่งสอนธรรม จากอโศกาวทานได้เขียนถึงเหตุที่ทำให้พระเจ้าอโศกมหาราชหันมานับถือพระพุทธศาสนาว่า พระรูปหนึ่งเดินทางหลงเข้าไปใน窟ที่พระเจ้าอโศกสร้างไว้ เพชฌฆาตใน窟ได้ทำการทรมาน แต่ก็ไม่สำเร็จไม่สามารถประหารชีวิตพระอรหันต์รูปนั้นได้ พระเจ้าอโศกเสด็จมาทอดพระเนตร พระอรหันต์ได้แสดงปาฏิหาริย์สร้างศรัทธาให้กับพระเจ้าอโศก (ว่าที่ร้อยตำรวจเอกสุรชัย เอี่ยมผิง, 2544: 94) แต่ในอีกคัมภีร์หนึ่งเล่าเหตุการณ์ว่า พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นสามเณรนามว่านิโครธ ผู้มีอาการสำรวมสงบอิริยาบถงดงาม พระองค์ทรงชื่นชมเลื่อมใส จึงให้อำมาตย์นิมนสามเณรตรีสถามถึงคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สามเณรได้ตอบด้วยการอนุโมทนาด้วยคาถาธรรมบทแสดงหลักความไม่ประมาท ทำให้พระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสยิ่ง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554: 43) เมื่อพระองค์ทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้วได้ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงสร้างโรงพยาบาลคนและสัตว์ทั่วพระราชอาณาจักร สร้างถนน อ่างเก็บน้ำ ให้การศึกษาแก่ประชาชน สร้างศิลาจารึกประกาศธรรม แกล้งเรื่องทึนโยบายของรัฐในทางธรรมและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา พระองค์ทรงสร้างวัดเรียกว่าวิหาร จำนวน 84,000 วัดและต่อมาเป็นศูนย์กลางทางการศึกษา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554: 46-47) เช่น มหาวิทยาลัยนาถันทา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554: 47) การกระทำของพระองค์จากการทำสงครามมาเป็นการประพฤติธรรมเรียกอีกอย่างได้ว่า ทรงใช้นโยบายธรรมวิชัยมาปฏิบัติให้แผ่นดินสงบสุขนั่นเอง ดังข้อความในจารึก ดังนี้

จารึก 14 ฉบับ (ฉบับที่ 1)

ณ ถิ่นนี้ บุคคลไม่พึงฆ่าสัตว์มีชีวิตใด ๆ เพื่อการบูชาัญญ ไม่พึงจัดงานชุมนุมเพื่อการฆ่า สุมรินเริงใด ๆ เพราะว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรียพริตรศิ ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ทรงมองเห็นโทษเป็นอันมากในการชุมนุมเช่นนั้น ก็แลการชุมนุมบางอย่างที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรียพริตรศิ ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ทรงเห็นชอบว่าเป็นสิ่งที่ดี ย่อมมีอยู่อีกส่วนหนึ่ง แต่ก่อนนี้ ในโรงครัว

ของพระเจ้าอยู่หัวปริยทรรศ์ ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ สัตว์ได้ถูกฆ่าทำเป็นอาหารวันละหลายแสนตัว ครั้นมาในบัดนี้ เมื่อธรรมโองการนี้อันพระองค์โปรดให้จารึกแล้ว สัตว์เพียง 3 ตัวเท่านั้นที่ถูกฆ่า คือ นกยูง 2 ตัวและเนื้อ 1 ตัว ถึงแม้เนื้อนั้นก็ได้ถูกฆ่าเป็นประจำ ก็แลสัตว์ทั้งสามนี้ (ในกาลภายหลัง) ก็จะไม่ถูกฆ่าอีกเลย (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554: 143)

จารึก 14 ฉบับ (ฉบับที่ 5)

กรรมดีเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก บุคคลใดเป็นผู้กระทำความดีเป็นคนแรก บุคคลนั้นชื่อว่ากระทำความอันบุคคลกระทำได้ยาก ก็กรรมดีอันมากอันข้าฯ ได้กระทำแล้ว ถ้าว่าลูกหลานและทายาทต่อจากนั้นของข้าฯ จักประพฤติตามอย่างเดียวกับข้าฯ จนตลอดกาลแล้วไซ้ร้ เขาเหล่านั้นจักได้ชื่อว่า กระทำความอันดีแท้ ส่วนผู้ใดจักปล่อยให้ย่อหย่อนบกพร่องไปแม้เพียงส่วนหนึ่ง (ของหน้าที่ของตนหรือของบัญญัตินี้) ผู้นั้นจักชื่อว่ากระทำความชั่วเพราะขึ้นชื่อว่าบาปย่อมเป็นสิ่งที่ควรกำจัดให้สิ้นเชิง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554: 148)

จารึก 14 ฉบับ (ฉบับที่ 11)

ไม่มีทานใดเสมอด้วยการให้ธรรม (ธรรมทาน) การแจกจ่ายธรรม (ธรรมสังวิภาค) และความสัมพันธ์กันโดยธรรม (ธรรมสัมพันธ์) อาศัยธรรม (ธรรมทาน เป็นต้น) นี้ ย่อมบังเกิดมีสิ่งต่อไปนี้ คือ

“การปฏิบัติชอบต่อคนรับใช้และคนงาน การเชื่อฟังมารดาบิดา การเผื่อแผ่แบ่งปันแก่มิตร คนคุ้นเคย ญาติและสมณพราหมณ์ การไม่ฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญญูบิดาที่ดี บุตรที่ดี พี่น้องชายที่ดี นาย (หรือสามี) ก็ดี มิตรและคนคุ้นเคยก็ดี ตลอดถึงเพื่อนบ้าน ฟังกล่าวคำนี้ (แก่กัน) ว่า “นี่เป็นสิ่งดีงามแท้ นี่เป็นกิจควรทำ” บุคคลผู้ปฏิบัติเช่นนี้ ย่อมทำความสุขในโลกนี้ให้สำเร็จด้วยและในโลกเบื้องหน้า ย่อมประสบบุญหาที่สุดมิได้เพราะอาศัยธรรมทานนั้นด้วย” (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554: 157)

จากข้อความในจารึกที่ยกมาทำให้ทราบพระเจ้าอโศกทรงให้ความสำคัญแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก จนทำให้ชมพูทวีปในสมัยของพระองค์มีความยิ่งใหญ่อย่างมากจากการขุดค้นพบซากวัดอารามมากมาย เนื่องจากแคว้นมคธเป็นดินแดนที่เต็มไปด้วยซากวัดคือวิหารหรือพิหาร ต่อมาจึงเรียกชื่อดินแดนแถบนี้ว่าแคว้นพิหาร หรือรัฐพิหาร การพบซากมหาวิทยาลัยเก่าแก่คือ มหาวิทยาลัยนาลันทา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554: 47) หรือแม้แต่การขุดค้นพบเสาหินบนยอดเสาศิลาจารึกมีสิ่งห่อหุ้มหั้นหัวไปสี่ทิศบนเศียรสิ่งเห็นวงล้อพระธรรมจักร ซึ่งขุดค้นพบที่สารนาถคือ ปาลีปิถนมฤคทายวัน สถานที่ทรงแสดงปฐมเทศนาเรื่อง อัมมจักกัปปวัตตนสูตร ใกล้เมืองพาราณสีนั่นเอง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554: 13-14)

ธรรมจักร จึงเป็นสัญลักษณ์ของการเผยแผ่คำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จากป่าอิสิปตนมฤคทายวันไปสู่ดินแดนทั่วชมพูทวีป แม้พระพุทธองค์จะทรงเสด็จดับขันธปรินิพพานไปนานแล้วก็ตาม แต่กงล้อแห่งธรรม หรือธรรมจักรก็ยังไม่หยุดเคลื่อนแม้แต่น้อยและยังคงหมุนต่อไปอยู่เรื่อย ๆ ไม่มีวันหยุดและกงล้อแห่งธรรมนี้เอง ได้เริ่มแสดงอำนาจความยิ่งใหญ่ให้ปรากฏอีกครั้ง เมื่อกษัตริย์องค์ที่ 3 แห่งราชวงศ์โมริยะได้ทำการสถาปนาตนเองหันมานับถือพระพุทธศาสนา โดยมีมูลเหตุตั้งหลักฐานที่ได้ยกมาแล้ว เช่น ทรงสดพระทัยหลังจากทำสงครามที่แคว้นกลิงคะ การที่ได้พบสามเณรชื่อนิโครธ หรือการที่ได้พบพระอรหันต์ในคุกในอโศกาวทาน ไม่ว่าจะทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนาด้วยเหตุผลใดก็ตาม พระองค์ก็ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญเติบโตในสมัยของพระองค์เป็นอันมาก เช่น ทรงยกเลิกการบูชายัญหันมาอนุเคราะห์สัตว์ ดังข้อความในจารีกว่า

“ข้า ฯ เมื่ออภิเษกแล้วได้ 26 พรรษา ได้ออกประกาศให้สัตว์ทั้งหลายต่อไปนี้ ปลอดภัยจากการถูกฆ่า กล่าวคือ นกแก้ว นกสาลิกา นกจากพราภ หงส์...เต่าและกบ กระรอก กวางเร็ว...แรด นกพิราบขาว นกพิราบบ้านและบรรดาสัตว์สี่เท้าทั้งปวงที่มีใช้สัตว์สำหรับปฏิภค (ใช้หนัง ใช้กระดูก ฯลฯ) และมีใช้สัตว์สำหรับบริโภค แม่แพะ แม่แกะ และแม่หมู ที่กำลังมีท้องก็ดี กำลังให้นมอยู่ก็ดี ย่อมเป็นสัตว์ที่ไม่พึงฆ่าและแม่ลูกอ่อนของสัตว์เหล่านั้นที่อายุยังไม่ถึง 6 เดือน ก็ไม่พึงถูกฆ่าเช่นกัน ไม่พึงทำการตอนไก่ ไม่พึงเผาเกลือที่มีสัตว์มีชีวิตอาศัยอยู่ไม่พึงเผาป่าเพื่อการหาประโยชน์มิได้หรือเพื่อการทำลายสัตว์ ไม่พึงเลี้ยงชีวิตด้วยชีวิตไม่พึงฆ่าและขายปลาในวันเพ็ญคารบจาศรมาสทั้ง 3 และในวันเพ็ญแห่งเดือนติษยะ คราวละ 2 วัน คือ ในวันขึ้น 14 ค่ำ ขึ้น 15 ค่ำ แรม 1 ค่ำและทุกวันอุโบสถเป็นการเสมอไป อนึ่ง ในวันดังกล่าวนี้ ไม่พึงฆ่าแม่เหล่าสัตว์ชนิดอื่น ๆ ในป่าข้างและในเขตสงวนปลาของชาวประมง...ตราប់ถึงบัดนี้ เมื่ออภิเษกแล้วได้ 26 พรรษา ข้า ฯ ได้สั่งให้มีการพระราชทานอภัยโทษแล้วรวม 24 ครั้ง” (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2554: 108-109)

บทสรุป

ผู้เขียนได้ทำการศึกษาสาระธรรมแฝงจากธรรมจักร พบว่า สาระธรรมจากธรรมจักรสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 นัย ได้แก่

1) ธรรมจักรในฐานะเป็นต้นกำเนิดคำสอนคือปฐมเทศนา ในนัยนี้เป็นการแสดงว่าธรรมจักร เป็นการแสดงธรรมครั้งแรกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นการประกาศธรรมให้เหล่าเวไนยสัตว์ได้รับรู้ซึ่งธรรมของพระศาสดา โดยมีพระปัญจวัคคีย์เป็นผู้นับนในหลักธรรมดังกล่าว เหตุที่พระธรรมได้ประกาศออกไปในคราวที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปฐมเทศนา การประกาศ

พระธรรมในครั้งนั้นจึงเป็นการหมนกงล้อ หรือหมนจักร คือ ธรรม ด้วยเหตุนี้เองจึงได้ชื่อว่า ธรรมจักร จักรคือธรรม เพราะธรรมที่พระพุทธเจ้าประกาศได้หมุนไปแล้ว

2) ธรรมจักรในฐานะเป็นสัญลักษณ์ในการปกครองของธรรมราชา ในนัยนี้เป็นการแสดงว่า ธรรมจักร นอกจากจะเป็นการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้าให้เป็นไปแล้ว ยังสามารถเป็นการประกาศธรรมของพระราชาได้อีกด้วย กล่าวคือ พระราชาใช้หลักทศพิธราชธรรม หลักพรหมวิหาร 4 หลักสามัคคีธรรม ในการปกครองประชาชน จึงเป็นการหมนจักรคือธรรมด้วยนั่นเอง เช่น พระเจ้าอโศก พระองค์ทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนาและได้นำหลักธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาปรับใช้กับหลักการปกครองของพระองค์ กล่าวคือทรงประกาศธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบนเสาอโศก พระองค์ทรงประกาศธรรมให้หมุนไปจนทำให้ประชาชนอยู่อย่างมีความสุข สมดังข้อความในจารึกว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรียพรรตย์ ผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ นั้นเอง ดังนั้น ธรรมจักร หรือจักรคือธรรม ไม่ว่าผู้ใดจะประกาศธรรมออกไปก็จะสร้างความสุขและความร่มเย็นไปทั่วทิศที่จักรคือธรรมนี้ได้หมุนหรือได้เคลื่อนออกไป

เอกสารอ้างอิง

ธีรพงษ์ มีไธสงและคณะ. (2560). “ธรรมจักรในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **บาฬีศึกษาพุทธ**

โฆสปริทรรศน์, ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม – ธันวาคม 2560: 103-119

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลง**

กรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก. (2551). **45 พรรษาของ**

พระพุทธเจ้า. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร ฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). (2554). **จารึกอโศก (ธรรมจักรบนเศียรลีลิ่ง)**

รัฐศาสตร์แห่งธรรมาธิปไตย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของ
ธรรมสภา.

ว่าที่ร้อยตำรวจเอกสุรัชย์ เอี่ยมมิ่ง. (2544). “แบบแผนการปกครองของพระเจ้าอโศก”.

วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์บัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2534). **ความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทาน**.

กรุงเทพมหานคร : บริษัทส่องสยาม จำกัด.

อรรถพล รังสรวงศ์. (2560). “**ธรรมจักร: สัญลักษณ์แห่งธรรมในพระพุทธศาสนา**”. สถาบัน

มหาวิทยาลัย: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560.

ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับการเกิดใหม่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา Relationship between kamma and rebirth in Buddhist Scriptures

¹พระพราบศิก อุทัย

Phra Prabsuek Udayo

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²ประภา งานไพโรจน์

Prapha Nganpirochana

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Faculty of Education, Kasetsart University

¹Corresponding author email: phraprabsuk@outlook.com

Received: April 30, 2020; **Revised:** May 24, 2020; **Accepted:** May 30, 2020

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ 1) เพื่อศึกษากรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา 3) เพื่อศึกษาการเกิดใหม่ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับการเกิดใหม่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ การศึกษาวิจัย พบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้อธิบายเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ว่าเป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ กรรม หมายถึง การ กิจ การงาน หรือการกระทำที่เกิดขึ้นจากการกระทำที่มี เจตนาเป็นองค์ประกอบ แบ่งออกเป็น 2 ประเภทที่สำคัญ คือ อกุศลกรรม หมายถึง กรรมชั่วหรือการทำความชั่ว เกิดขึ้นได้ 3 ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ และกุศลกรรม หมายถึง กรรมดีหรือการทำความดี เกิดขึ้นได้ 3 ทางเช่นเดียวกัน ส่วนการเกิดใหม่นั้นเป็นผลที่เกิดจากกรรมดีหรือกรรมชั่วที่ตนเองได้กระทำ ซึ่งเป็นตัวกำหนดภพภูมิในชาติต่อไป สิ่งที่น่าไปสู่การเกิดใหม่นั้นในทางพระพุทธศาสนาก็คือ จิตหรือวิญญาณ ซึ่งเป็นตัวสังสมประสบการณ์ที่เกิดจากกรรมดีและกรรมชั่ว

คำสำคัญ: กรรม, การเกิดใหม่, คัมภีร์พระพุทธศาสนา

Abstract

This paper aims to investigate Relationship between kamma and rebirth has three objectives, 1) to study of Kamma appearing in Buddhist Scriptures 2) to study of rebirth appearing in Buddhist Scriptures and 3) to analytical study of the relative cause of Kamma and rebirth appearing in Buddhist Scriptures. This is a qualitative research. The result of study found that *Kamma* means duty, doing, and working or action with volition Or will. It is divided into two important categories: Akusala – kammapatha meaning unwholesome some course of action or evil deed and kusala – kammapatha meaning wholesome course of action or good deed. Both categories of karma are resulted from the acts done through channels or doors of action. The rebirth is the results of good and bad action, and the planes of existence in the future are also determined by good and bad action. Buddhism believes in the theory of rebirth of every being. The entity which leads to rebirth is mind or soul. It works though collection of experiences from good and bad action.

Keywords: Kamma, rebirth, Buddhist Scriptures

บทนำ

ความเป็นไปตามวิถีแห่งชีวิตของมนุษย์ผู้มีวิชาเป็นเครื่องกันโดยมีต้นเหตุเป็นเครื่องผูกมัดและท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏที่กำหนดในเบื้องต้นและเบื้องปลายไม่พบ ทั้งเสวยความทุกข์ สุขความเจ็บปวดและความพินาศในที่สุด ได้เพิ่มพูนในปฐพีที่เป็นป่าช้าตลอดกาลนานนั้น เพราะกรรมเป็นตัวกำหนดให้ต้องมีอันเป็นไปดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “กมฺมฺนา วตฺตติ โลโก สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 660 หน้าที่ 501) เรื่องกรรมจึงมีความสำคัญและเกี่ยวเนื่องกับชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เป็นการเคลื่อนจากภพหนึ่งไปยังอีกภพหนึ่งตามเหตุปัจจัยที่สัตว์บุคคลได้กระทำมาแล้วในอดีตไม่ว่าจะเป็นบุญหรือบาป

ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียวเป็นผู้ที่รอบรู้ได้อย่างถูกต้องจึงได้กล่าวว่า กรรมวาทีเป็นผู้กล่าวถึงเรื่องกรรม (คณะสงฆ์ธรรม, 2540: 1) ทรงได้แสดงหลักการว่าด้วยเหตุและผลของการกระทำที่เกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นเครื่องกำหนดให้เป็นไปต่าง ๆ นานาที่ปรากฏในภพนี้และภพหน้า ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยเหตุนี้ว่า เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลจงใจแล้วย่อมกระทำกรรมทางกาย ทางวาจาและทางใจ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 63 หน้าที่ 577) กรรมจึงเป็นตัวบ่งชี้หรือจำแนกบทบาทหน้าที่ให้เห็นถึงความแตกต่างของมนุษย์ทั้งทางร่างกายและจิตใจตามความเลวหรือความประณีตของแต่ละคนที่เคยได้กระทำไว้ไม่เหมือนกัน เป็นเรื่องของแต่ละบุคคล เป็นเรื่องที่ละเอียดและลึกซึ้ง ซับซ้อนเกิน

กว่าวิสัยของผู้ไม่มีญาณอภิญญาที่จะหยั่งรู้ได้เพราะเป็นอจินไตย (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 21 ข้อที่ 77 หน้าที่ 122)

เรื่องของกรรมเป็นหลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่นับว่ามีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวพุทธเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากความเชื่อเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรมจึงทำให้บุคคลในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข โดยมีหลักเชื่อว่าถ้าบุคคลทำกรรมดีย่อมได้รับผลดีและตรงกันข้ามถ้าทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่วตอบแทนเช่นเดียวกัน ดังพระพุทธพจน์ว่า “ยาทิสํ วปะต พิชํ ตาทิสํ ลปะเต ผลํ กุลยณณการี กุลยณณํ ปาปะการี จ ปาปะกํ บุคคหฺวานพิชเชณนํโด ย่อมได้รับผล เช่นนั้น ผู้ทำกรรมดี ย่อมได้ผลดี ผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้ผลชั่ว” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 15 ข้อที่ 256 หน้าที่ 374)

กรรม คือ การกระทำของบุคคลที่แสดงออกทางกาย ทางวาจาและทางใจ การกระทำทั้งสามทางนี้ที่สำคัญที่สุด คือ ทางจิตใจเพราะการกระทำทางกายวาจา ล้วนเกิดจากจิตใจเป็นผู้สั่งการ ทั้งสิ้นและการสั่งการของจิตที่แสดงออกทางกายวาจาอาจจำแนกออกเป็น 2 ลักษณะ คือ กรรมดี กระทำแล้วให้ผลดีไม่ร้อนใจในภายหลัง ส่วนกรรมชั่วกระทำแล้วให้ผลชั่ว คือ ร้อนใจภายหลัง (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 15-16 หน้าที่ 28-29)

ในพระพุทธศาสนาถือว่า บุคคลจะกระทำดีหรือชั่วนั้นย่อมมีสาเหตุมาจากจิตใจก่อนเสมอ หากไม่มีจิตเป็นผู้สั่งการหรือไม่มีเจตนาแล้ว ย่อมไม่มีผลแห่งกรรม ดังพระพุทธพจน์ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐ สำเร็จแล้วด้วยใจ หากคนมีใจชั่วก็จะพูดหรือทำชั่วตามไปด้วยเพราะความชั่วนั้นทุกขย่อมติดตามตนไปดุจล้อเกวียนที่หมุนตามเท้าโคและตรัสอีกว่าหากบุคคลมีใจดีแล้วก็จะพูดหรือทำดีตามไปด้วยเพราะความดีนั้นสุขย่อมติดตามไปดุจเงาติดตามตัวฉะนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 1-2 หน้าที่ 23-24) แต่อย่างไรก็ตาม พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นว่าสรรพสิ่งย่อมเกิดมาจากเหตุและดับไปก็เพราะเหตุโดยทรงอ้างถึงหลักปฏิจจสมุปบาทว่า เป็นของลึกซึ้งยิ่งนัก สัตว์ทั้งปวงต้องยุ่งเหยิงวุ่นวายต้องเวียนเกิดเวียนตายก็เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดซึ่งปฏิจจสมุปบาทนี้ หมู่สัตว์จึงยุ่งเหมือนขอด้วยของช่างหูก เป็นปมมุ่นเหมือนกระจุกด้วย เหมือนหย้ามุงกระด้งและหย้าปล้อง เมื่อตายแล้วมักไม่ข้ามพ้นอบาย ทุกคติ วินิบาตและสงสาร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 95 หน้าที่ 57)

กรรมและการให้ผลของกรรมเป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนไทยให้ความสนใจและมีความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนาว่าเป็นไปได้หากวงจรของปฏิจจสมุปบาทยังคงวนเวียนอยู่และไม่ถูกตัดขาดโดยการบรรลุเป็นพระอรหันต์พระอรหันต์เนื่องจากความสัมพันธ์กันทั้งหลายเหตุปัจจัยที่สืบต่อกันจนแทบหาจุดเริ่มต้นและปลายเหตุไม่ได้ แม้ในการตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตาม พระองค์ทรงระลึกชาติแต่ปางหลังได้ รู้กำเนิดของสรรพสัตว์คือรู้วาระแห่งกรรมและผลกรรมของสัตว์นั้นเองโดยเรียกว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

และจตุปปาตญาณ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 304 หน้าที่ 275) ตามลำดับอภิกขัง จิตินิยาม กรรมนิยามและธรรมนิยามทั้ง 3 ส่วนนี้ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในกระบวนการเกิดใหม่แห่งพิช (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2542: 194) คือ จิตของมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย โดยมีความสัมพันธ์กับกรรมเก่า กรรมใหม่ กรรมของบุคคลและกรรมส่วนรวมที่บุคคลได้ปฏิบัติหน้าที การงานร่วมกัน วิบากกรรมนั้นมีทั้งส่งผลในระยะใกล้ก็มีระยะไกลข้ามภพข้ามชาติก็มีและให้ผลในปัจจุบันชาติก็มีแล้วแต่เหตุปัจจัยที่ไปสนับสนุนกรรมนั้น ๆ ให้ปรากฏผลเป็นรูปธรรม

จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุผลมีระบบความเชื่อความศรัทธาที่ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งปัญญา ผู้ที่มีความเชื่อตามคำสอนในพระพุทธศาสนา สามารถนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิต พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มุ่งถึงวิถีแห่งชีวิตอันเป็นระบบแห่งการดำเนินชีวิตที่ดีจึงทำให้พระพุทธศาสนาแตกต่างจากศาสนาอื่นโดยยึดด้วยหลักเหตุผลในเรื่องของกรรมว่า เกิดขึ้นจากความเชื่อในเรื่องกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง (กัมมสัทธา) คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไร โดยมีเจตนาคือจงใจทำทั้งรู้ย่อมเป็นกรรมคือเป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตนเป็นเหตุปัจจัย ก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่วางเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจหรืออนาคตโชค เป็นต้น เชื่อวิบาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง (วิปากสัทธา) คือเชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผลและผลต้องมีเหตุ ผลดีจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตนเชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของกรรม จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน (กัมมัสสกตาสัทธา) และเชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (ตถาคตโพธิสัทธา) คือ มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง 9 ประการ ตรัสธรรมบัญญัติธรรมวินัยไว้ด้วยดีทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์คือเราทุกคนนี้หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุดบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง จากหลักความศรัทธาดังกล่าวจะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนเรื่องกรรมและให้ความสำคัญหลักกรรมว่าเป็นหลักธรรมใหญ่ และสำคัญทั้งนี้เพราะกรรมได้มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์กรรมจึงเป็นหลักธรรมมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในสังคม บุคคลจะมีชีวิตที่เจริญขึ้นหรือเสื่อมลงมีทุกข์หรือสุขนั้นมีผลมาจากกรรมของตนเองทั้งสิ้นมิใช่การกระทำของผู้อื่นดังนั้น กรรมจึงเกิดจากการกระทำของเราเอง มิใช่มีใครมากำหนดการกระทำดี เรียกว่ากรรมดี การกระทำชั่ว เรียกว่า กรรมชั่ว ในการกระทำทุกอย่างย่อมมีผล เรียกว่า วิบาก ที่บุคคลผู้กระทำ จะต้องเป็นผู้รับนำไปเกิดในภพภูมิหรือชาติใหม่ต่อไปไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม

กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 14 ข้อที่ 290 หน้าที่ 350) กฎแห่งกรรมจึงเป็นคำสอนที่ได้รับการยอมรับอย่างชัดเจนทั้งฝ่ายพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เพราะว่ากฎนี้เป็นกฎที่อำนวยผลต่อชีวิตของคน ซึ่งได้ทำ

กรรมลงไปแล้วและสามารถที่จะอธิบายความแตกต่างในชีวิตได้เป็นอย่างดี บางคนเกิดมาแล้ว แม้จะอยู่ในสภาพแวดล้อมอย่างเดียวกันแต่ก็ต่างกันโดยสิ้นเชิง ทั้งในด้านความสำเร็จ ความสมหวัง บางคนมีแต่ความสุข บางคนมีแต่ความทุกข์ บางคนฉลาด บางคนโง่ ความแตกต่างเหล่านี้ถือว่าเป็นไปตามกฎแห่งกรรมทั้งสิ้น กรรมที่มนุษย์ทำลงไปไม่ได้หายสูญไปไหน เมื่อมนุษย์ตายไปผลกรรมก็จะสนองเขาไปทุกภพทุกชาติ ไม่ว่าเขาจะไปเกิดที่ไหนก็ตาม เรื่องกรรมกับการเวียนว่ายตายเกิดมีความสัมพันธ์กันด้วยเหตุและผลอย่างใกล้ชิด ถ้าปราศจากการเวียนว่ายตายเกิด หรือที่เรียกว่า “สังสารวัฏ” จะทำให้ปัญหาชีวิตหายอย่างไม่มีแนวทางแก้ไขที่ถูกต้อง เช่นปัญหาเรื่องคนดีบางคน มีชีวิตอยู่อย่างทุกข์ทรมาน และคนชั่วบางคนมีชีวิตอยู่อย่างสุขสำราญ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาตามหลักการนี้แล้ว แนวคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ของทั้งสองแล้วจะเห็นได้ว่ามนุษย์เราทำกรรมอะไรกันบ้างจึงทำให้ไปเกิดใหม่ ซึ่งผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่ประสงค์ที่จะศึกษาความสัมพันธ์ของเรื่องกรรมและกรรมเกิดใหม่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษากรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- 2) เพื่อศึกษาการเกิดใหม่ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับการเกิดใหม่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับกรรมและการเกิดใหม่ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นปฐมภูมิจากพระไตรปิฎก คัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง และชั้นทุติยภูมิจากตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ และนำข้อมูลที่ได้ศึกษามาเรียบเรียง เขียนบรรยายเชิงพรรณนาผลงานการวิจัยและนำเสนองานวิจัย

4. ผลการศึกษา

จากการศึกษาเรื่องกรรมและการเกิดในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ทำให้ได้พบประเด็นที่เกี่ยวกับกรรมและการเกิดใหม่ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดังนี้

- 1) จูฬกัมมวิภังคสูตร เป็นพระสูตรที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่มที่ 14 ข้อ 289 หน้า 349 ที่อธิบายเรื่องการเกิดใหม่ตามอำนาจของกรรมที่สุภมานพได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า เหตุที่ทำให้สัตว์มีอายุสั้น มีอายุยืน มีโรครมาก มีโรคน้อย เป็นต้น และเหตุที่ทำให้คนเลวและดีต่างกัน ซึ่งพระสูตรนี้เป็นการถามตอบแบบมีอุปมาอุปไมย เป็นต้น

2) กัมมนิทานสูตร เป็นพระสูตรที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อังคุตตนิกาย ทสกนิบาต เล่ม 24 ข้อ 174 หน้า 316 โดยอธิบายเรื่องของการกรรมของแต่ละบุคคลว่า กรรมนั้นเกิดขึ้นจากสาเหตุจากการกระทำที่มีสาเหตุมาจาก โลภะ โทสะ และโมหะ ที่เป็นฝ่ายอกุศลกรรมจึงเป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดกรรม

3) ปายาสีสูตร เป็นพระสูตรที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 10 ข้อ 412 หน้า 344 โดยอธิบายเกี่ยวกับผลวิบากของสัตว์ที่กระทำความดีและกรรมชั่ว

กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือ ทำด้วยความตั้งใจหรือจงใจทำดีก็ตามชั่วก็ตาม ตัวอย่างเช่น ขุดหลุมพรางดักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตายเป็นกรรม แต่ขุดบ่อน้ำไว้กินไว้ใช้แล้วสัตว์ตกลงไปตายเองไม่เป็นกรรม ว่าโดยสาระแล้วกรรมก็คือเจตนาหรือเจตนาอันเป็นกรรม การกระทำที่ดี เรียกว่า กรรมดี การกระทำชั่ว เรียกว่า กรรมชั่ว (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2551: 4) กรรมที่บุคคลได้กระทำไปแล้วต่างก็มีทั้งกรรมดีและกรรมไม่ดี ถ้าเป็นกรรมฝ่ายดีเราก็เรียกว่า กุศลกรรม ถ้าเป็นกรรมฝ่ายไม่ดี เราก็เรียกว่า อกุศลกรรม ทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรมเป็นรากเหง้าที่บุคคลสามารถกระทำออกได้ 3 ทาง คือ ทางกาย ที่เรียกว่า กายกรรม ทางวาจา เรียกว่า วจีกรรม และทางใจ เรียกว่า มโนกรรม

กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมบถ 10 เป็นทางแห่งกุศลกรรม มีมูลเหตุเกิดขึ้นได้ 3 ทาง ได้แก่

1) กายกรรม ความประพฤติดีงามทางกาย มี 3 ประการ ได้แก่ การไม่ฆ่าสัตว์หรือบีบคั้นเบียดเบียนสัตว์ (มนุษย์และสัตว์) การไม่ลักทรัพย์และการเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น และการไม่ประพฤติผิดในลุกเมียของผู้อื่น

2) วจีกรรม ความประพฤติดีงามทางใจ มี 4 ประการ ได้แก่ การไม่พูดโกหกหลอกลวง การไม่พูดส่อเสียด การไม่พูดคำหยาบคายด่าทอ และการไม่พูดเพ้อเจ้อโปรยประโยชน์ผู้อื่น

3) มโนกรรม ความประพฤติดีงามทางใจ มี 3 ประการ ได้แก่ การไม่คิดโลภอยากได้ของคนอื่น ไม่คิดพยาบาทอาฆาตปองร้ายผู้อื่น และการมีจิตคิดเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

อกุศลกรรม หรือ อกุศลกรรมบถ 10 เป็นทางแห่งอกุศลกรรม มี 3 ทางเช่นเดียวกับกุศลกรรมบถ 10 แต่ตรงกันข้ามกัน การที่จะกระทำความดีเพื่อละอกุศลกรรมได้นั้น บุคคลพึงพิจารณาไตร่ตรองและลงมือประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดบุญเป็นกุศลด้วยหลักบุญกิริยาวัตถุ 10 ได้แก่ การให้ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา เป็นต้น

ผลที่ได้รับจากการบำเพ็ญบุญกุศลในกิริยาทั้ง 10 ประการ เป็นเหตุให้บุคคลนั้นมีความสุขความเจริญรุ่งเรืองในภพปัจจุบัน หากตายไปก็ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ในทางตรงกันข้ามบุคคลที่กระทำในฝ่ายอกุศลกรรมผลที่ได้ในภพปัจจุบันก็จะพบกับความทุกข์กายและใจ ตายไป

แล้วลงสู่อบายภูมิ 4 ได้แก่ อบาย ทุคติ วิบาต นรก กรรมทุกอย่างมีมูลเหตุมาจากกิเลสเป็นที่ตั้ง ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมไม่ดี เพราะการจะกระทำความดีได้นั้นเกิดขึ้นจากเจตนาจงใจในการกระทำทั้งสิ้น เจตนาที่เกิดขึ้นมาจากความเชื่อความศรัทธา บุคคลที่มีความเชื่อเรื่องกรรม ในพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนว่ามี 4 อย่าง ได้แก่

1) กัมมสัทธา เป็นความเชื่อในเรื่องของกรรม เชื่อการกระทำ เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง เชื่อว่าเมื่ออะไรโดยมีเจตนาหรือจงใจทำทั้งที่รู้ย่อมเป็นกรรมทั้งความดีและความชั่วก็ตาม

2) วิปากสัทธา เป็นความเชื่อวิบากหรือผลกรรมที่จริง เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วจะต้องมีผลอย่างแน่นอน และผลที่เกิดขึ้นนั้นจะต้องมีจากเหตุ ผลดีเกิดขึ้นจากกรรมดี ผลชั่วเกิดขึ้นจากกรรมชั่ว

3) กัมมัสสกตาสัทธา เป็นความเชื่อที่เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของกรรมนั้น ผู้กระทำความผิดจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน บุคคลทุกคนย่อมมีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งที่อาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้ดีเลวต่างกัน

4) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระคุณ 9 ประการ ตรัสสอนธรรมและทรงบัญญัติพระวินัยไว้เพื่อให้สาวกทั้งหลายได้ประพฤติปฏิบัติตามเป็นแบบอย่างเพื่อความพ้นทุกข์และหลุดพ้น

จะเห็นได้ว่า กรรมย่อมเกิดขึ้นจากเจตนาที่แต่ละบุคคลได้กระทำลงไปจะต้องประกอบไปด้วยเหตุปัจจัยและผลที่เกิดขึ้นที่แต่ละบุคคลที่กระทำนั้นทำลงไปไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมไม่ดีก็ตาม กรรมที่ปรากฏในกัมมนิทานสูตรนี้จะเป็นการบันทึกเรื่องราวของกรรมว่าเกิดขึ้นจากต้นเหตุแห่งกรรม คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ที่จะอยู่ในอกุศลกรรมบถ 10 เป็นมูลเหตุทั้งสิ้น

กรรม มีหลายประเภทแล้วแต่เหตุปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้

1) กรรม แบ่งตามทางแห่งการกระทำ (กรรมบถ) ได้ 3 ทาง คือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ทั้ง 3 ทางนี้ มีองค์ประกอบ 10 อย่าง ที่เรียกว่า กรรมบถ 10 (มีทั้งฝ่ายกุศลและอกุศลอย่างละ 10) ซึ่งประกอบด้วย

(1) ถ้าเป็นกรรมดี เรียกว่า กุศลกรรมบถ 10 คือ กายกรรม 3 ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ และเว้นจากการประพฤติดินในกาม วจีกรรม 4 ได้แก่ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ และเว้นจากการพูดส่อเสียด มโนกรรม 3 ได้แก่ ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น ความไม่คิดพยาบาท และความเห็นชอบ

(2) ถ้าเป็นกรรมชั่ว เรียกว่า อกุศลกรรมบถ 10 คือ กายกรรม 3 ได้แก่ การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และประพฤติดิฉินในกาม วจีกรรม 4 ได้แก่ การพูดเท็จ พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ และ พูดส่อเสียด มโนกรรม 3 ได้แก่ พงเล้งอยากได้ของผู้อื่น จิตคิดพยาบาท และเห็นผิดคลองธรรม

2) กรรม แบ่งตามหลักเกณฑ์การให้ผล

(1) แบ่งตามยุคที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ได้แก่ กรรมดำ มีวิบากดำ กรรมขาว มีวิบากขาว กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว และกรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว

(2) แบ่งตามยุคหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกได้นำมาเรียบเรียงใหม่ มี 12 อย่าง โดยแบ่งออกเป็น 3 หมวด ๆ ละ 4 ชนิด (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), 2545: 24) ได้แก่

- หมวดที่ 1 แบ่งตามหน้าที่ (กิจจตุกกะ) มี 4 ชนิด ได้แก่ ชนกรรม อุปัตถัมภกรรม อุปปีฬกรรม และอุปฆาตกรรม

- หมวดที่ 2 แบ่งตามลำดับการให้ผลความรุนแรง (ปากทานปริยาจตุกกะ) มี 4 ชนิด ได้แก่ คุกรกรรม อาจิณณกรรมหรือพหุลกรรม อาสันนกรรม และกัตตาคารมหรือกัตตาวาปนกรรม

- หมวดที่ 3 แบ่งตามกาลเวลาที่ให้ผล (ปากกาลจตุกกะ) มี 4 ชนิด ได้แก่ ทิฏฐธรรม-เวทนียกรรม อุปัชชนเวทนียกรรม อปราชเวทนียกรรม และอโหสิกรรม

กรรม มีบทบาทและหน้าที่ 4 ประการ ได้แก่

1) มีกรรมเป็นของตน คือ เราเป็นเจ้าของกรรม ทรัพย์สมบัติเป็นของภายนอก หากมาแล้วใช้เพียงในภพนี้ชาตินี้ เมื่อตายแล้วทรัพย์สมบัติก็ตกเป็นของลูกหลานต่อไป แต่กรรมที่เราจะต้องนำติดตัวไป คือ กรรมดีและกรรมชั่วที่เราทำเท่านั้น กรรมที่เราทำนั้นจะติดตัวเราไปทุกภพทุกชาติ ไม่มีใครจะมารับผลของกรรมที่เรากระทำแทนเราไปได้เลย

2) มีกรรมเป็นแดนเกิด คือ ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม กรรมนี้จะเป็นตัวนำไปให้เราเกิดในภพภูมิใหม่ ถ้าทำกรรมดีก็จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ถ้าทำกรรมชั่วก็จะไปเกิดในสุคติอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก จึงกล่าวได้ว่า กรรมเป็นแดนเกิดของเราในภพใหม่ชาติใหม่

3) มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์พี่น้อง คือ กรรมที่เรากระทำนั้นจะเป็นกรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม จะคอยติดตามเราไปตลอด เมื่อพี่น้องพ่อแม่ที่เกิดร่วมกันมาจะติดตามเราไปไม่ได้ทุกภพทุกชาติ แต่กรรมที่เราทำนั้นจะติดตามเราไปทุกภพทุกชาติจนกว่าจะหมดกรรมกันไป

4) มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย คือ ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม กรรมนี้จะเป็นตัวที่พึ่งให้เราอยู่สุขสบายหรือเสวยทุกขเวทนาอย่างไร ตัวกรรมนี้จะเป็นสิ่งที่เราพึ่งอาศัยได้ในภพใหม่ชาติใหม่ต่อไป (วคิน อินทสระ, 2543: 52-54)

กรรมมีสาเหตุและต้นกำเนิดเกิดขึ้นมาจากอกุศลมูลและกุศลมูล กรรมเมื่อกระทำแล้วย่อมให้ผลของกรรมหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิบาก กรรมที่มนุษย์กระทำนั้นไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ผู้กระทำนั้นจะต้องได้รับอย่างแน่นอน ขึ้นอยู่กับว่าจิตดวงสุดท้ายจะนำไปปฏิสนธิจิตอย่างไร ชนกรรมจะนำไปเกิดเป็นอะไร ตามผลของอาสันนกรรม ถ้าไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็ดีไป แต่ถ้าไปเกิดในอบายภูมิก็น่าเสียดายที่เกิดมาเป็นมนุษย์ทุกอย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสสอนให้เราทำแต่กรรมดี ละเว้นกรรมชั่ว ใครจะหนีผลกรรมที่กระทำไว้ไม่ได้ แม้แต่พระองค์ยังหนีผลกรรมที่พระองค์ได้กระทำไว้ตั้งแต่อดีตไม่ได้เลย นอกจากเสียจากผู้ที่ต้องหลีกเลี่ยงกรรมได้ด้วยวิธีการเจริญกรรมฐานจนบรรลุเป็นพระอรหันต์เท่านั้นจึงจะหมดกรรม ผลของกรรมเกิดจากกำลังของกรรม การให้ผลของกรรมอื่น และความสมบูรณ์ขององค์ 4 (สมบัติ 4 วิบัติ 4) (วัชระ งามจิตรเจริญ, 2556: 311-317)

พระพุทธเจ้าทรงใช้เผยแผ่พระพุทธศาสนา มี 4 รูปแบบ คือ แบบสากัจฉาหรือสนทนา แบบการบรรยาย แบบการตอบปัญหา และแบบวางกฎข้อบังคับ แต่ละรูปแบบนั้นพระองค์พิจารณาใช้ให้เหมาะสมกับบุคคล เหตุการณ์ และสถานที่ในขณะนั้น ซึ่งหลักกรรมสามารถมองได้ 2 ทาง คือ เรื่องหลักของกรรมในทางจริยธรรม และหลักกรรมในแง่ของกฎธรรมชาติ ตามหลักนิยาม 5 ได้แก่ อุตุนิยาม พินนิยาม จิตตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม ผลของกรรมจึงเป็นสภาวะความเป็นไปของมนุษย์ที่ได้กระทำความดีและความชั่ว สามารถแสดงให้เห็นภาพนิมิตได้แก่ ด้านกุศลและอกุศล ด้านผลการให้ทาน และด้านภาวนา ซึ่งผลของกรรมสามารถแสดงให้เห็นถึงโทษที่เกิดจากการประพตติผิดในศีล การประพตติผิดทางกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต

ในจุฬามณีวัฏกสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการจำแนกกรรม ที่แสดงให้เห็นการกระทำกรรมและผลหรือวิบากนำไปสู่ภพภูมิหรือชาติต่อไป และในกัมมนิทานสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วย ต้นเหตุแห่งกรรม ซึ่งต้นเหตุแห่งกรรมนั้นก็คือการล่วงละเมิดในไตรทวาร คือ กายกรรม 3 ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการประพตติผิดในกาม วจีกรรม 4 คือ การพูดปด พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ และมโนกรรม 3 คือ อภิชฌา พยาบาท และมิจฉาทิฎฐิ การล่วงละเมิดนี้เกิดขึ้นทางไตรทวารนี้เป็นอกุศลกรรม ที่ประกอบด้วยโลภะ (ความอยาก) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลงที่ไม่รู้จริง) เป็นต้นเหตุที่มนุษย์หลงทำกรรมชั่ว ผลจากการกระทำกรรมนี้เองจึงเป็นผลให้คนเราได้รับผลของกรรมไปทางอบายภูมิ

หลักทางพระพุทธศาสนา トラバใดที่บุคคลยังมีกิเลสอยู่เขาย่อมต้องทำกรรมดีบ้าง กรรมชั่วบ้าง กรรมดีย่อมมีวิบาก (ผล) ดี กรรมชั่วมีวิบากชั่ว วิบากดีก่อให้เกิดสุข วิบากชั่วก่อให้เกิดทุกข์ สุขทุกข์เหล่านั้นย่อมมีชาติ คือ ความเกิดเป็นที่รองรับ ปราศจากความเกิดเสียแล้วที่รองรับสุขทุกข์ย่อมไม่มี กรรมก็เป็นหมันไม่มีผลอีกต่อไป

จากการศึกษาแนวคิดในเรื่องการเกิดใหม่ พบว่า ภพ คือ ที่ถือกำเนิดของสัตว์จึงมี 3 คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ พ้นจากนี้แล้ว ไม่เรียกว่า ภพ ในภพสูตร พระอานนได้ทูลถามเรื่องภพ มีเหตุได้เพราะใด พระองค์ทรงตรัสตอบว่าเพราะกรรมเป็นเสมือนเนื้อมา วิญญาณเสมือนพืช ตัณหาเสมือนเป็นเสมือนยางเหนียวในพืช (กมมฺ เขตตํ, วิญญาณํ พืชํ, ตณฺหา สินฺโน) (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 516 หน้าที่ 287) อานนทความตั้งใจ ความจงใจ (เจตนา) ความปรารถนาของสัตว์ผู้มีวิชาเป็นเครื่องหล่อหุ้ม มีตัณหาเป็นเครื่องรัดรั้งได้ตั้งลงแล้วในธาตุอันเลว ธาตุปานกลาง และธาตุประณีต เมื่อเป็นดังนี้การเกิดใหม่ในภพใหม่ก็มีขึ้นได้อีก (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 253 หน้าที่ 517)

ตามพระพุทธานุญาตนี้ ชี้ชัดให้เห็นว่า การเกิดใหม่ของสัตว์ ย่อมต้องอาศัยกรรม กิเลส (ตัณหา) และวิญญาณ มีความสัมพันธ์กันเหมือนนาหรือดิน พืชและยางเหนียวในพืชอันทำให้พืชมีคุณสมบัติในการเกิดขึ้นใหม่อีกเมื่อมีสภาวะแวดล้อมที่เหมาะสม การเกิดใหม่ของสัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นจากผลกรรมที่ส่งผลในเวลาใกล้จะตาย เมื่อจิตหรือวิญญาณแตกดับแล้ว วิญญาณ คือ การรับรู้ นั้นก็จะเวียนวนหาที่ไปจุติ (เกิด) ในที่แห่งใหม่เมื่อได้ที่อันเหมาะสมแล้วก็จะสุ่ครรภของมารดา ซึ่งมารดาที่จะให้ครรภแก่บุตรนั้นต้องพร้อมสรรพ คือ มีการผสมพันธุ์ มีระดูที่ถูกต้องและเหมาะสม เป็นต้น การเกิดใหม่หรือการปฏิสนธิจะเริ่มต้นขึ้นในครรภของมารดาเป็นลักษณะรูปละเอียด (กลละ) ก่อน จากนั้นกลละเกิดเป็นอัพพุทะ จากอัพพุทะเกิดเป็นเปสิ (ชิ้นเนื้อเล็ก) จากเปสิเกิดเป็นขณะ (เป็นก้อนเนื้อ) จากขณะเกิดเป็นปุม 5 ปุม ต่อจากนั้น ผม ขน และเล็บ จึงเกิดขึ้น มารดาของสัตว์ผู้อยู่ในครรภนั้นบริโภคข้าว น้ำ โภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภมารดานั้นก็ยงอติภาพให้เป็นไปในครรภด้วยข้าว น้ำ โภชนา อย่างนั้น นี่เป็นกระบวนการเกิดใหม่ของสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น การเกิดขึ้นใหม่ของสัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นจากเหตุและปัจจัย คือ มีกรรมเป็นเหตุประการแรกที่จะส่งผลให้ไปเกิด ทำกรรมดีก็ไปเกิดในที่สุดดี ทำกรรมไม่ดีก็ไปเกิดในอบาย ดังนั้นจิตหรือวิญญาณดวงสุดท้ายถือว่าสำคัญที่สุดที่จะนำสัตว์นั้นไปเกิดในภพภูมิหรือชาติต่อไปอย่างไร

คนที่ไม่หมดกรรม ชีวิตและวิญญาณของเขาก็จะกลับมาเกิดใหม่ ลักษณะของการเกิดใหม่นั้นเปรียบเหมือนกับผลไม้ที่หล่นจากต้น ถึงแม้ต้นของมันจะตายไปตามอายุกาล แต่เมล็ดพันธุ์ของมันยังสามารถแผ่กิ่งก้านสาขาต่อไปอีกตราบนานเท่านาน จนกว่าเมล็ดพันธุ์ของมันจะถูกทำลายหรือหมดสิ้นเชื้อ อีกอย่างหนึ่ง ท่านเปรียบเทียบการเกิดใหม่เหมือนกับตัวหนอนหรือตัวด้วงหรือตัวบุง เมื่อมันกินหญ้าต้นเก่าหมดแล้วก็ไปกินหญ้าต้นใหม่ต่อไป หรือเปรียบเหมือนกับช่างทองทำเครื่องประดับต่าง ๆ ให้มีลักษณะที่สวยงามหรือดีกว่าเดิม แต่เนื้อแท้ของทองไม่ได้สูญหายไปไหน อติภาพร่างกายของมนุษย์ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน เมื่อเกิดแล้วก็ดำรง

อยู่ตามกาลเพื่อทำหน้าที่และรับใช้กรรมของตนเอง เมื่อร่างกายแตกดับไปแล้วอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายก็เดินทางไปสู่ธรรมชาติของมันเอง

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับการเกิดใหม่ พบว่า ในพระไตรปิฎก เช่น พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เจริญชกัณท์ ได้อธิบายถึงเรื่องการเกิดใหม่เกิดขึ้นจากอวิชชา (ความไม่รู้) ความไม่รู้นี้เองพระองค์อุปมาเหมือนลูกไก่ที่จะแตกออกมาจากฟองไข่ (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่มที่ 1 ข้อที่ 11 หน้าที่ 5) เป็นต้น และอีกหลายคัมภีร์ที่อธิบายไว้ กรรมกับการเกิดใหม่นั้นถือว่าเป็นเหตุปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กัน เป็นหลักเหตุผลที่ต่อเนื่องกัน กรรมคือการทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือการปฏิบัติตนตามหลักธรรมของศาสนา กรรมมีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่วดังที่กล่าวมาแล้ว การให้ผลของกรรมแต่ละครั้งก็ตรงกับเหตุเสมอ ใครทำกรรมอย่างใดก็ต้องได้รับอย่างนั้นเป็นสิ่งตอบแทน กรรมนี้เองเป็นสาเหตุให้คนต้องไปเกิดใหม่ในภพภูมิต่าง ๆ ตาละคนจะไปเกิดเป็นอะไรนั้นขึ้นอยู่กับกรรมของตนเองเป็นหลัก เมื่อร่างกายแตกดับไปแล้ว ชีวิตหรือวิญญาณจะเคลื่อนออกจากร่างกายเก่าไปอาศัยอยู่ในร่างกายใหม่ เปรียบเหมือนกับว่า คนเปลี่ยนเสื้อผ้าชุดเก่าแล้วสวมชุดใหม่

กรรมแต่ละคนที่ได้กระทำไว้ในปัจจุบัน จะกลายเป็นสมบัติภายในที่ติดตัวบุคคลไปตลอดเวลาเหมือนกับเงาตามตัว ผลกรรมแต่ละอย่างไม่มีใครสามารถแก้ไขได้ เพราะกรรมของมนุษย์ต้องขึ้นอยู่กับกระทำ การเวียนว่ายตายเกิดเป็นกฎเกณฑ์อย่างหนึ่งที่ทุกคนต้องประสบกันทั้งนั้น และประสบมาแล้วไม่รู้ก็ภพก็ชาติ บางชาติเป็นสัตว์เดรัจฉาน บางชาติเป็นเทวดา บางชาติเป็นมนุษย์ เป็นพระมหากษัตริย์พระราชา เป็นต้น ล้วนแล้วเกิดตายมาแล้วนับไม่ถ้วนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

กรรมกับการเกิดใหม่ของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ตราบใดที่มนุษย์ยังไม่บรรลุนิพพาน คือ นิพพาน แล้ว เขายังจะต้องวนเวียนอยู่ในวัฏสงสารต่อไป เพื่อเสวยผลแห่งกรรมที่ตนเองได้เคยกระทำมา ในชาติที่เกิดเป็นมนุษย์ของแต่ละคนนั้น ถือว่าเป็นศูนย์รวมแห่งการทำความดีกรรมชั่ว และกรรมดีสูงสุดที่เป็นไปเพื่อทำลายกรรมและกิเลส ตามความปรารถนาและความตั้งใจของตนเองตั้งแต่เกิดจนถึงตาย เมื่อตายแล้วอวัยวะต่าง ๆ ก็กลับคืนเข้าสู่ธรรมชาติของมันเอง ดังนั้น การเกิดใหม่ของแต่ละคนนั้นเกิดขึ้นจากกรรม กิเลส และตัณหา ทั้งสิ้น จึงกล่าวสรุปได้ว่า การเกิดใหม่ของสัตว์ทั้งหลายนั้นเกิดขึ้นจากกรรมที่ส่งผลให้เกิด สัตว์ทั้งหลายจึงต้องการเวียนว่ายตายเกิดอยู่อย่างนี้เรื่อยไปหาที่สุดไม่ได้ การเกิดในภพภูมิใหม่นั้นขึ้นอยู่กับผลของกรรมจะส่งให้กับตัวผู้กระทำทั้งสิ้น กรรมกับการเกิดใหม่จึงมีความสัมพันธ์กันอย่างหลีกเลี่ยงกันไม่ได้เลย ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงยืนยันเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด หรือการเกิดใหม่นั้น เกิดจากวิญญาณที่ยังมีกิเลสและกรรม ยังมีเจตนา

ความปรารถนาในกามภพ รูปภพ และอรุภพ สัตว์จะไปเกิดในภพใดก็สุแล้วแต่กิเลสและกรรมของเขาเกี่ยวกับภพนั้น เหมือนบุคคลฝึกฝนสิ่งใด พอใจกระทำสิ่งใดย่อมได้รับผลของสิ่งนั้น

บทสรุป

กรรม เกิดขึ้นจากการกระทำด้วยเจตนา ไม่ว่าจะเป็นกรรมดี (กุศลกรรม) หรือกรรมไม่ดี (อกุศลกรรม) ก็ตาม สาเหตุที่เกิดขึ้นนั้นเกิดขึ้นจากกิเลส 3 คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ในทางพระพุทธศาสนาสอนให้เชื่อเรื่องของกรรม ถ้าทำกรรมดีหลังจากตายไปแล้วจะไปสู่โลกสวรรค์ ถ้าทำกรรมชั่วจะลงสู่อบายภูมิ คำสอนเหล่านี้ผู้ที่เชื่อและศรัทธาในเรื่องกรรมละการเกิดใหม่จึงจะเห็นผล

กรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นเป็นกรรมที่มีต้นเหตุเกิดขึ้นจากโลภะ โทสะ โมหะ เป็นเหตุให้เกิด หากบุคคลต้องการจะให้กรรมสิ้นไปนั้นจะต้องกระทำให้ตัวโลภะ โทสะ และโมหะให้สิ้นไปเสียก่อน กรรมนี้ยังช่วยให้คนเราได้น้ำหนักถึงผลของการกระทำกรรมนั้นได้อีกด้วย การกระทำกรรมย่อมยังผลให้ไปในทางที่ดีก็ได้ ในทางที่ไม่ดีก็ได้เช่นกัน ฉะนั้น โลภะจึงเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้เกิดกรรม โดยมีโทสะและโมหะเป็นตัวสนับสนุนหรือทำให้มีการเกิดร่วมกันของการกระทำกรรมนั้น ๆ ซึ่งปัจจัยในการส่งผลให้เกิดกรรมได้ทั้งในทางดีและทางไม่ดี นั่นก็คือ สมบัติ 4 (ทางดี) และ วัชชี 4 (ทางเสื่อมหรือทางไม่ดี) ได้แก่ คติ (ภพหรือสถานที่เกิด) อุบัติ (ความสมบูรณ์และความเสื่อมของร่างกาย) กาล (เวลาที่เกิดของกรรม) และปโยค (การประกอบ) กรรม ตัณหา และกิเลส เหล่านี้จะเป็นเหตุให้บุคคลที่ทำการกรรมเหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมไม่ดีก็ตามนำไปสู่ภพภูมิหรือชาติใหม่อย่างแน่นอน หากจะไม่ไปเกิดใหม่ในภพภูมิใหม่ก็จะต้องเจริญวิปัสสนากรรมฐานบรรลุนิพพาน

การเกิดใหม่ของสัตว์ทั้งหลาย ในที่นี้หมายรวมถึงมนุษย์ด้วย การเกิดขึ้นมาใหม่ในอัตภาพของตนเองนั้นเกิดจากการกระทำของตนเองในอดีตทั้งนั้น แล้วผลจากอดีตก็จะส่งผลให้ปัจจุบันต้องรับผลของกรรม และสุดท้ายผลของกรรมในปัจจุบันก็จะส่งผลไปยังอนาคต การเกิดใหม่อมมีอย่างแน่นอน เพราะมนุษย์ยังต้องทำกรรมกันอีกมากมาย เพราะมนุษย์ยังมีความต้องการ (ตัณหา) มีกิเลสจึงได้ทำกรรมอีกต่อไป เมื่อทำกรรมเช่นนี้แล้วการเกิดใหม่ก็ย่อมมีขึ้น ดังนั้น กรรมกับการเกิดใหม่จึงมีความสัมพันธ์แก่กันและกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ข้อเสนอแนะ

การอธิบายการศึกษาวิเคราะห์เรื่องกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เป็นสิ่งสำคัญ เพราะว่าการกรรมและต้นเหตุแห่งกรรม สามารถนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้อีกด้วย ผู้วิจัยขอเสนอแนะดังนี้

1) ข้อเสนอแนะทั่วไป ผลการวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่เกี่ยวข้องกับกรรมต้นเหตุแห่งกรรม และการเกิดใหม่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ควรจะมีการศึกษาเชิงปริมาณเพื่อนำมาเปรียบเทียบกับหลักการของกรรมในชั้นสูงต่อไป

2) ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยเห็นว่า เรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ควรจะได้การศึกษาในรายละเอียดที่ปรากฏในฎีกาและอนุฎีกาเพิ่มเติม เพื่อความชัดเจนนอกเหนือจากเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา แล้วนำประเด็นนั้นมาวิเคราะห์หามีแนวทางที่จะไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างไร

เอกสารอ้างอิง

คณะสหายธรรม. (2540). **กรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิอิทธิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย.

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร). (2545). **กรรมที่ปณี เล่ม 1**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วสิน อินทสระ. (2543). **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**. พิมพ์ครั้งที่ 24. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา.

วัชร งามจิตร์เจริญ. (2556). **พุทธศาสนาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา.

พระพุทธรูป : การตีความเชิงสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา Buddha images: Hermeneutics of Buddhist symbolic

¹สิริรัศมี สิงห์สนธิ

Sirasami Singhasonthi

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²พระมหาหมหินทร์ ปุริสุตโตโม

Phramaha Makhawin Purisuttamo

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Mahamakut Buddhist University

¹Corresponding author email: Juksee315@hotmail.com

Received: April 30, 2020; **Revised:** May 24, 2020; **Accepted:** May 30, 2020

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูป 2) เพื่อศึกษาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา และ 3) เพื่อวิเคราะห์ ตีความเชิงสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระพุทธรูป บทความนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร

ผลการศึกษา พบว่า พระพุทธรูปเป็นประติมากรรมที่ได้รับอิทธิพลการสร้างมาตั้งแต่ครั้งอินเดียโบราณ ซึ่งคติห้ามสร้างพระพุทธรูปเป็นรูปเคารพ จึงคิดหาทางสร้างรูปเคารพเป็นสัญลักษณ์แสดงเรื่องราวของพระพุทธองค์ขึ้น ซึ่งรูปสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นมีวัตถุประสงค์ เพื่อสะท้อนเรื่องราวของพุทธประวัติ อันสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะลัทธิเถรวาทเป็นที่ยอมรับนับถือต่อเนื่องกันมานานจากอดีตมาจนปัจจุบัน องค์พระพุทธรูปเปรียบเสมือนหัวใจของศิลปวัตถุทางศาสนา การวิเคราะห์สัญลักษณ์ที่ปรากฏบนพระพุทธรูปเปรียบเสมือนการอธิบายหลักคำสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ในฐานะเป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวพุทธ สร้างขวัญกำลังใจให้แก่ผู้ต้องการกำลังใจและในฐานะสิ่งอนุสรณ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเป็นเครื่องหมายของพระพุทธศาสนา รวมถึงสัญลักษณ์ของความดีงาม และเป็นทางแห่งการทำบุญกุศล

ของชาวพุทธชาวพุทธจะอาศัยพุทธศิลป์ เป็นการกราบไหว้บูชา เพื่อน้อมนำไปสู่การศึกษาและปฏิบัติธรรมการสร้างพระ การสร้างสถูปเจดีย์ การบูรณะซ่อมแซม ซึ่งถือเป็นกุศลหลักทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ประเพณี สถาปัตยกรรม โบราณคดี ประวัติศาสตร์เชื้อชาติ ศึกษาเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ทักษะศรัทธาค่านิยม และศีลธรรมจรรยา ความงดงาม ความสุนทรียะของพระพุทธรูป

คำสำคัญ : พระพุทธรูป,สัญลักษณ์,ประติมากรรม

Abstract

This article has three objectives: 1) to study the history of Buddha images, 2) to study Buddhist symbols, and 3) to analyze Hermeneutics of Buddhist symbolic as shown in the Buddha images this article is a documentary study. The study found that the Buddha statues are sculptures that have been influenced since ancient Indian times. The principle that prohibits the construction of Buddha images. Thought to find a way to create idols as a symbol showing the story of the Lord Buddha. The pictorial created was for the purpose to reflect the story of Buddha's life as a result of Buddhism, especially Theravada religion, which has been continuously accepted from the past to the present The Buddha statue is like the heart of religious artifacts. The analysis of the symbols on the Buddha images is like explaining the teachings of the Lord Buddha. As the spiritual reliance of Buddhists Builds morale for those who need encouragement and as a memorial to the Lord Buddha and is a symbol of Buddhism Including symbols of goodness and is a way of making merit for Buddhists. Buddhists rely on Buddhist art to pay homage to induce the study and practice of Dharma Building a pagoda Restoration Which is considered as the main religious merit Which has artistic, culture, traditions, architecture, archeology, ethnic history Study the story of Buddhism. Attitude, values and morality, beauty of the Buddha images.

Keywords: Buddha images, Symbolic, Sculpture

บทนำ

พระพุทธรูป หมายถึง รูปเปรียบหรือรูปแทนพระพุทธเจ้า เป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อสนองตอบและรับใช้งานทางด้านพระพุทธศาสนาที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเป็นความงาม เพื่อความพอใจที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาธรรมทางวัตถุถวายเพื่อเป็นพุทธบูชา เนื่องในพระพุทธศาสนาเป็นการส่งเสริมเผยแพร่ เป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่ดั่งตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยศิลปกรรมที่สร้างขึ้นมาเพื่อ

สนองตอบและรับใช้งานทางด้านพระพุทธศาสนา โดยตรงทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเป็นความงาม เพื่อความพอใจที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาธรรมทางวัตถุกวายเป็นพุทธานุภาพ เป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่ตรงตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยสิ่งที่ผู้สร้างงานศิลปะได้พยายามสื่อหรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละชนิด โดยไม่เลือกที่จะเป็นลัทธิมหายานหรือเถรวาท ซึ่งจะเห็นได้ว่างานศิลปะที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบของงานที่ผู้สร้างมักจะสื่อหลักธรรมสอนอยู่ด้วย และสร้างในวัดเพื่อพุทธานุภาพเพื่อการปลูกศรัทธา เตือนใจ เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบของสัญลักษณ์ ซึ่งในทางโบราณคดีแล้ว มีคำกล่าวกันว่า พระพุทธรูปที่ปรากฏในประเทศไทย หากต่างยุคกันแล้ว พุทธลักษณะจะเป็นตัวบอกถึงยุคได้ หรือแม้แต่หน้าตา จะมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้นในทางโบราณคดีเพียงเห็นหน้าพระพุทธรูปก็บอกถึงยุคได้แล้ว บางยุคพระพุทธรูปจะมีหน้าตาอวบอ้วน เนื่องจากคนยุคนั้นบ้านเรือนสงบสุข บางยุคหน้าตาคุ้ยกระเพราะ เนื่องจากอยู่ในยุคแผ่กระจายอำนาจ หรือบางยุคพระพุทธรูปหน้าตาผอมเรียว เนื่องจากบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม

จุดกำเนิดของงานพุทธศิลป์

จุดกำเนิดของงานพุทธศิลป์ เชื่อว่ามีจุดกำเนิดมาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล อย่างน้อยก็การสร้างสลูบ ที่น่าจะมีการก่อสร้างมาแล้ว อาทิในมหาปริณิพพานสูตร ได้กล่าวว่า พระอานนทเถระได้ทูลถามพระพุทธเจ้าก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า จะให้จัดการพระสรีรารของพระองค์อย่างไร พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าให้จัดการดั่งเช่นพระศพของพระมหาจักรพรรดิโดยทั่วไป คือให้ประชุมเพลิงและบรรจุ(เถาฐลี) พระอังคารไว้ในพระสลูบ ที่ตั้ง ณ ทางแพร่งหรือทางหลักของการสัญจรไปมา (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 152-162 หน้าที่ 126-136)

ส่วนในพาหิยสูตร ได้กล่าวว่า ท่านพาหิยะ ทารุจิริยะกุลบุตร ได้ถูกแม่โคลูกอ่อนขวิดเสียชีวิต พระพุทธเจ้ากลับจากเสด็จจบนิพพานในพระนครสาวัตถี ได้ตรัสให้ภิกษุทั้งหลายช่วยกันจับสรีระของท่านยกขึ้นวางบนเตียง แล้วนำไปเผา แล้วให้ทำสลูบไว้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 10 หน้าที่ 183-187) จุดกำเนิดของงานพุทธศิลป์ น่าจะสร้างขึ้นอย่างต่อเนื่องและมีวิวัฒนาการของงานพุทธศิลป์ขับเคลื่อนแพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว มีทั้งความงดงาม มีสุนทรีย์ สื่อความหมาย ช่วยถ่ายทอดหลักจริยศาสตร์ได้อย่างลึกซึ้ง ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นสื่อธรรมะที่สำคัญที่ใช้สอนจริยธรรมให้กับผู้คนได้ดี พุทธศิลปะมีส่วนสำคัญในการช่วยสืบสานพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาได้จนถึงในปัจจุบัน สามารถแบ่งตามยุคสมัยได้ดังนี้

1. พุทธศิลป์ยุคทวาราวดี Dvaravati Art ยุคทวาราวดี จะอยู่ในราวพุทธ

ศตวรรษที่ 8-9 ถือเป็นยุคต้น ๆ ที่พระพุทธศาสนาเข้ามาในประเทศไทย พระพุทธรูปส่วนใหญ่จะนิยมสร้างด้วยสำริด(Bronz) หรือหินจากภูเขา รวมถึงนิยมสร้างรูปสัญลักษณ์ตัวแทน เช่น กงล้อแห่งวิญญูสงสาร (Wheel of Law)

2. พุทธศิลป์ยุคศรีวิชัย Srivijaya Art ในยุคนี้จะมีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 9-10 พระพุทธรูปยุคนี้นิยมสร้างโดยใช้สำริด(Bronze) หินทราย และดิน

3. พุทธศิลป์ยุคลพบุรี Lopburi Art ศิลปะของยุคนี้จะมีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 7-10 พระพุทธรูปยุคนี้นิยมสร้างจากสำริด(Bronze) หรือหินทราย เป็นต้น

4. พุทธศิลป์ยุคเชียงแสน-ล้านนา Chiang Saen-Lanna Art ศิลปะในยุคนี้อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15-17 พระพุทธรูปส่วนใหญ่นิยมสร้างจากสำริด สำหรับพระพุทธรูปในยุคนี้ที่มีชื่อเสียงในปัจจุบัน เช่น พระพุทธสิหิงค์

5. พุทธศิลป์ยุคสุโขทัย Sukhthai Art ศิลปะในยุคนี้พวกเราในยุคปัจจุบันจะเริ่มจะคุ้นเคยกันอย่างมาก จะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 พระพุทธรูปส่วนใหญ่นิยมสร้างด้วยสำริดเช่นกัน พระพุทธรูปของยุคนี้ที่มีชื่อเสียงอย่างมาก คือ พระพุทธชินราช จ.พิษณุโลก หรือ หลวงพ่อทองคำ วัดสุโขทัยไตรมิตร กทม

6. พุทธศิลป์ยุคอุทอง U-Thong Art ศิลปะในยุคนี้จะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 พระพุทธรูปนิยมสร้างมาจากสำริด (Bronze)

7. พุทธศิลป์ยุคอยุธยา Ayutthaya Art พุทธศิลป์ในยุคนี้ถือว่าเป็นยุคที่เฟื่องฟูมากที่สุด เนื่องจาก อยุธยามีอายุนานถึง 417 ปี ดังนั้นจึงมีการสร้างสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย ยุคนี้มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15-18 พระพุทธรูปนิยมสร้างด้วยสำริด

8. พุทธศิลป์ยุครัตนโกสินทร์ Rattanakosin Art ยุคนี้ถือว่าเป็นยุคปัจจุบัน ถือว่าศิลปะที่เกิดขึ้นจะมีอายุเริ่มที่พุทธศตวรรษที่ 19 พระพุทธรูปนิยมสร้างกันด้วยเนื้อหาลาย ๆ อย่าง เช่น เงิน ทองคำ สำริด หรือชิน เป็นต้น

ลักษณะของพระพุทธรูป

1. ลักษณะสำคัญของพระพุทธรูปสมัยทวารวดี แบ่งออกเป็น 3 ยุค คือมีลักษณะของอินเดียแบบคุปตะและหลังคุปตะ บางครั้งก็มีอิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบอมราวดีอยู่ ด้วยลักษณะวงพักตร์แบบอินเดีย ไม่มีรัศมีจีวรเรียบเหมือนจีวรเปือก ถ้าเป็นพระพุทธรูปนั่งจะขัดสมาธิหลวม ๆ แบบอมราวดีมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 12

2. พัฒนารูปร่างจากแบบแรก โดยมีอิทธิพลพื้นเมืองผสมมากขึ้นพระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเกตุมาลา เป็นต่อมหนูใหญ่บางที่มีรัศมีบัวตูมเหนือเกตุมาลาและสัน พระพักตร์แบน

กว้าง พระเนตรโปน พระหนุ (คาง) ป้าน พระนลาฏ (หน้าผาก) แคบพระนาสิก ป้านใหญ่แบน พระโอษฐ์หนา พระหัตถ์และพระบาทใหญ่ ยังคงขัดสมาธิหลวม ๆ แบบอมราวดี มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-15

3. พระพุทธรูปในช่วงนี้ได้รับอิทธิพลศิลปะเขมร เนื่องจากเขมรเริ่มมีอิทธิพลมากขึ้นในสมัยเมืองพระนครประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 ศิลปกรรมแบบทวารวดี ในระยะนี้จึงมีอิทธิพลเขมร แบบบาปวนหรือ อิทธิพลศิลปะเขมรในประเทศไทยที่เรียกว่าศิลปะลพบุรีปะปนเช่น พระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยม มีลักยิ้ม นั่งขัดสมาธิราบ เป็นต้น นอกจากพระพุทธรูปแล้วยังพบสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าซึ่งแสดงการสืบทอด แนวคิดทางศิลปะอินเดียโบราณก่อนหน้าที่จะทำรูปเคารพเป็นรูปมนุษย์ภายใต้อิทธิพลศิลปะกรีก

รูปสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา

รูปสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาถือเป็นประติมากรรมที่ได้รับอิทธิพลการสร้างมาตั้งแต่ครั้งอินเดียโบราณ ซึ่งคติห้ามสร้างพระพุทธรูปเป็นรูปเคารพ จึงคิดหาทางสร้างรูปเคารพเป็นสัญลักษณ์แสดงเรื่องราวของพระพุทธองค์ขึ้น ภายหลังได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นโดยชนชาวกรีกที่นับถือพระพุทธศาสนาในแคว้นคันธารราฐ พุทธศาสนิกชนจึงหันมานิยมสร้างพระพุทธรูปกันมากขึ้นและแพร่หลายมาจนทุกวันนี้ แต่การสร้างประติมากรรมรูปสัญลักษณ์ก็ยังคงสืบทอดกันมาทุกยุคทุกสมัย แม้จะมีจำนวนไม่มากเท่าการสร้างพระพุทธรูปก็ตาม กล่าวโดยสรุปคือประติมากรรมรูปสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นมีวัตถุประสงค์ เพื่อสะท้อนเรื่องราวของพุทธประวัติ (สมบุรณ์ คำดี, 2549: 12-13) ตอนสำคัญๆ ตัวอย่าง เช่น

รูปดอกบัว	เป็นสัญลักษณ์แห่งการประสูติ
รูปบัลลังก์และต้นโพธิ์	เป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้
รูปธรรมจักรและกวางหมอบ	เป็นสัญลักษณ์แห่งการปฐมเทศนา ณ อสิปัตถมฤคทายวัน

รูปสตุป เป็นสัญลักษณ์แห่งปรินิพพานรอยพระพุทธรบาท และเป็นสัญลักษณ์แห่งการประทับรอยแห่งพุทธศาสนาขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าลงบนพื้นแผ่นดินที่พระธรรมของพระองค์เผยแผ่ไปถึง

ประติมากรรมรูปเคารพที่สร้างขึ้นเพื่อเคารพบูชา พระพุทธรูปนับว่าเป็นนั้น

ประติมากรรมที่สำคัญและสร้างสรรค์เป็นจำนวนมากที่สุด อันสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะลัทธิเถรวาทเป็นที่ยอมรับนับถือต่อเนื่องกันมานานจากอดีตมาจนปัจจุบัน องค์พระพุทธรูปเปรียบเสมือนหัวใจของศิลปวัฒนธรรมทางศาสนา เพราะเป็น “อุเทสิกเจดีย์” วัตถุประสงค์ที่สร้างขึ้นเพื่อปรารภนาให้รำลึกถึงองค์พระพุทธรเจ้าและเพื่อน้อมนำใจให้

พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญต่างๆในพุทธประวัติจึงได้กำหนดระบบแบบแผนท่าทางต่างๆของพระพุทธรูปเป็นปางต่างๆแต่ละปางของพระพุทธรูปประวัติได้รับการกำหนดแบบเป็นรูปธรรม เป็นอิริยาบถต่างๆ เช่น นั่ง นอน ยืน เดิน เป็นต้น

การสร้างพระพุทธรูป มิได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงลักษณะของพระพุทธรูปเจ้าเพียงส่วนเดียว แต่ต้องทำให้งามต้องใจคนทั้งหลายด้วย เพราะพระพุทธรูปเป็นศูนย์รวมของศาสนิกชนที่กราบไหว้บูชา ดังนั้นพระพุทธรูปจำต้องสร้างขึ้นด้วยวัตถุที่มีความคงทนถาวรและมีคุณค่า เช่น ทองคำ หยก หินแกรนิต ไม้หรือปูน ก็ตกแต่งผิววัสดุนั้นให้มีคุณค่าขึ้นด้วยการลงรักปิดทองคำเปลวทับหรือตีแผ่นทองหุ้มปิดไว้ ประติมากรรมเหล่านี้มักจะสำเร็จลงด้วยจิตศรัทธาเลื่อมใสอย่างแท้จริงเต็มไปด้วยความวิริยะ อุตสาหะและกรรมวิธีการสร้างอย่างยอดเยี่ยม ปัจจัยสำคัญของพระพุทธรูปถือเป็นสื่ออันน้อมนำศรัทธา เป็นแหล่งความรู้เป็นศูนย์กลางจตุรรวมของจิตใจ ที่มีคุณค่าความสำคัญ (จารุวรรณ พึ่งเพียร, 2553: 14) พอสรุปได้ดังนี้

- 1) ในฐานะเป็นที่พึ่งทางจิตใจ โดยเฉพาะพุทธศิลป์ที่เป็นพระพุทธรูปเป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวพุทธ สร้างขวัญกำลังใจให้แก่ผู้ต้องการกำลังใจ
- 2) พระสถาปเจติย์ พระแท่นใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ รอยพระพุทธรูปบาท แผ่นจารึกหวัชข้อ พุทธธรรม เป็นต้น ต่างๆ เหล่านี้ ล้วนมีคุณค่าในฐานะสิ่งอนุสรณ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- 3) เป็นเครื่องหมายของพุทธศาสนา และเป็นสิ่งประกอบในศาสนาพิธี
- 4) เป็นสัญลักษณ์ของความดีงาม และเป็นทางแห่งการทำบุญกุศลของชาวพุทธชาวพุทธจะอาศัยพุทธศิลป์เป็นการกราบไหว้บูชา เพื่อน้อมนำไปสู่การศึกษาและปฏิบัติธรรมการสร้างพระ การสร้างสถาปเจติย์ การบูรณะซ่อมแซม ซึ่งถือเป็นกุศลหลักทางพระพุทธศาสนา
- 5) มีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ประเพณี สถาปัตยกรรม โบราณคดี ประวัติศาสตร์ เชื้อชาติ ศึกษาเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ทศนคติค่านิยม สังคมวิทยา และศีลธรรมจรรยา ความงดงาม ความสุนทรีย์ และทางเศรษฐกิจการท่องเที่ยว เป็นต้น

การตีความเชิงสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระพุทธรูป

ในบทความนี้ผู้เขียนจะกล่าวถึงเฉพาะศิลปะจากพระพุทธรูปในประเทศไทย ถึงแม้ว่าศาสนาพุทธจะเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทยมานานแล้วแล้ว แต่ศิลปะของพระพุทธรูปในยุคแรกๆที่ค้นพบในประเทศไทยยังเป็นงานศิลปะที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะแบบอินเดียอยู่มาก เริ่มตั้งแต่ยุคทวารวดี ซึ่งจะพบมากแถวภาคตะวันตกของประเทศไทย เช่น จังหวัดนครปฐม สุพรรณบุรี แต่เริ่มมีการสร้างงานศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์แบบไทยแท้ที่เป็นแบบอย่างในการสร้างพระพุทธรูปและให้ความหมายชัดเจนในการตีความเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งมีหลักธรรมแฝงอยู่ในงาน

ศิลป์คือ “พระพุทธรูป” ในยุคสุโขทัยจึงถือว่าเป็นยุคทองของการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทย โดยลักษณะเด่นของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย มีดังนี้

1. หุยาน พระพุทธรูปทุกยุคทุกสมัยก็จะทำในรูปหุยานทั้งนั้นไม่เฉพาะพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยหรือพระพุทธรูปในเมืองไทยหรือพระพุทธรูปในนิกายเถรวาทและมหายาน ซึ่งพระพุทธรูปก็ทำหุยานเหมือนกัน ดังนั้นหุยานของพระพุทธรูปจึงไม่ได้มีความหมายว่าอายุยืนที่ชาวบ้านทั่วไปเข้าใจกันเป็นแน่ จากการวิเคราะห์หุยานนั้น หมายถึง หลักคำสอนที่สอนในเรื่องความเชื่อว่าย่าเชื่อง่ายอย่าหุเบา จงหูหนักอันมีบัญญัติไว้ตามหลักคำสอน “กาลามสูตร 10” ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้สำหรับให้ทุกคนมีความเชื่อในเหตุผลและผลของตนเอง ในเมื่อเกิดปัญหาขึ้นว่า สิ่งที่มีผู้นำมากล่าวหรือสั่งสอนนั้น ตนควรจะเชื่อถือหรือไม่ ? แต่ให้เชื่อการพิจารณาของตนเองว่า คำสอนเหล่านั้น เมื่อประพฤติกกระทำตามไปแล้วจะมีผลเกิดขึ้นอย่างไร ถ้ามีผลเกิดขึ้นเป็นการทำตนเองและผู้อื่นให้เป็นทุกข์เดือดร้อนก็เป็นคำสอนที่ไม่ควรปฏิบัติตาม หากถ้าไม่เป็นไปเพื่อทำตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน แต่เป็นไปเพื่อความสุข ความเจริญก็ย่อมเป็นคำสอนที่ควรทำตาม ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการพูดถึงราคะ โทสะ โมหะ ว่าเป็นสิ่งที่ควรละหรือไม่ ? ผู้ฟังจะต้องพิจารณาให้เห็นชัดด้วยตนเองว่า ราคะ โทสะ โมหะ เป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความทุกข์หรือความสุข ให้เห็นชัดแก่จิตใจของตนเองเสียก่อน เมื่อเห็นว่า ราคะ โทสะ โมหะ เป็นของร้อน จึงละเสียตามคำสอน ถ้ายังพิจารณาไม่เห็นแม้แต่เล็กน้อยก็เป็นสิ่งที่ให้รอไว้ก่อนยังไม่ปฏิบัติตาม จนกว่าจะได้พิจารณาเห็นแล้วจึงปฏิบัติด้วยเหตุผล 10 ประการนี้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 505 หน้าที่ 241) ได้แก่

อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามๆ กันมา

อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบๆ กันมา

อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ

อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์

อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรก

อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน

อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล

อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว

อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเห็นรูปการว่าน่าจะเป็นไปได้

อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่ามีท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

หลักการนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเป็น “อิสระ” ในความเชื่อทางพุทธศาสนา โดยพึงรู้ไว้ในฐานะเป็นอุปกรณ์แห่งควบคุมความเชื่อของตนเองให้เป็นไปในทิศทางที่จะปฏิบัติให้เห็นผลสำเร็จได้จริงๆ

2. เปลวไฟเหนือเศียรพระพุทธรูป หมายถึง โลกุตตรธรรมแทนสว่างแห่งชีวิต โดยหลักธรรมคำสอนนี้ ทำให้เราอยู่เหนือโลกแห่งความเป็นจริงได้อย่างถูกต้อง เมื่อเราเข้าใจโลกแห่งความเป็นจริงตามที่มันเป็นจริงไม่เป็นมายา และปฏิบัติต่อโลกไปตามความเป็นจริงไม่ยึดมั่นถือมั่น เราก็จะบรรลุธรรมได้หรือการตรัสรู้ รู้แจ้งเห็นจริง เราก็จะอยู่ในโลกนี้ได้อย่างไม่มีความทุกข์ ประดุจดังเราเคยอยู่ในโลกมืด เรามองไม่เห็นสิ่งที่เป็นความจริง เพราะมีตัวมายาเข้ามาปิดบังความเป็นจริง ดังนั้นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสรู้แล้วนำมาสอนเราจึงเหมือนพระพุทธองค์นำแสงสว่างมาให้เรา ซึ่งเป็นแสงสว่างแห่งชีวิตทำให้เรามองเห็นปัญหาชีวิตได้อย่างถูกต้อง แล้วเราก็จะมีปัญญาแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างถูกต้องแล้วเราก็จะมีปัญญาแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างถูกต้อง ซึ่งตรงกับ โลกุตตรธรรม 9 คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก, สภาวะพ้นโลกมี 9 ประการ คือ มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 34 ข้อที่ 706 หน้าที่ 911) ได้แก่

- 1) โสดาปัตติมรรค หนทางบรรลุเป็นพระโสดาบัน
- 2) โสดาปัตติผล การได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน
- 3) สกิทาคามีมรรค หนทางบรรลุเป็นพระสกิทาคามี
- 4) สกิทาคามีผล การได้บรรลุเป็นพระสกิทาคามี
- 5) อนาคามีมรรค หนทางบรรลุเป็นพระอนาคามี
- 6) อนาคามีผล การได้บรรลุเป็นพระอนาคามี
- 7) อรหัตถมรรค หนทางบรรลุเป็นพระอรหันต์
- 8) อรหัตถผล การได้บรรลุเป็นพระอรหันต์
- 9) นิพพาน ก็คือ นิพพาน

หลักการนี้เป็นการสร้างพระพุทธรูปให้มีพระเนตรองต่ำ จึงมีความหมายให้คนเรามองเข้าไปข้างในในร่างกายของเราในจิตใจของเราว่าเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ แต่ถ้าเรามองด้วยปัญญาตามกิเลสให้ทันเราก็จะไม่ทุกข์

3. ห่มจีวรบางใส เหมือนไม่มีจีวร หมายถึง ร่างกายเราไม่มีอะไรแม้แต่ความว่าง ไม่มีอะไรน่ายึดมั่นถือมั่นสามารถมองเห็นทะลุโปร่ง ประดุจเหมือนไม่มีอะไรมาห่อหุ้ม เราสามารถมองเห็นทุกสิ่งทุกอย่างได้ในกายนี้ว่า เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ถ้าเราไม่มีปัญญาเราก็จะมีทุกข์ที่มีกายนี้ แต่ถ้าเรามีปัญญาราบสาเหตุที่มาแห่งทุกข์เสียได้กายนี้ก็ไม่ได้นำมาซึ่งความทุกข์ แต่เป็นอุปกรณ์นำไปสู่ นิพพานได้เช่นเดียวกัน

4. ประทับนั่งหรือยืนอยู่บนอาสนะเป็นรูปบัวบาน หมายถึง ความเป็นผู้ฉลาด เป็นผู้พร้อมต่อการตรัสรู้ พร้อมที่จะเรียนรู้และพร้อมที่จะรับแสงสว่างความเป็นผู้มีปัญญา

5. ดอกบัวเป็นดอกไม้และเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาพุทธ โดยมีความหมายอยู่ 2 นัยยะ

5.1 ความบริสุทธิ์ โดยธรรมชาติของดอกบัว เป็นพืชน้ำเกิดในโคลนตมใต้น้ำ แต่ก็สามารถเติบโตผ่านความสกปรกของโคลนตมโผล่พ้นน้ำมาอวดความสวยงามของดอกบัว สร้างความงามให้แก่โลกได้โดยไม่มี ความสกปรกของโคลนตมอันเป็นแหล่งกำเนิดติดมาด้วยแม้แต่น้อย ประดุจเสมือนคนเราแม้จะเกิดในแหล่งที่ไม่สะอาดในทางโลก เกิดในแหล่งที่มีวัณธรรมไม่ดี ในเผ่าพันธุ์ไม่ดี เกิดในสิ่งที่มีสิ่งแวดล้อมไม่ดี แต่ถ้าบุคคลนั้นมีจิตใจเป็นคนดีแล้ว ความเป็นคนดีนั้น จะรักษาความดีในตัวเองจะไม่แปดเปื้อนความสกปรกโสโครกของสังคมรอบข้าง บุคคลนั้นจะรักษาความเป็นคนดีไว้ได้เสมอ ประดุจดอกบัวที่ไม่ยอมเปื้อนโคลนแล้วโผล่พ้นน้ำมาให้ชาวโลกได้ชื่นชมความงามของดอกบัวจนได้

5.2 ความมีปัญญา หมายถึงดอกบัวเป็นดอกไม้เมืองร้อนชนิดเดียวที่เมื่อต้นได้ผลิดอกแล้วก็จะผลิดผลออกมาพร้อมกันในทันที เมื่อเราเห็นดอกบัวตูมที่ผู้คนนำมาถวายพระแล้วลองแง้มดอกดูข้างในเราจะเห็นฝักบัวเล็กๆ อยู่ในดอกบัวตูม นั้น ซึ่งปกติของต้นไม้ทั่วไปนั้น แต่ดอกบัวหาเป็นเช่นนั้นไม่ เมื่อผลิดอกออกมา ก็ผลิดผลอ่อนไว้ข้างในดอกทันที รอวันดอกร่วงโรยแล้วผลบัวในรูปฝักบัวก็จะเติบโตสูงอมรอให้เราเก็บไปกินต่อไป เปรียบเสมือนคนเรา เมื่อเกิดมาก็มีสมมตปัญญาเกิดมาทันที แต่รอวันเติบโตใหญ่มีพัฒนาการทางสมมตจนมีสติปัญญาเต็มที่แล้วแก้ปัญหาให้แก่ชีวิต ดังนั้นดอกบัวก็เปรียบเสมือน “ผู้มีปัญญา”

6. อริยาบถของพระพุทธรูป กล่าวคือ พระอริยาบถของพระพุทธรูปในศาสนาพุทธนิกายเถรวาทในประเทศอื่นๆ ในเอเชียมักจะสร้างกันแค่ 3 อริยาบถเท่านั้น แต่ในประเทศไทย นับแต่ยุคสุโขทัยเป็นต้นมาจะสร้างเป็น 4 อริยาบถด้วยกัน ได้แก่

6.1 พระพุทธรูปนั่ง จะเป็นอริยาบถหลังของการสร้างพระพุทธรูปโดยทั่วไป เป็นอริยาบถของพระพุทธรูปประธานที่ประดิษฐานในพระอุโบสถ ส่วนใหญ่จะประทับนั่งในท่านั่งขัดสมาธิ วางพระหัตถ์ซ้ายไว้บนหน้าตัก วางพระหัตถ์ขวาบนพระชานุ (หัวเข่า) ให้พระหัตถ์คว่ำลงนิ้วพระหัตถ์ชี้ลงไปที่พื้น ตัวอย่างเช่น ปางมารวิชัย ซึ่งมีความหมายว่ามีชัยชนะเหนือมารซึ่งมารคือ กิเลส แสดงถึงการอยู่เหนือกิเลสทั้งปวง การอยู่เหนือโลก พระพุทธรูปเป็นผู้อยู่เหนือโลก หลังจากที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ดังนี้ พระพุทธรูปปางนี้จึงเรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า “ปางตรัสรู้” ซึ่งการใช้พระหัตถ์ขวาชี้ลงไปที่พื้น หมายถึง นับแต่วันที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว พระองค์อยู่เหนือโลก คือ โลกียะ คือ กิเลส นับตั้งแต่พระพุทธองค์ตรัสรู้พระพุทธองค์ไม่กลับมาเกิดอีกแล้ว คือกิเลสไม่เกิดขึ้นกับพระพุทธองค์อีกแล้ว ไม่มีทุกข์อีกแล้ว เพราะทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ได้ดับไปหมดสิ้นแล้วพระพุทธองค์ไม่อยู่ในโลก ซึ่ง “พระพุทธรูปปางมารวิชัย” นั้น นิยมสร้างเป็นพระพุทธรูปปางประธานประดิษฐานในพระอุโบสถ บางครั้งเราจะเห็นพระพุทธรูปที่สร้างมีการสร้างอาสนะเป็นดอกบัว ซึ่งฐานใต้ดอกบัวก็สร้างงานศิลปะที่เต็มไปด้วยความสวยงามของวัสดุที่นำมาประดับ เช่น งานประดับด้วยกระจกสีต่างๆ เหมือนอัญมณีมีค่า อาจจะ

เปรียบได้ว่าพระพุทธองค์อยู่เหนือโลกียะเหนือวัตถุสิ่งของ ความร่ำรวยมั่งคั่งในทรัพย์สิน เราจะพบเห็นพระพุทธรูปแบบนี้ได้เช่นที่ระเบียงคต ทั้งชั้นนอกและชั้นในบริเวณล้อมรอบพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์

6.2 พระพุทธรูปนอน หรือ พระพุทธรูปปางไสยาสน์ จะมีอยู่ 2 อริยาบถ คือ 1) ไสยาสน์ธรรมดา ลีมาตา ยังมีพระชนม์อยู่ กับ 2) ปางปรินิพพาน คือ สิ้นพระชนม์ ดับขันธไปแล้ว ซึ่งปางนี้จะไม่เป็นที่นิยมสร้างในประเทศไทย แต่เป็นที่นิยมสร้างในประเทศพม่า ศรีลังกา แต่ปางไสยาสน์ธรรมดาเป็นที่นิยมสร้างในประเทศไทยมากกว่า ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์ หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงอยู่เหนือทั้ง 3 โลก เพราะผู้อยู่ในโลกทั้ง 3 อันประกอบด้วย โลกสวรรค์ โลกมนุษย์ โลกนรก ยังมีกิเลส ยังมีทุกข์อยู่ แต่พระพุทธองค์ทรงอยู่เหนือโลกเหนือทุกข์ดับทุกข์ได้สิ้นเชิงแล้ว แต่ผู้ที่อยู่ในโลกทุกคนต่างยังมีทุกข์ เติบโตด้วยทุกข์ ตามกระแสของผู้ที่อยู่ในโลกนั้น เช่น เทวดา ซึ่งอยู่บนโลกสวรรค์ก็มีทุกข์ไปตามกระแสเทวดา เพราะถึงแม้เป็นเทวดาก็ยังมีความต้องการที่จะมี ที่จะเป็นที่จะสุขสบายไปตามกระแสเทวดา จึงมีทุกข์ไปตามกระแสเทวดา เหมือนคนดี ก็ยังมีทุกข์ไปตามกระแสคนดี เพราะยังอยากจะเป็นคนดี ซึ่งคนดีในทางโลกเท่านั้น ยังไม่ใช่ดีในความหมายทางธรรม ซึ่งผู้ที่อยู่ในโลกมนุษย์ก็ยังยึดติดยึดมั่นในดีในชั่ว ก็ต้องมีความทุกข์ไปตามประสาคนดีคนชั่วอยู่นั่นเอง ต้องอยู่เหนือดีเหนือชั่วเท่านั้นจึงจะไม่ทุกข์

6.3 พระพุทธรูปยืน เป็นพระพุทธรูปที่นิยมสร้างไว้ประดิษฐานต่างข้างหรือด้านหน้าของพระพุทธรูปปางมารวิชัย หรือปางสมาธิที่ประดิษฐานอยู่ภายในพระอุโบสถหรือประดิษฐานไล่ตามวิหารคด เช่น วิหารคดวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์ มีท่าทางต่างๆโดยใช้พระหัตถ์แสดง “มุทรา” คือยกพระหัตถ์ขวาขึ้นระดับพระอุระทำมือจีบ เรียกว่า พระพุทธรูปปางทรงแสดงธรรม (วิตรรกะ) หรือยกพระหัตถ์ขวาแบไปทางด้านหน้า เรียกว่า ปางประทานพร (พระหัตถ์ซ้ายถือจีวร) หรือ ยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างแนบพระอุระ เรียกว่า ปางรำพึง เป็นต้น ส่วนใหญ่พระพุทธรูปยืนมักใช้แสดงพุทธประวัติ

6. พระพุทธรูปเดิน หรือ ปางลีลา สร้างขึ้นครั้งแรกในโลกในยุคสมัยสุโขทัย เพราะว่าการที่ประเทศที่นับถือศาสนาพุทธนั้น มีการสร้างพระพุทธรูปปางลีลาในรูปของงานศิลปะ เป็นพระพุทธรูปลอยตัว พบได้เฉพาะในประเทศไทยซึ่งเป็นการสร้างที่ถูกต้องตามความเชื่อในศาสนาพุทธแบบเถรวาทมากที่สุด

บทสรุป

การสร้างพระพุทธรูปนั้นเป็นการสร้างแบบไม่ได้ระบุเพศ ซึ่งความเชื่อโบราณนั้น ไม่ว่าเราจะหญิงเป็นชายก็มีทุกข์เท่าๆกัน ความทุกข์หรือความสุขไม่ได้ขึ้นอยู่กับเพศ ซึ่งเป็นเพียง

“วัตถุ” แต่สิ่งที่จะทำให้มนุษย์เรานั้นจะมีความสุขและมีความสุขได้นั้นมาจาก “จิตใจ” หากเราจะดับทุกข์ได้อยู่ที่สมองหรืออยู่ที่เรามีปัญญามองเห็นอวิชชา มองเห็นต้นเหตุของปัญหา เข้าใจถึงกิเลสที่มีอยู่ และเราก็จะเข้าใจทุกข์ ส่วนลีลาเดินอ่อนช้อยนั้น หมายถึง การเดินไปข้างหน้าของชีวิตอย่างสงบอย่างสันติสุขอย่างปราศจากกิเลสอย่างไม่มีทุกข์ เดินเข้าสู่นิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายของชีวิตนี้ อันเป็นจุดหมายปลายทางของผู้ประกาศตนว่าเป็น “พุทธมามกะ” นั่นคือนิพพาน หากมองถึงสาระสำคัญในการสร้างพระพุทธรูปก็คือ การสร้างงานศิลป์เพื่อแสดง เพื่อเผยแพร่ เพื่อสั่งสอนให้ความรู้ในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

ดังนั้น พระพุทธรูปจึงเหมือนพระไตรปิฎกที่ไม่ได้จารึกหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าในรูปของตัวหนังสือ ซึ่งพระไตรปิฎกจะเหมาะกับผู้ที่รำเรียนหนังสือมาอย่างดี เหมาะกับผู้คงแก่เรียน เหมาะแก่นักการศึกษา แต่ไม่เหมาะกับผู้ที่ไม่ได้เรียนหนังสือหรือผู้ที่เรียนมาน้อยอย่างชาวบ้าน ชาวไร่ ชาวนา กรรมกร ชนชั้นล่าง ในการอ่านพระไตรปิฎกคงเป็นไปได้ไม่ได้ แต่การสร้างพระพุทธรูปเพื่อแสดงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงเหมาะสมกับทุกคนทุกชนชั้นที่จะเข้าใจหลักคำสอนของพระพุทธองค์ได้อย่างง่ายดาย เพียงแต่ต้องมีผู้รู้มาอธิบายให้เข้าใจได้อย่างถูกต้องเท่านั้น เพราะการสร้างพระพุทธรูปจึงไม่ใช่การสร้างเพื่อแสดงร่างกายของพระพุทธเจ้า อันเป็นกายวัตถุ ซึ่งไม่คงทนถาวร ไม่มีเสถียรภาพ ดับสูญไปแล้ว ร่างกายของพระพุทธเจ้าจึงไม่ใช่พระพุทธเจ้าที่แท้จริง พระพุทธเจ้าที่แท้จริงคือ หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “หลังจากพระพุทธองค์ดับขันธไปแล้ว ขอให้สาวกของพระองค์ถือเอาหลักคำสอนของพระพุทธองค์เป็นพระพุทธเจ้าดังพุทธวจนะที่ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา”

เอกสารอ้างอิง

จารุวรรณ พึ่งเทียร. (2553). **พุทธศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมบุรณ์ คำดี. (2549). การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์เพื่อเป็นแนวทางการออกแบบตกแต่งภายในพิพิธภัณฑ์พุทธศิลป์. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาออกแบบตกแต่ง สาขาวิชาออกแบบภายใน**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ปรัชญาชีวิตกับการปฏิบัติธรรม Philosophy and Dharma Practice

พระมหาภาธร อาภาธโร

Phramaha Patron Apataro

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding author email: neo072@hotmail.com

Received: April 30, 2020; **Revised:** May 24, 2020; **Accepted:** May 30, 2020

บทคัดย่อ

ลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของพุทธศาสนาเป็นทั้งศาสนาและปรัชญา เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นนักคิดและนักปฏิบัติ ในฐานะเป็นนักคิด พระองค์ทรงสร้าง “ปรัชญาแห่งทางสายกลาง” ในการแสวงหาความรู้และการพ้นทุกข์ และ “ปรัชญาแห่งเสรีภาพ” เพื่อปลดปล่อยมนุษย์ให้พ้นจากอำนาจต่างๆ ทั้งภายในตัวและนอกตัวมนุษย์จะได้มีเสรีภาพสมบูรณ์แบบ และความสุขสูงสุด ปรัชญาแห่งมนุษยนิยม ส่งเสริมมนุษย์ให้มั่นใจในศักยภาพของตนที่จะช่วยตัวเองให้พ้นทุกข์และ มีความสุขที่แท้จริงได้ด้วยการกระทำของตัวเองโดยไม่ต้องอาศัยอำนาจนอกตัว “ปรัชญาแห่ง สันติสุข” เพื่อให้มนุษย์มีจิตใจเปิดกว้างในเรื่องศาสนาและความจริง ไม่ยึดติดกับความคิดเห็นและความเชื่อของคนเป็นสำคัญพร้อมทั้งมีความรักความเอื้ออาทรต่อกัน นอกจากนั้นยังทรงเน้นให้ ชาวพุทธให้เหตุผลและประสบการณ์ทดสอบพระธรรมด้วยตัวเองให้เห็นความจริงก่อนที่จะยอมรับและปฏิบัติตาม พระพุทธองค์ไม่ทรงต้องการให้ผู้ใดนับถือศาสนาพุทธด้วย “ศรัทธา” เท่านั้น เพราะความเชื่อศาสนาที่มีแต่ศรัทธาอย่างเดียวย่อมนำอันตรายมาสู่ศาสนิกชนและสังคมได้ง่าย เนื่องจาก “ศรัทธา” และ “ความงมงาย” มักจะอยู่ด้วยกัน

ในฐานะที่เป็นผู้นำทางศาสนา พระพุทธเจ้าทรงสอนวิธีปฏิบัติต่างๆ ที่จะช่วยให้คนพ้นทุกข์ประเภทต่างๆ จนสามารถมีความสุขสูงสุดไม่มีความทุกข์เจือปนอยู่เลยได้ การปฏิบัติที่

สำคัญที่สุดคือการปฏิบัติตามมรรค 8 หรือที่เรียกสั้นๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

คำสำคัญ: ปรัชญาชีวิต, การปฏิบัติธรรม, พระพุทธศาสนา

Abstract

One of the outstanding characteristics of Buddhism. Is both religion and philosophy Because the Lord Buddha is a thinker and a practitioner as a thinker He created "Philosophy of the Middle Way" in the pursuit of knowledge and in the freeing of suffering and the "Philosophy of freedom" To liberate humans from various powers Both inside and outside the human body will have complete freedom. And the highest happiness Philosophy of humanism Encouraging humans to be confident in their potential to help themselves from suffering and True happiness can be achieved through your own actions without using external powers. "Philosophy of Peace" for humans to have an open mind on religion and truth. Not attached to people's opinions and beliefs as well as being loving and caring towards one another In addition, he also emphasized that Buddhists give reasons and experiences, test the Dhamma by themselves, to see the truth before accepting and following. Buddha does not want anyone to practice Buddhism with "faith" only, because belief in religion that has only faith can easily lead to danger to the community and society, because "faith" and "credulity" tend to be with together.

As a religious leader The Lord Buddha taught various practices. That will help people from various types of suffering until being able to achieve maximum happiness without suffering the most important practice is the practice of the Middle Ways, also known as the precepts of meditation, wisdom, to be liberated from circulation. Born in samsara. Transmigration.

Keywords: philosophy of life, Dharma practice, Buddhism

บทนำ

พุทธปรัชญาและพุทธศาสนาเป็นเหมือนกิ่งก้านและลำต้นของต้นไม้เดียวกัน การตรัสรู้ที่เป็นปัญญารู้แจ้งของพระพุทธเจ้าเป็นผลของการคิด และการปฏิบัติของพระองค์ต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานานแสนนาน การตรัสรู้เป็นรากแก้วของต้นไม้ ในขณะที่พุทธศาสนาเป็นลำต้นและพุทธปรัชญาเป็นกิ่งก้าน ทั้งลำต้นและกิ่งก้านต้องอยู่ด้วยกัน ต้นไม้จึงจะเจริญเติบโตมีใบดอกและผลตามมา “ความรู้” หรือ “ความเข้าใจ” เป็นหัวใจของพุทธปรัชญา เช่นเดียวกับ “การปฏิบัติ” เป็นหัวใจของพุทธศาสนา “ความรู้” “ความเข้าใจ” ทำให้ชาวพุทธซาบซึ้งในพระปัญญาธิคุณและ พระกรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่ทรงนำความจริงที่ทรงรู้แจ้งมาเผยแพร่นิรूप

ของพระธรรม เพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก และ “การปฏิบัติ” ช่วยให้ชาวพุทธได้รับประโยชน์เต็มที่ได้จากพุทธศาสนาเหมือนกับลิ้นที่ได้ลิ้มรสอาหาร เราอาจเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างพุทธปรัชญาและ พุทธศาสนาได้กับแผนที่และการเดินทางขึ้นภูเขา พุทธปรัชญาเป็นแผนที่ของทางขึ้นภูเขาและบริเวณรอบภูเขาที่เราต้องการปีนให้ถึงยอด พุทธศาสนาหรือการปฏิบัติเป็นเหมือนการออกเดินทาง (หลังจากได้ศึกษาแผนที่อย่างละเอียด) ไปสู่ยอดเขา การเดินทางอาจช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้เดินทาง ชาวพุทธที่ต้องการบรรลุเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนาจึงควรศึกษาพุทธปรัชญาเพื่อนำมาสร้างปรัชญาชีวิตของตนสำหรับกำหนดเป้าหมายชีวิตและการดำเนินชีวิตให้มีคุณค่าสูงสุด พร้อมทั้งปฏิบัติตามปรัชญาความคตินั้น

การดำรงชีวิตของมนุษย์ จำเป็นต้องมีหลักการให้ยึดถือและปฏิบัติ ในสังคมไทยปัจจุบัน เป็นสังคมที่มีความสับสนและวุ่นวาย ปัจจุบันสังคมได้มีการเปลี่ยนแปลงไปหลายด้าน อย่างเช่น เศรษฐกิจกลายเป็นอุตสาหกรรม สังคมในยุคนี้พร้อมรับกับเทคโนโลยีทุกอย่างของชนชาติอื่น หากแต่ยังขาดความรู้ ความเข้าใจ และรู้เท่าทันกับกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่มีหยุดยั้งนี้ ทั้งในด้าน แนวความคิด การปฏิบัติ ความประหลาด รวมไปถึงจนถึงกรอบมารยาททางสังคม และวัฒนธรรมอันดีงาม ก็ถูกผู้ที่ไม่เข้าใจอย่างแท้จริง นำมาใช้ในการดำเนินชีวิตที่ผิด ๆ รวมถึงทางเศรษฐกิจก็เช่นเดียวกัน จนผู้คนในยุคปัจจุบันหลงลืมความเป็นเอกลักษณ์ของชาติ และท้ายที่สุดคุณอาจจะนำมาซึ่งความไม่รู้จักตัวตน จนกระทั่งสามารถทำร้ายคนอื่น ทำร้ายตัวเอง และถึงขั้นทำร้ายสังคมได้อีกด้วย

รูปแบบปรัชญากับวิถีชีวิต

ปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็น แบบอย่างให้คนยึดถือ และให้คุณค่าอันนำไปสู่พฤติกรรมของมนุษย์ หรือที่เรียกกันว่า “เป็นทัศนคติแฝงอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมมนุษย์” และภายใต้การดำเนินชีวิตของคนเราเอง จะสามารถขับเคลื่อนต่อไปได้ ขึ้นอยู่กับกลไกของความคิด ทุกคนจึงมีความแตกต่างกัน มีปรัชญาในการดำเนินชีวิตที่ต่างกัน ขึ้นอยู่กับการกำหนดหน้าที่ และตัดสินใจว่าจะเลือกใช้ปรัชญาแบบใด เป็นหลักในการยึด ทั้งนี้ ปรัชญาคือรากฐานของความคิดและพฤติกรรม ปรัชญาในการดำเนินชีวิตแต่ละคนเป็นตัวกำหนดทิศทางชีวิตของแต่ละคน ทั้งนี้ ทำให้แต่ละคนมีทัศนคติต่อโลกและชีวิตในมุมมองที่หลากหลายแตกต่างกันไป อย่างไรก็ตาม คนทุกคนย่อมมีปรัชญาในการดำเนินชีวิตของตน ไม่ว่าจะมีการศึกษาขนาดไหน จะต้องต้องมีปรัชญาที่แอบแฝงอยู่ในตัวของแต่ละคนอยู่แล้ว โดยมีลักษณะดังนี้

1. **ปรัชญากับพุทธศาสนา** (วิทย์ วิศทเวทย์, 2549: 15) ลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของพุทธศาสนา คือ เป็นทั้งศาสนาและปรัชญา เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นนักคิดและนักปฏิบัติ ในฐานะเป็นนักคิด พระองค์ทรงสร้าง “ปรัชญาแห่งทางสายกลาง” ในการแสวงหาความรู้และใน

การพ้นทุกข์ และ “ปรัชญาแห่งเสรีภาพ” เพื่อปลดปล่อยมนุษย์ให้พ้นจากอำนาจต่างๆ ทั้งภายในตัวและนอกตัวมนุษย์จะได้มีเสรีภาพสมบูรณ์แบบ และความสุขสูงสุด ปรัชญาแห่งมนุษยนิยม ส่งเสริมมนุษย์ให้มั่นใจในศักยภาพของตนที่จะช่วยตัวเองให้พ้นทุกข์และ มีความสุขที่แท้จริงได้ด้วยการกระทำของตัวเองโดยไม่ต้องอาศัยอำนาจนอกตัว “ปรัชญาแห่ง สันติสุข” เพื่อให้มนุษย์มีจิตใจเปิดกว้างในเรื่องศาสนาและความจริง ไม่ยึดติดกับความคิดเห็นและความเชื่อของคนเป็นสำคัญพร้อมทั้งมีความรักความเอื้ออาทรต่อกัน นอกจากนั้นยังทรงเน้นให้ ชาวพุทธให้เหตุผลและประสบการณ์ทดสอบพระธรรมด้วยตัวเองให้เห็นความจริงก่อนที่จะยอมรับ และปฏิบัติตาม พระพุทธองค์ไม่ทรงต้องการให้ผู้ใดนับถือศาสนาพุทธด้วย “ศรัทธา” เท่านั้น เพราะความเชื่อศาสนาที่มีแต่ศรัทธาอย่างเดียวย่อมนำอันตรายมาสู่ศาสนิกชนและสังคมได้ง่าย เนื่องจาก “ศรัทธา” และ “ความงมงาย” มักจะอยู่ด้วยกัน

ในฐานะที่เป็นผู้นำทางศาสนา พระพุทธเจ้าทรงสอนวิธีปฏิบัติต่างๆ ที่จะช่วยให้คนพ้นทุกข์ประเภทต่างๆ จนสามารถมีความสุขสูงสุดไม่มีความทุกข์เจือปนอยู่เลยได้ การปฏิบัติที่สำคัญที่สุดคือการปฏิบัติตามมรรค 8 หรือที่เรียกสั้นๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

พุทธปรัชญาและพุทธศาสนาเป็นเหมือนกิ่งก้านและลำต้นของต้นไม้เดียวกัน การตรัสรู้ที่เป็นปัญญารู้แจ้งของพระพุทธเจ้าเป็นผลของการคิด และการปฏิบัติของพระองค์ต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานานแสนนาน การตรัสรู้เป็นรากแก้วของต้นไม้ ในขณะที่พุทธศาสนาเป็นลำต้นและพุทธปรัชญาเป็นกิ่งก้าน ทั้งลำต้นและกิ่งก้านต้องอยู่ด้วยกัน ต้นไม้จึงจะเจริญเติบโตมีใบดอกและผลตามมา “ความรู้” หรือ “ความเข้าใจ” เป็นหัวใจของพุทธปรัชญา เช่นเดียวกับ “การปฏิบัติ” เป็นหัวใจของพุทธศาสนา “ความรู้” “ความเข้าใจ” ทำให้ชาวพุทธซาบซึ้งในพระปัญญาธิคุณและ พระกรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่ทรงนำความจริงที่ทรงรู้แจ้งมาเผยแพร่ในรูปของพระธรรม เพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก และ “การปฏิบัติ” ช่วยให้ชาวพุทธได้รับประโยชน์เต็มที่จากพุทธศาสนาเหมือนกับลิ้นที่ได้ลิ้มรสอาหาร เราอาจเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างพุทธปรัชญาและ พุทธศาสนาได้กับแผนที่และการเดินทางขึ้นภูเขา พุทธปรัชญาเป็นแผนที่ของทางขึ้นภูเขาและบริเวณรอบภูเขาที่เราต้องการปีนให้ถึงยอด พุทธศาสนาหรือการปฏิบัติเป็นเหมือนการออกเดินทาง (หลังจากได้ศึกษาแผนที่อย่างละเอียด) ไปสู่ยอดเขา การเดินทางอาจช้าหรือเร็วขึ้นอยู่ความสามารถของผู้เดินทาง ชาวพุทธที่ต้องการบรรลุเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนาจึงควรศึกษาพุทธปรัชญาเพื่อนำมาสร้างปรัชญาชีวิตของตนสำหรับกำหนดเป้าหมายชีวิตและการดำเนินชีวิตให้มีคุณค่าสูงสุด พร้อมทั้งปฏิบัติตามปรัชญาความคตินั้น

คำว่า ปฏิบัติธรรม นั้น หมายความว่าอย่างไร ปฏิบัติธรรมก็คือ เอาธรรมมาปฏิบัติ เอาธรรมมาใช้ เอามาใช้ดำเนินชีวิตการทำงาน คือเอาธรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตจริง ทำให้เป็นชีวิตที่ดีมีความสุขนั่นเอง

เมื่อปฏิบัติธรรมก็หมายถึงว่า เอาธรรมมาใช้ในชีวิตจริง หรือเอามาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิต ถ้ายังไม่ได้ใช้ ก็ไม่เรียกว่าเป็นการปฏิบัติ ว่าถึงตัวคำว่า "ปฏิบัติ" เองนี้ เดิมมันแปลว่า "เดินทาง" มาจากภาษาบาลี ของเดิมนี่มีคำคล้ายๆ กับอีกคำหนึ่งคือ "ปฏิปทา"

"ปฏิปทา" แปลว่าอะไร จะเห็นได้ในคำว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 329 หน้าที่ 214) ที่เราแปลกันว่า "ทางสายกลาง" มัชฌิมา แปลว่า สายกลาง และปฏิปทา แปลว่า ทาง ทางคืออะไร ทางนั้น คือ ที่จะเดิน คำว่าปฏิปทา ก็คือ ที่ ที่จะเดิน คำว่า ปฏิปทา กับคำว่า ปฏิบัตินี้ เป็นคำเดียวกัน รากศัพท์อันเดียวกัน ถ้าเป็นกริยา มีรูปเป็น ปฏิปชติ แปลว่า ดำเนิน หรือเดินทาง

เพราะฉะนั้น ปฏิปชติ มาเป็น ปฏิบัติ หรือเป็น ปฏิปทา ก็ตาม ก็แปลว่า การเดินทาง หรือแปลว่า ทางที่เดิน ถ้าเป็นการเดินทางก็นิยมใช้ในรูปว่า ปฏิปตติ หรือไทยใช้ว่า ปฏิบัติ ถ้าเป็นทางที่เดินก็นิยมใช้ ปฏิปทา เพราะฉะนั้น เราเอาถ้อยคำสำหรับสิ่งที่เป็นรูปธรรมนั่นเอง มาประยุกต์ใช้ในทางธรรม การเดินทางตามปกตินั้น เป็นการเดินทางภายนอก เป็นการเดินทางด้านวัตถุ เอาเท้าเดิน หรือแม้มีรถแล้ว เอารถวิ่งไป ตลอดจนไปด้วยเครื่องบิน ก็เรียกว่า เป็นการเดินทาง

ชีวิตของเราก็เหมือนกัน ชีวิตก็เป็นการเดินทางชนิดหนึ่ง แต่เรามักเปลี่ยนคำพูดจากเดินมาเป็น ดำเนิน ที่จริงเดินกับดำเนินนั้น ก็ศัพท์เดียวกันนั้นแหละเดินก็แปลงมาดำเนิน แล้วเราก็มีการดำเนินชีวิตในการดำเนินชีวิตนั้น ก็เหมือนกับว่าเราเอาชีวิตนี้ไปเดินทาง หรือว่าการเป็นอยู่ของเรานั้นเปรียบเสมือนทาง ถ้าเป็นอยู่อย่างถูกต้อง ก็เรียกว่าเดินทางชีวิตอย่างถูกต้อง คือ ดำเนินชีวิตได้ดี ถ้าเดินทางชีวิตไม่ถูกต้อง ก็เรียกว่าดำเนินชีวิตที่ผิด ในเมื่อปฏิปทา หรือปฏิบัตินี้ แปลว่า การเดินทาง และทางที่เดิน เพราะฉะนั้น การปฏิบัติธรรมก็คือเอาธรรมมาใช้ในการเดินทางชีวิต หรือเอามาช่วยให้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง หรือเอามาช่วยในการเดินทางชีวิต เพื่อให้การดำเนินชีวิตนั้นเป็นไปด้วยดี

หมายความว่า ถ้าเราไม่เอาธรรมมาใช้ การเดินทางชีวิตของเราก็อาจจะผิด อาจจะเขว อาจจะพลาด อาจจะหลง อาจจะไปในทางที่เกิดความเสื่อม ความพินาศ แทนที่จะเป็นทางแห่งความสุข ความเจริญ เราก็เลยเอาธรรมมาช่วย เอาธรรมมาปฏิบัติ ก็คือ เอาธรรมมาช่วยให้การเดินทางชีวิตนี้ถูกต้อง ได้ผลดีที่ประสงค์ พุดง่ายๆ จึงว่า การปฏิบัติธรรมก็คือการเอาธรรมมาใช้นั่นเอง ใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตของเรา เพราะฉะนั้น การปฏิบัติธรรมก็จึงเป็นเรื่องกว้างๆ ไม่เฉพาะการที่จะปลีกตัวออกจากสังคม ไปอยู่ที่วัด ไปอยู่ที่ป่า แล้วก็ไปนั่งบำเพ็ญสมาธิ

อะไรอย่างนั้น ไม่ใช่แค่นั้น อันนั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่ง เป็นการพยายามนำธรรมมาใช้ในขั้นลึก ใน การที่จะฝึกฝนจิตใจอย่างจริงๆ จังๆ

ถ้าจะเรียกเป็นภาษาสมัยใหม่ การปลีกตัวไปปฏิบัติแบบนั้น ก็เรียกว่า เป็นการปฏิบัติ แบบ intensive เป็นการปฏิบัติแบบเข้มข้น หรือลงลึกเฉพาะเรื่อง ที่จริงนั้น การปฏิบัติธรรม ต้องมีตลอดเวลา เรานั่งกันอยู่ในที่นี้ ก็ต้องมีการปฏิบัติธรรม คือเอาธรรมมาใช้ เมื่อปฏิบัติสิ่งนั้น ทำสิ่งนั้นอย่างถูกต้อง ก็เป็นการปฏิบัติธรรม เมื่อทำงานหรือทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้องตั้งใจ ทำให้ดี ให้เกิดคุณประโยชน์ ให้สำเร็จความมุ่งหมายที่ตั้งใจ ก็เป็นการปฏิบัติธรรม

ดังนั้น ถ้าตนมีหน้าที่ศึกษาเล่าเรียน แล้วศึกษาเล่าเรียนอย่างถูกต้อง มีความ ขยันหมั่นเพียร ตั้งใจเล่าเรียน เล่าเรียนให้ได้ผล ก็เป็นการปฏิบัติธรรม เช่น เล่าเรียนโดยมีอิทธิ บาล 4 มีฉันทะ พอใจรักในการเรียนนั้น มีวิริยะ มีความเพียร ใจสู้ มีจิตตะ เอาใจใส่รับผิดชอบ มีวิมังสา คอยไตร่ตรอง ตรวจสอบ ทดสอบ ทดลองให้ได้ผลดียิ่งขึ้นไป อย่างนี้ก็เรียกว่าปฏิบัติ ธรรม หรือในการทำงานก็เหมือนกัน เมื่อมีอิทธิบาท 4 เอาอิทธิบาท 4 มาใช้ในการทำงานนั้น ก็ เป็นการปฏิบัติธรรม

แม้แต่ออกไปในท้องถนน ไปขับรถ ถ้าขับโดยรักษากฎจราจร ขับเรียบร้อยดีไม่ ประมาท มีความสุภาพ หรือลึกเข้าไปแม้กระทั่งว่า ทำจิตใจให้สบาย ไม่เครียด มีความผ่อนคลาย สบายใจ ในเวลาที่ขับรถนั้นได้ ก็เป็นการปฏิบัติธรรมในระดับต่างๆ แล้วแต่ว่าใครจะสามารถเอา ธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตหรือในการทำกิจหน้าที่นั้น ให้ได้ผลแค่ไหน เพียงไร ก็เรียกว่า ปฏิบัติธรรมทั้งนั้น เพราะฉะนั้น การปฏิบัติธรรมที่แท้จริงนั้น ต้องมีอยู่ตลอดเวลา เพราะเราทุก คนมีหน้าที่ต้องดำเนินชีวิตให้ดีงามถูกต้อง

แม้แต่การนั่งฟังปาฐกถานั้นก็มีการปฏิบัติธรรม เมื่อตั้งใจฟัง ฟังเป็นใช้ความคิดพิจารณา ไตร่ตรอง สิ่งที่ได้รับฟังนั้นทำให้เกิดปัญญาขึ้น ก็เป็นการปฏิบัติธรรมทั้งนั้น เป็นอันว่า การปฏิบัติ ธรรมนี้ เป็นเรื่องที่กว้างมาก หมายถึงการนำเอาธรรมมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิต หรือการทำ กิจการทำงานทำหน้าที่ให้ถูกต้อง ทำทุกเรื่องทุกอย่างให้ถูกต้อง ให้ดี ให้เกิดผลเป็นประโยชน์ เพราะ จะได้เข้าถึงชีวิตที่ดีงามมีความสุขที่แท้จริงนั่นเองเป็นการปฏิบัติธรรม

2. หลักการทั่วไปของการปฏิบัติธรรม เนื้อตัวของการปฏิบัติที่ท่านจัดวางไว้เป็น หลักธรรมหัวข้อต่างๆ นั้น ย่อให้สั้นก็คือสิกขาหรือการศึกษาซึ่งแยกออกไปเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา เรียกว่า ไตรสิกขา ถ้าแยกแบบง่ายๆ โดยเน้นด้านภายนอกสำหรับคฤหัสถ์ก็เป็นทาน ศีล ภาวนา ซึ่งเรียกว่า บุญสิกขา หลักการศึกษา 3 อย่าง จะเป็นไตรสิกขาหรือ บุญสิกขาก็ตาม ควร จะพบทวนความหมายกันไว้เล็กน้อยพอได้สาระ ขอเริ่มด้วยไตรสิกขาก่อน

ไตรสิกขา แปลว่า สิกขา หรือการศึกษา 3 อย่าง

2.1 ศิล คือ ความมีระเบียบในการดำเนินชีวิต และในการอยู่ร่วมสังคม หรือพูดให้ง่ายอีกอย่างหนึ่งว่า ได้แก่ ความมีวินัยและการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์กติกาในการอยู่ร่วมกัน เพื่อให้มีความสัมพันธ์ที่ดีในสังคมชีวิตและสังคมจะได้เรียบร้อยราบรื่นไม่สับสนวุ่นวาย ไม่ระส่ำระสาย เอื้อโอกาสต่อการที่จะทำอะไรๆ ให้สะดวกได้ผลดี และมีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป

ศิลปะมีหลายระดับ หรือจัดไว้หลายประเภท ให้เหมาะกับสภาพชีวิตและสังคมหรือชุมชนนั้นๆ ในการที่จะปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายของตน ศิล 5 เป็นกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์พื้นฐานในสังคมเพื่อให้คนอยู่ร่วมกันด้วยดี ไม่เบียดเบียนกัน สังคมจะได้ไม่เดือดร้อน ระส่ำระสาย เป็นฐานรองรับความมีสันติสุขของสังคม

ดังนั้น ในหลักศิลป 5 จึงกำหนดให้มีการไม่เบียดเบียนทำร้าย ไม่ละเมิดต่อชีวิตและร่างกาย ไม่ละเมิดต่อกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ไม่ละเมิดต่อศุภของของกันและกัน ไม่ใช้วาจาทำร้ายหลอกลวงกัน และไม่คุกคามต่อความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของผู้อื่นด้วยความสูญเสีย สติสัมปชัญญะเนื่องจากยาเสพติดที่ทำให้เกิดความประมาท และไม่เมาไว้วางใจ จะเห็นว่าศิลป 5 เป็นมาตรฐานอย่างต่ำสำหรับจัดระเบียบชีวิตและสังคมของมนุษย์ ให้อยู่ในสภาพที่เอื้อโอกาสขั้นพื้นฐาน ในการที่จะสร้างสรรค์สิ่งที่ตั้งงามหรือทำการพัฒนาไม่ว่าอย่างหนึ่งอย่างใด ทางจิตใจก็ตาม ทางวัตถุก็ตาม

ศิลปะเฉพาะกลุ่มเฉพาะหมู่ชน และศิลปะในระดับที่สูงขึ้นไป จะเป็นการทำตามข้อปฏิบัติต่างๆ ในการฝึกหัดขัดเกลาพฤติกรรมของบุคคล เพื่อสร้างเสริมสภาพชีวิตความเป็นอยู่ และการอยู่ร่วมกันในสังคม ให้สอดคล้องและเอื้อโอกาสแก่การที่จะปฏิบัติให้เข้าถึงภาวะสูงสุด ที่เป็นจุดหมายของบุคคลหรือสังคมนั้น เช่น ศิล 8 มุ่งฝึกให้มีสภาพชีวิตที่เอื้อต่อการพัฒนาทางจิตใจ จึงเพิ่มการรับประทานอาหารจำกัดเวลา และการหัดลดละการหาความสุขจากสิ่งบันเทิง หรือเครื่องปรนเปรอความสุขทางประสาทสัมผัส ตลอดจนงดการให้เครื่องนุ่งห่มฟุ้งฟูหรูหรา เป็นการฝึกฝนตนให้รู้จักที่จะมีชีวิตที่เป็นอิสระได้มากขึ้น สามารถอยู่ดีมีสุขได้โดยไม่ต้องพึ่งพาหรือขึ้นต่อวัตถุภายนอกมากเกินไป

ศิลป 8 นั้น เป็นเครื่องเสริมและเอื้อโอกาสยิ่งขึ้นไป ทั้งด้านเวลาและงาน ในการที่จะพัฒนาชีวิตทางด้านจิตใจและปัญญา พูดอีกสำนวนหนึ่งว่า เป็นเครื่องเสริมและเอื้อโอกาสในการบำเพ็ญจิตภาวนา และปัญญาภาวนา ศิลอย่างอื่นๆ ยังมีอีกมาก เช่น ศิลในการฝึกอินทรีย์ คือ ฝึกให้รู้จักใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยเฉพาะ 5 อย่างแรกให้ดูเป็น ฟังเป็น คือ ดู และฟัง ให้ได้ประโยชน์แก่ชีวิต ไม่ให้เกิดโทษก่อความเสียหาย ความเดือดร้อน หรือความลุ่มหลงมัวเมา และศิลปในการเสพ หรือบริโภคสิ่งต่างๆ ให้ได้คุณค่าแท้ ไม่หลงไปในคุณค่าเทียม เป็นต้น

การมีสภาพชีวิตและการอยู่ร่วมกันที่จัดระเบียบไว้ด้วยดี เรียกว่า ศิล การจัดระเบียบชีวิตและการอยู่ร่วมกันให้เรียบร้อย รวมทั้งตัวระเบียบนั้นเอง เรียกว่าวินัย ข้อปฏิบัติต่างๆ ใน

การจัดสภาพชีวิตและการอยู่ร่วมในสังคมให้มีระเบียบ เรียกว่า ลีขบถ ข้อปฏิบัติต่างๆ ในการฝึกฝนขัดเกลา พฤติกรรมเพื่อสร้างเสริมสภาพชีวิต ให้สอดคล้องเกื้อกูลต่อการปฏิบัติในแนวทางที่จะเข้าถึงจุดหมายที่ต้องการยิ่งๆ ขึ้นไป เรียกว่า วัตร ทั้งหมดนี้เมื่อเรียกคลุมๆ รวมๆ ก็พูดว่า ศีล

2.2 สมาธิ หมายถึง การฝึกฝนอบรมจิตใจให้สงบแน่วแน่มั่นคง เพื่อให้เป็นจิตใจที่สามารถทำงานหรือใช้การได้ดี โดยเฉพาะในการคิดพิจารณาให้เกิดปัญญาหรือใช้ปัญญาอย่างได้ผล อนึ่ง จิตใจที่มีสมาธิ จะเป็นจิตใจที่เอื้อหรือเหมาะต่อการพัฒนาของคุณสมบัติต่างๆ เช่น คุณธรรมทั้งหลายที่จะเจริญเพิ่มพูนพ่วงมาด้วยในจิตนั้น

นอกจากนั้น เมื่อจิตใจสงบมั่นคงแน่วแน่มีสมาธิแล้ว ก็จะอยู่ในภาวะที่ปลอดพ้นจากการรบกวนของความเศร้าหมองขุ่นมัวความเร่าร้อนสับสนวุ่นวายต่างๆ จึงเป็นจิตที่ปลอดโปร่งเบาสบาย เบิกบาน สดชื่น ผ่องใสเป็นสุข พุดสั้นๆ ว่า เป็นการฝึกฝนพัฒนาจิตใจ ทำให้บุคคลมีสมรรถภาพจิต คุณภาพจิต และสุขภาพจิต

2.3 ปัญญา ได้แก่ การมีความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง และการฝึกฝนอบรมหรือพัฒนาให้มีความรู้ความเข้าใจเช่นนั้น ปัญญามีหลายชั้น หลายระดับ เช่น

ขั้นเริ่มต้น ก็คือ การรู้เข้าใจสิ่งที่เล่าเรียน สดับตรับฟังหรือข่าวสารข้อมูลต่างๆ และประสบการณ์ที่เข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ตลอดจนความจำหมาย และความรู้สึกนึกคิดที่ปรากฏหรือสั่งสมอยู่ในใจ ปัญญาทำให้รับรู้และมองดูประสบการณ์นั้นๆ อย่างถูกต้องตรงตามจริง และอย่างบริสุทธิ์ ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยความชอบชังยินดียินร้าย ไม่เอนเอียงด้วยอคติต่างๆ

ขั้นต่อไป ได้แก่ การพิจารณาวิจณัยและคิดการต่างๆ ได้ถูกต้องชัดเจน โดยไม่ถูกกิเลส เช่นความเห็นแก่ได้ และความเกลียดโกรธเคียดแค้นชิงชังเป็นตัวครอบงำชักจูง

ปัญญาด้านหนึ่ง หมายถึง การมองเห็นสิ่งทั้งหลาย ล่วงทะลุถึงเหตุปัจจัยต่างๆ ตลอดจนสามารถเชื่อมโยงความรู้ในสิ่งทั้งหลายมาใช้แก้ไขปัญหาและทำการสร้างสรรค์ จัดดำเนินการต่างๆ

ปัญญาในขั้นสูงสุด หมายถึง ความรู้เท่าทันความเป็นจริงของโลกและชีวิต ที่ทำให้หายติดข้องหมกมุ่นความถ้อยมั่นในสิ่งทั้งหลาย ซึ่งส่งผลย้อนกลับไปยังจิตใจ ทำให้เกิดความเป็นอิสระหลุดพ้นเป็นอยู่ด้วยความปลอดโปร่งโล่งเบา เบิกบานผ่องใสอย่างแท้จริง

ลีขบถ หรือ ศีลขบถ แปลว่า การฝึกฝนปฏิบัติหรือเรียนให้รู้และฝึกทำให้เป็น หลักไตรสิกขา หรือการศึกษา 3 อย่างนี้ เป็นการฝึกพัฒนาชีวิต 3 ด้าน คือ ด้านความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทั้งทางวัตถุ และทางสังคม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ในการกระทำทุกครั้งทุกอย่างไม่ว่าจะแสดงพฤติกรรมอะไรหรือมีกิจกรรมใดๆ ก็ตาม เราสามารถฝึกฝนพัฒนาตนและ

สำรวจตรวจสอบตนเอง ตามหลักไตรสิกขานี้ ให้มีการศึกษาครบทั้งสามอย่างทั้งศีล สมาธิ และ ปัญญา พร้อมกันไปทุกครั้งทุกคราว คือ เมื่อทำอะไรก็พิจารณาดูว่า

พฤติกรรมหรือการกระทำของเราครั้งนี้ มีการเบียดเบียนจะทำให้เกิดความเดือดร้อน แก่ใครหรือไม่หรือว่าเป็นไปเพื่อความเกื้อกูล ช่วยเหลือ ส่งเสริม และสร้างสรรค์ (ศีล) ในการกระทำเดียวกันนี้ จิตใจของเราเป็นอย่างไร เราทำด้วยจิตใจที่เห็นแก่ตัว มุ่งร้ายต่อใครทำด้วยความโลภ โกรธ หลง หรือไม่ หรือทำด้วยความเมตตา มีความปรารถนาดี ทำด้วยศรัทธาทำด้วยความศรัทธา มีความเพียร มีความรับผิดชอบ เป็นต้น และในขณะที่ทำ เรามีสภาพจิตใจเป็นอย่างไร เราร้อน กระวนกระวาย ขุ่นมัว เศร้าหมอง หรือว่ามีจิตใจที่สงบ ร่าเริง เบิกบาน เป็นสุข เอิบอิ่ม ผ่องใส (สมาธิ)

การกระทำครั้งนี้ เราทำด้วยความรู้ ความเข้าใจ มองเห็นเหตุผล รู้เข้าใจหลักเกณฑ์ และความมุ่งหมายมองเห็นผลดีผลเสีย และหนทางแก้ไขปรับปรุงพร้อมดีแล้วหรือไม่ (ปัญญา) เพราะฉะนั้น คนที่ฉลาดจึงสามารถบำเพ็ญสิกขาคือฝึกฝนพัฒนาตน และสำรวจตรวจสอบวัดผลการพัฒนาตนได้เสมอ ตลอดทุกครั้งทุกเวลา เป็นการบำเพ็ญไตรสิกขาในระดับจุลภาคหรือรอบเล็ก คือ ครบทั้งสามอย่างในพฤติกรรมเดียว หรือในกิจกรรมเดียว พร้อมกันนั้นก็เจริญไตรสิกขาในระดับมหัพภาคหรือรอบใหญ่ คือ ค่อยๆ ทำทีละส่วนไปด้วย ชนิดที่ดูภายนอกก็เหมือนศึกษาไปตามลำดับทีละอย่าง โดยที่การบำเพ็ญไตรสิกขาในระดับจุลภาคนั้น ก็ช่วยให้การเจริญไตรสิกขาในระดับมหัพภาคก้าวหน้าไปด้วยดี แล้วในทางย้อนกลับการเจริญไตรสิกขาในระดับมหัพภาค ก็จะส่งผลให้การบำเพ็ญไตรสิกขาในระดับจุลภาคมีความมั่นคง และสมบูรณ์ยิ่งขึ้นจนเต็มเปี่ยมในที่สุด

3. หลักการทั่วไปของการปฏิบัติธรรม ส่วนทาน ศีล ภาวนา ที่เรียกว่า บุญสิกขา ก็มีสาระสำคัญอย่างเดียวกับไตรสิกขานี้เอง

3.1 ทาน คือ การให้ การเผื่อแผ่แบ่งปัน เพื่อช่วยเหลือกัน เพื่อยึดเหนี่ยวสังคม และเพื่อส่งเสริมความดีงามและการทำสิ่งที่ดี ทานเป็นเครื่องส่งเสริมการอยู่ร่วมในสังคมให้เป็นไปด้วยดีมีระเบียบมั่นคงยิ่งขึ้น พร้อมกันนั้นก็เป็นเครื่องฝึกหัดขัดเกลาทั้งพฤติกรรมภายนอกทางกาย วาจา และฝึกฝนอบรมจิตใจให้เจริญยิ่งขึ้นไปในคุณธรรม และความเอิบอิ่มเบิกบานผ่องใส

3.2 ศีล ก็มีสาระอย่างศีลในไตรสิกขาข้างต้น

3.3 ภาวนา แยกเป็นภาวนาในด้านสมาธิ และภาวนาในด้านปัญญา

การปฏิบัติธรรมในความหมายที่เราพูดกันมาก ตามที่นิยมกันในปัจจุบันนี้ เป็นการจำกัดแคบในระดับภาวนา คือ เป็นการปฏิบัติในระดับภาวนาและเน้นที่รูปแบบ เช่น ไปนั่งสมาธิเข้าไปในวัด วิเวก เข้าไปในป่า ก็เลยจะขอพูดเจาะจงเฉพาะระดับนี้เสียทีหนึ่งก่อนว่า ในแง่ที่เรานิยมปฏิบัติธรรม คือ ไปบำเพ็ญสมาธิเป็นต้นนี้ เราจะต้องรู้จักภาวนาเสียก่อนว่ามันเป็นอย่างไร

ภาวานา นั้น จะต้องแยกจากภาวานาในภาษาไทยก่อน คือ ไม่ใช่เป็นเพียงมามุบๆ มิบๆ แต่ปาก แล้วบอกว่าเป็นภาวานา หรือเอาถ้อยคำในภาษาพระ เอามาแต่เอาคาถามาท่องมาบ่น แล้วว่าเป็นภาวานา ไม่ใช่อย่างนั้น ภาวานา แปลว่า ทำให้เกิดมีขึ้น ทำให้เป็นขึ้น สิ่งที่ยังไม่มี ก็ทำให้มันเป็น สิ่งที่ยังไม่มี ก็ทำให้มันมีขึ้น เรียกว่า ภาวานา เพราะฉะนั้น จึงเป็นการปฏิบัติ ฝึกหัด หรือลงมือทำ ภาวานาจึงแปลอีกความหมายหนึ่งว่า การฝึกอบรม ฝึกนั้น เมื่อยังไม่เป็นก็ทำให้มันเป็น อบรมนั้น เมื่อยังไม่ฝึกก็ทำให้มีขึ้น ยิ่งกว่านั้น เมื่อทำให้เกิด ให้มีให้เป็นขึ้นมาแล้ว ก็ต้องทำให้เจริญงอกงามเพิ่มพูนพร้อมกันไปด้วยจนเต็มที่

ภาวานาจึงมีความหมายตรงกับคำว่า พัฒนา ด้วยและจึงแปลง่ายๆ ว่า เจริญ ในภาษาไทยแต่โบราณมาก็นิยมแปลภาวานา ว่า เจริญ เช่น เจริญสมาธิ เรียกว่า สมาธิภาวานา เจริญเมตตา เรียกว่า เมตตาภาวานา เจริญวิปัสสนา เรียกว่า วิปัสสนาภาวานา

คำว่า ภาวานา แปลว่า การฝึกอบรมหรือการเจริญหรือการทำให้เป็นให้มีขึ้นมา และพัฒนาให้งอกงามบริบูรณ์ การภาวานาในระดับที่เราต้องการในที่นี้แยกเป็น 2 อย่าง คือ จิตตภาวานา การฝึกอบรมจิตใจอย่างหนึ่ง และปัญญาภาวานา การฝึกอบรมปัญญาอีกอย่างหนึ่ง

ถ้าใช้นิยามของภาษาสมัยใหม่ เจริญ แปลว่า พัฒนา เพราะฉะนั้น จิตตภาวานา ก็แปลว่า การพัฒนาจิต หรือพัฒนาจิตใจ ส่วนปัญญาภาวานา ก็แปลว่า การพัฒนาปัญญา จิตตภาวานานั้น เรียกง่ายๆ ว่า สมถะ บางทีก็เรียกว่า สมถภาวานา สมถะนี้ตัวแก่นของมันแท้ๆ คือ สมาธิ เพราะสมถะนั้นแปลว่า ความสงบ ตัวแก่นของความสงบก็คือสมาธิ ความมีในแนวแน่ สมถะนั้นมุ่งที่ตัวสมาธิ จะว่าสมาธิเป็นสาระของสมถะก็ได้ ฉะนั้นก็เลยเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สมาธิภาวานา คำว่าจิตตภาวานาก็ดี สมถภาวานาก็ดี สมาธิภาวานาก็ดี จึงใช้แทนกันได้หมด

ต่อไปอย่างที่สอง ปัญญาภาวานา นั้นเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า วิปัสสนาภาวานา การเจริญวิปัสสนา มุ่งให้เกิดปัญญา คือ ปัญญาที่เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย ปัญญาในขั้นที่รู้จักโลก และชีวิตตามความเป็นจริง เรียกว่า วิปัสสนา แปลว่า รู้แจ้ง ไม่ใช่รู้แค่ทำมาหาเลี้ยงชีพได้เท่านั้น แต่รู้สภาวะ รู้สภาพความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย จึงเรียกว่า วิปัสสนา ซึ่งก็เป็นปัญญาระดับหนึ่งนั่นแหละ เพราะฉะนั้น วิปัสสนาภาวานา ถ้าจะเรียกให้กว้างก็เป็นปัญญาภาวานา

ภาวานาเป็น 2 อย่าง

อย่างหนึ่ง เรียกว่า จิตตภาวานา สมถภาวานาบ้าง สมาธิภาวานาบ้าง

อย่างที่สอง เรียกว่า ปัญญาภาวานา หรือเรียกให้แคบจำกัดลงไปว่า วิปัสสนาภาวานา เอาละเรื่องภาวานาก็ทำความเข้าใจกันง่ายๆ อย่างนี้

อย่างไรก็ตาม ได้บอกข้างต้นแล้วว่า ทาน ศีล ภาวานานี้ ท่านมุ่งสำหรับคฤหัสถ์ ดังนั้น บุญสิกขา จึงเน้นข้อปฏิบัติขั้นต้นๆ หรือขั้นพื้นฐาน คือ ทาน เน้นที่อามิสทาน ได้แก่ การให้วัตถุ ศีล เน้นที่ศีล 5 หรือขยับขึ้นไปอีกก็เป็นศีล 8 ส่วนภาวานาในที่นี้ก็นับแค่ เมตตาภาวานา คือ การเจริญ

เมตตาหรือไมตรี ที่จะเป็นพื้นฐานแห่งสันติสุขของสังคม ถ้าสามารถทำให้มากกว่านั้นก็ขยายออกไปสู่จิตตภาวนา และปัญญาภาวนาเต็มรูปอย่างที่ว่าข้างต้น

ทั้ง 2 ชุด คือ ทาน ศีล ภาวนา กับ ศีล สมาธิ ปัญญา นี้ว่าที่จริงก็เรื่องเดียวกัน แต่ชุดหนึ่งเน้นด้านภายนอก เน้นด้านหยาบ จัดเป็นทาน ศีล และภาวนาโดยขยายด้านนอกเป็น 2 อย่าง คือ ทาน กับ ศีล เอา ข้างใน 2 อย่าง คือ สมาธิ และปัญญาไปยุบเป็นภาวนาอย่างเดียว ส่วนชุดศีล สมาธิ ปัญญา นั้น เอาด้านในคือ ภาวนาไปแยกละเอียดเป็นจิตใจ (สมาธิ) กับปัญญา แต่ด้านนอกคือ ทานกับศีลนั้นรวมเป็นอันเดียว เพราะว่าศีลนั้นหลักการก็คืออยู่ร่วมกันด้วยดีกับผู้อื่นในสังคม ส่วนทานก็เป็นองค์ประกอบในการที่จะอยู่ร่วมกันด้วยดีกับผู้อื่นในสังคม ก็เลยมารวมอยู่ในคำว่า ศีล

เพราะฉะนั้น เมื่อท่านได้ฟังคำว่า ทาน ศีล ภาวนา กับ ศีล สมาธิ ปัญญา นี้ ก็ให้ทราบวาทะที่แท้จริงเป็นระบบอันเดียวกัน แต่เราแยกเพื่อให้เห็นจุดเน้นที่ต่างกัน สำหรับคฤหัสถ์จะเน้นด้านนอกจัดเป็นทาน ศีล ภาวนา แต่สำหรับพระสงฆ์จะเน้นด้านในวางหลักเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา

อนึ่ง ชื่อเรียกก็คล้ายๆ กัน ชุดศีล สมาธิ ปัญญา ทุกท่านรู้จักกันดีแล้วว่าไตรสิกขา ไตรแปลว่า 3 สิกขา คือ การศึกษา รวมเป็นไตรสิกขา แปลว่า การศึกษา 3 อย่าง ส่วนชุดทาน ศีล ภาวนา เรียกชื่อต่างไปนิดหนึ่งว่า ปุญญสิกขา หรือ บุญสิกขา ก็คือ การฝึกฝนในเรื่องความดี หรือการฝึกหัดทำความดีนั่นเอง ปุญญ = ความดี สิกขา = การฝึกอบรม คือ การฝึกฝนปฏิบัติอบรมในเรื่องความดี การทำให้คนเจริญงอกงามขึ้นในความดีต่างๆ ด้วยทาน ศีล ภาวนา รวมแล้วทั้ง 2 ชุดก็เป็นอันเดียวกัน ต่างกันที่จุดเน้นดังกล่าว

เมื่อปฏิบัติธรรมตามหลักไตรสิกขา หรือบุญสิกขา 3 ประการอย่างถูกต้องดีแล้ว ก็จะเข้าถึงชีวิตที่ดีงามมีความสุขที่แท้จริง โดยเข้าถึงธรรมและความสุขทั้ง 3 ระดับได้จนถึงที่สุดดังได้กล่าวแล้วแต่เบื้องต้น

4. หลักพุทธธรรมเพื่อการปฏิบัติธรรม การรวมหลักการคร่าวๆ เเท่านั้นเอง ไม่ได้เข้าเนื้อในลึกซึ้ง ต่อไปนี้จะพูดถึงตัวข้อธรรมในการปฏิบัติไว้บ้าง ข้อธรรมในการปฏิบัตินี้จะเสนอไว้อย่างกว้างๆ ให้เห็นหลักการปฏิบัติธรรมแบบคลุมๆ ทุกระดับ

หนึ่ง หลักการปฏิบัติทั่วไปตลอดสายแบบคร่าวๆ ชุดหนึ่งที่ท่านจะนำมาใช้แนะนำทำกันให้มาก ก็คือ หลักมงคล 38 ประการ หลักนี้มีข้อปฏิบัติตั้งแต่ต้นไปตลอด บอกวิธีดำเนินชีวิตตั้งแต่ต้นจนถึงขั้นสูงสุด เริ่มตั้งแต่ อเสวนา จ พาลานํ ปณฺธิตานญจะ เสวนา ไม่คบพาล คบบัณฑิต ก็คือเริ่มด้วยการมีกัลยาณมิตร เข้าหลักเมื่อกันทีเดียว พระพุทธเจ้าทรงเอามาประยุกต์แล้ว เริ่มด้วยกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นบุพนิมิตของการศึกษาข้อต้น พุชา จ พุชนียานํ บุชาคนที่ควร

บูชา นี่คือนิพพานคติและค่านิยมถูกต้องเกี่ยวกับบุคคล ให้อยู่กับบุคคล ด้วยความดีความงาม ไม่ใช้อยู่กับในทางผิด เป็นการส่งเสริมค่านิยมที่ถูกต้อง ทำให้มีทิวทัศน์ที่ถูกต้อง

ข้อปฏิบัติอื่น ๆ ก็จะมีไปตามลำดับจนถึง 38 ประการตอนท้ายๆ ก็จะมี อริยสัจจาทสน์ การเห็นอริยสัจ นิพพานสัจฉิกิริยา จ การทำนิพพานให้แจ้ง จนกระทั่งท้ายสุดจิตของผู้ใดถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว เป็นจิตไร้ความโศก ไม่มีธุลี ไม่ขุ่นมัว ไม่เศร้าหมอง เป็นจิตเกษม ก็จบลงที่จิตปลอดโปร่งผ่องใส ไม่มีความทุกข์ ด้วยประการใดๆ ทั้งสิ้น มงคล 38 ประการนี้มีตั้งแต่ต้นจนสูงสุด จึงว่าเป็นหลักปฏิบัติธรรมหมวดหนึ่งที่มีข้อปฏิบัติตลอดสายแบบคร่าวๆ

สอง หลักปฏิบัติในระดับสมณะ คราวนี้ต้องการเน้นเฉพาะจุด เมื่อกัณฐก 38 ประการ เป็นหลักที่ขยายส่วนล่าง คือ ธรรมในส่วนต้นๆ มีการขยายพิสดารหน่อย แต่พอขึ้นมาถึงระดับสูงๆ แล้ว พูดแต่หัวข้อนิดๆ ที่นี้พอเราต้องการเจาะในการปฏิบัติธรรมขั้นจิตตภาวนา หรือสมณะ ท่านก็ให้หลักไว้มากมาย เรียกว่า กรรมฐาน 40 ประการ คือ เทคนิค 40 อย่าง เช่น อนุสสติ 10 มีการระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า ระลึกถึงคุณพระธรรม ระลึกถึงคุณพระสงฆ์ ระลึกถึงจาคะ จนกระทั่งถึงกำหนดลมหายใจ แล้วยังมีการเพ่งสณ การบำเพ็ญอัปปมัญญาพรหมวิหาร การเจริญอสุภะ อะไรต่างๆ เหล่านี้ ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของระดับสมณะมีกรรมฐาน 40 ประการ เป็นการลงลึกไปในระดับจิตตภาวนา

สาม หลักปฏิบัติระดับวิปัสสนา เนื้อหาสาระที่สำคัญท่านเรียกว่า ธรรมที่เป็นภูมิของวิปัสสนา คือ วิปัสสนาภูมิ ตอนนี้อากหน้อยแล้ว ฟังหัวข้อไว้เฉยๆ อาตมาอยากเอามาพูดให้ครบไว้เท่านั้นเอง ไม่ต้องถือเป็นสำคัญ วิปัสสนาภูมินั้นก็มีเรื่องชั้นห้า เรื่องอายตนะ 12 ซึ่งสอนเรื่องนี้ทราบกันดีอยู่บ้าง ต่อไปเรื่องธาตุ 18 อินทรีย์ 22 สองเรื่องนี้ไม่คุ้นหู ต่อไปเรื่องอริยสัจ 4 ก็คุ้นหน่อย แล้วก็เรื่องปฏิจจสมุปบาท

ทั้งหมดนี้เป็นภูมิของวิปัสสนา เมื่อเราเรียนธรรมในพวกนี้ ก็เป็นการเรียนเกี่ยวกับวิปัสสนา

หลักธรรมสำคัญมาก ที่จะเข้ามาสู่การพิจารณาศึกษาในขั้นนี้ก็คือเรื่องไตรลักษณ์ เมื่อปฏิบัติธรรมตามแนววิปัสสนา ปัญญาเกิดขึ้น ก็เห็นไตรลักษณ์ เช่น พิจารณาขันธห้าไป ก็เห็นไตรลักษณ์ ตลอดจนถึงข้อสุดท้ายพิจารณาในหลักปฏิจจสมุปบาท ก็เห็นไตรลักษณ์ เช่นเดียวกัน เพราะปฏิจจสมุปบาทนั้นก็คือหลักแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย และสิ่งที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ก็คือ ขันธ์ 5 นั่นเอง แม้แต่หลักธรรมอื่นๆ ที่กล่าวถึงมาแล้ว เช่น อายตนะ 12 ก็เป็นแง่ด้านต่างๆ ของเรื่องเดียวกันนี้เอง อยู่ในกระบวนการของความเป็นเหตุปัจจัยนี้ หรือไม่บางอย่างก็เป็นเรื่องของการแก้ปัญหาในกระบวนการ

ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น ก็ปรากฏเป็นการเปลี่ยนแปลง ทำให้มองเห็นการที่องค์ประกอบทั้งหลายมารวมกันเข้าประชุมกันเข้าเป็นองค์รวม อย่างใดอย่างหนึ่งที่สมมติเรียกว่า เป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ แต่ละส่วนนั้นไม่เที่ยง คงที่ เกิดดับอยู่ตลอดเวลา คงทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตน เรียกว่า เป็นไตรลักษณ์

ถ้าเข้าใจชัดเจน เห็นแจ้งในไตรลักษณ์ ก็จะมีท่าทีต่อโลกและชีวิตตามความเป็นจริง เกิดความสว่างไสว สงบ ปลอดภัย ผ่องใส เบาสบาย หายยึดติดถือมั่นในสิ่งทั้งหลาย มีจิตใจที่หลุดพ้นเป็นอิสระ เป็นสุขอย่างแท้จริง การเป็นอยู่ ท่าทีต่อโลกและชีวิต และการปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย จะเป็นไปด้วยปัญญา ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจครอบงำและแรงผลักดันของอวิชชาและตัณหาอุปาทานอีกต่อไป เรียกว่า บรรลุผลที่หมายของวิปัสสนา ซึ่งก็คือ จุดหมายของการศึกษาหรือการปฏิบัติธรรมขั้นสุดท้ายนั่นเอง

ในการปฏิบัติธรรมทั้งหมดนี้ มีตัวธรรมที่เป็นผู้ทำงานซึ่งอาจจะใช้ศัพท์เรียกว่าเป็นคณะทำงานในการปฏิบัติธรรม ก็ได้ เรียกว่า โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ ชุดนี้เป็นตัวทำงานเรื่องต่างๆ ที่พูดมาก่อนนี้ เป็นตัวถูกระงับ เช่น กรรมฐาน 40 นั้น จะเป็นลมหายใจ หรือสูกะ หรือกลืน หรืออะไรก็ตามเป็นตัวถูกระงับเป็นสิ่งที่เราเอามาใช้กำหนดพิจารณา หรือวิปัสสนาภูมิ เช่น ชันธุหาก็เป็นตัวถูกระงับ ถูกลำมาพิจารณาเช่นเดียวกัน

เป็นอันว่า ตัวการปฏิบัติเอง ก็คือ โพธิปักขิยธรรม 37 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 35 ข้อที่ 611 หน้าที่ 336) ประการ ซึ่งถ้าพูดขึ้นมาแล้วหลายอย่างก็อาจจะคุ้นหูกันพอสมควร ในที่นี้จะไม่พูดรายละเอียด เพราะจะยืดยาวไปกันใหญ่ แต่จะแนะนำให้รู้จักไว้เท่านั้น ท่านที่ต้องการทราบรายละเอียด ก็ขอให้ไปค้นคว้าต่อ

โพธิปักขิยธรรม แปลว่า ธรรมที่อยู่ในฝ่ายของโพธิ พุดง่าย ๆ ว่า ธรรมที่เป็นพวกของโพธิ คือเกื้อหนุนการตรัสรู้ หรือช่วยสนับสนุนอริยมรรค มี 37 อย่าง จัดเป็น 7 หมวด คือ

1) “สติปัฏฐาน 4” แปลว่า การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งทั้งหลายมันเป็นของมันไม่ใช่ตามความคิดปรุงแต่งของเรา ที่คิดให้มันเป็นหรืออยากให้มันเป็น

หลักสติปัฏฐานนี้ ก็คือ การเอาสติ มาเป็นตัวนำ เป็นตัวเด่น เป็นตัวทำงาน โดยกำกับจิตตั้งต้นแต่การรับรู้ให้อยู่กับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นเป็นไปอยู่จริง ในขณะนั้น ๆ ที่เรียกว่า อยู่กับขณะปัจจุบัน ไม่เลื่อนไหลล่องลอยไปในอดีต และอนาคต ที่เป็นเรื่องของความคิดปรุงแต่ง และให้สตินั้นเป็นตัวสร้างโอกาสแก้ปัญหาโดยจับสิ่งที่ได้เห็นได้ยินในขณะนั้น ๆ ให้ปัญญารู้เข้าใจตรงไปตรงมา

สติปัฏฐานทำงานกับทุกสิ่งทุกอย่าง ที่เกิดขึ้นเป็นไปในชีวิตของเราตลอดเวลาตัวเอง ท่านจึงจัดแยกสติปัฏฐานออกตามประเภทของสิ่งที่ชีวิตของเราเกี่ยวข้องโดยแบ่งเป็น 4 ข้อ คือ

- ก) กายานุปัสสนา สติปัฏฐาน ใช้สติตามดูโดยมีปัญญารู้เท่าทันสภาพทางร่างกาย
- ข) เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐาน ใช้สติตามดูโดยมีปัญญารู้เท่าทันความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือไม่สุข ไม่ทุกข์ที่เกิดขึ้น
- ค) จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน ใช้สติตามดูโดยมีปัญญารู้เท่าทันสภาพจิตใจ
- ง) อัมมานุปัสสนา สติปัฏฐาน ใช้สติตามดูโดยมีปัญญารู้เท่าทันเรื่องราวทั้งหลาย ที่รู้ที่คิดที่เกิดขึ้นในใจ

2) “ปธาน 4” ปธาน แปลว่า ความเพียร การตั้งใจ ความเพียร หรือการประกอบความเพียร หลักนี้ไม่ค่อยคุ้น ท่านที่ต้องการจะเรียนและปฏิบัติให้ลึกซึ้ง สามารถเริ่มต้นจากหลักการที่กล่าวในที่นี้แล้วไปค้นคว้ารายละเอียดต่อไป หมวดที่ 2 คือ ปธาน 4 หมายถึง ความเพียร 4 ประการ ได้แก่

- ก) สังวรปธาน ความเพียรที่จะระวัง หรือปิดกั้นอกุศลธรรม ที่ยังไม่เกิดก็ไม่ให้เกิดขึ้น
- ข) ปหานปธาน ความเพียรในการละเลิกกำจัด อกุศลธรรม ที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดสิ้นหายไป
- ค) ภวานาปธาน ความเพียรในการฝึกอบรมทำกุศลธรรม หรือธรรมที่ดี ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
- ง) อนุรักษนาปธาน ความเพียรในการรักษาส่งเสริมกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์

3) “อิทธิบาท 4” คือ ธรรมให้ถึงความสำเร็จ หรือทางแห่งความสำเร็จ หลักนี้รู้จักกันหมดแล้ว ต้องเอามาใช้ในการปฏิบัติด้วย อย่าลืม อิทธิบาท 4 เป็นตัวการสำคัญที่จะทำให้เกิดสมาธิ กล่าวคือ

ฉันทะ (ความพอใจ ; มีใจรัก) = ถ้าเราชอบหรือพอใจในสิ่งใดแล้ว เมื่อทำสิ่งนั้นก็จะเกิดสมาธิได้ง่าย

วิริยะ (ความพากเพียร ; พากเพียรทำ) = ถ้าเราเห็นสิ่งใดเป็นสิ่งที่ทำทรมามีใจสู้ เมื่อทำสิ่งนั้นก็จะเกิดสมาธิได้ง่าย

จิตตะ (ความใส่ใจ ; เอาจิตฝึกฝน) = ถ้าเรารู้สึกว่าสิ่งใดสำคัญเราจะต้องรับผิดชอบเอาใจจดจ่ออยู่ เมื่อทำสิ่งนั้นก็จะเกิดสมาธิได้ง่าย

วิมังสา (ความใคร่ครวญ ; ใช้ปัญญาสอบสวน) = ถ้าเราต้องการทดลองอะไร ใจชอบตรวจสอบมันอยู่ เมื่อทำสิ่งนั้นก็จะเกิดสมาธิได้ง่าย

4) “อินทรีย์ 5” แปลว่า ธรรมที่เป็นใหญ่ในการทำหน้าที่เฉพาะแต่ละอย่าง หรือธรรมที่เป็นเจ้าการในการข่มการาอกุศลธรรมที่ตรงข้ามกับตน หลักนี้หลายท่านเคยได้ยิน แต่หลายท่านก็ยังไม่เคยได้ยิน เช่น ในคำพูดที่ว่าต้องมีอินทรีย์สมาเสมอกัน ต้องปรับอินทรีย์ให้สมาเสมอ

คนนี้มีอินทรีย์อ่อน คนนี้มีอินทรีย์แก่กล้า ดังนี้ เป็นต้น อินทรีย์ 5 นั้น ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นหลักสำคัญในการปฏิบัติธรรมเหมือนกัน

ข้อ 1. ศรัทธา คือ ความเชื่อ ความที่จิตใจพุ่งแล่นไปหาและคล้อยไปตาม เข้าคู่กับข้อ 5 ปัญญา ความพิจารณาไตร่ตรองมองหาความจริงให้รู้เท่าเข้าใจถึงสภาวะ ถ้าศรัทธาแรงไป ก็โน้มไปในทางที่จะเชื่อง่าย ยอมรับง่าย เชื่อดังไป ตลอดจนงมงาย ถ้าเอาแต่ปัญญา ก็โน้มไปทางที่จะคิดมาก สงสัยเกินเหตุหรือด่วนปฏิเสธ ฟุ้งไปเรื่อย ไม่จับอะไรลงลึก ท่านจึงให้ปรับศรัทธากับปัญญา ให้สม่าเสมอสมดุลกัน

ข้อ 2. วิริยะ คือ ความเพียร มีใจสู้ มุ่งหน้าจะทำให้ก้าวหน้าเรื่อยไป เข้าคู่กับข้อ 4 สมาธิ คือ ความสงบของจิตใจที่แน่วแน่นอยู่ที่ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถูกอารมณ์ต่างๆ รบกวน ถ้าวิริยะแรงไปก็จะเครียดและฟุ้งซ่าน โน้มไปทางล้าเลยเขต ถ้าเอาแต่สมาธิก็จะสงบสบาย ชวนให้ติดในความสุขจากความสงบนั้น ตลอดจนกลายเป็นเกียจคร้านเฉื่อยชาปลีกตัวออกหาความสบาย ปล่อยปละละเลยหรือไม่เผชิญภาระ ท่านจึงให้เสริมสร้างวิริยะ และสมาธิอย่างสม่าเสมอสมดุลกัน เพื่อจะได้ประคับประคองกันไปและเป็นเครื่องอุดหนุนกันให้ก้าวหน้าไปในการปฏิบัติ

ส่วนข้อ 3. สติ นั้น เป็นตัวคุมตัวเตือน ต้องใช้ในทุกระณิก เช่น เป็นเหมือนยามที่คอยบอกว่า เวลานี้ศรัทธาจะแรงไปแล้ว ปัญญาจะหย่อนไปแล้ว เวลานี้ควรเร่งวิริยะขึ้นมา เพราะทำท่าจะติดในสุขจากสมาธิเสียแล้ว ดังนี้ เป็นต้น

5) “พละ 5” ธรรมที่เป็นกำลังในการต้านทานไม่ให้กุศลธรรมเข้าครอบงำ ก็ได้แก่ อินทรีย์ 5 นั้นแหละ แต่มาทำหน้าที่เป็นฝ่ายรับ เรียกว่า พละ 5 หมายความว่า ธรรม 5 อย่างนี้ เมื่อทำหน้าที่เป็นฝ่ายรุก ไปแก้ไขกำจัดอกุศลธรรมเรียกว่าอินทรีย์ 5 แต่ถ้าทำหน้าที่ฝ่ายรับ ต้านทานอกุศลธรรมไม่ให้บุกเข้ามาทำลายได้ ก็เรียกว่า เป็นพละ 5

6) “โพชฌงค์ 7” แปลว่า องค์ของผู้ตรัสรู้ หรือองค์ประกอบของการตรัสรู้ เป็นกลุ่มธรรมสำคัญในการทำงานให้เกิดโพธิ คือ ปัญญาตรัสรู้ ซึ่งทำให้ทั้งรู้ ทั้งตื่นและทั้งเบิกบาน ได้แก่

ก) สติ ความระลึกได้ เป็นตัวที่จับไว้หรือรวบรวมเอามา ซึ่งสิ่งที่ควรรู้เข้าใจ มานำเสนอ ให้ปัญญาตรวจตรองพิจารณาอย่างถนัดชัดเจน

ข) ธรรมวิจย ความเพินธรรม หมายถึง การใช้ปัญญาสอบสวนพิจารณาสิ่งที่สติกำหนดไว้ หรือนำเสนอนั้น ให้รู้เข้าใจเห็นสาระเห็นความจริง

ค) วิริยะ ความเพียร คือ ความแก่กล้า กระตือรือร้น รุดหน้าต่อไปในการทำงาน ให้จิตใจไม่หดหู่ ถดถอย หรือท้อแท้

ง) ปิติ ความอิมใจ คือ ปลาบปลื้ม ต็มด้า ซาบซึ้ง พูใจ ที่เป็นไปพร้อมกับการทำงานก้าวรุดหน้าต่อไป

จ) ปัสสัทธิ ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ เป็นความเรียบเย็น ไม่เครียด ไม่กระสับกระส่าย เบาสบายซึ่งสืบเนื่องจากปิติ และเป็นองค์ธรรมสำคัญในการรักษาสุขภาพจิต ความเพียรพยายามทำงานการที่พ่วงมาด้วยปัสสัทธิ จะไม่ทำให้คนเป็นโรคจิตอย่างที่เป็นกันมากในหมู่คนทำงานในยุคปัจจุบัน

ฉ) สมาธิ ความมีใจตั้งมั่น คือ จิตใจแน่วแน่อยู่กับสิ่งที่กำหนดเป็นหนึ่งเดียว อยู่กับกิจ อยู่กับเรื่องที่พิจารณา ไม่วอกแวก ฟุ้งซ่าน

ช) อุเบกขา ความวางที่เฉยดู หมายถึง ความมีใจเป็นกลาง จิตใจเรียบสม่ำเสมอ นิ่งดูไปอย่างพร้อมสบาย ในขณะที่จิตปัญญากำลังก้าวหน้าไปเรียบเรียงตามกระบวนการของมัน

7) สุดท้ายก็คือ ตัว “มรรคมีองค์ 8” อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (ทำการชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (จิตมั่นชอบ)

บทสรุป

ลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของพุทธศาสนาเป็นทั้งศาสนาและปรัชญา เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นนักคิดและนักปฏิบัติ ในฐานะเป็นนักคิด พระองค์ทรงสร้าง “ปรัชญาแห่งทางสายกลาง” ในการแสวงหาความรู้และการพ้นทุกข์ และ “ปรัชญาแห่งเสรีภาพ” เพื่อปลดปล่อยมนุษย์ให้พ้นจากอำนาจต่างๆ ทั้งภายในตัวและนอกตัวมนุษย์จะได้มีเสรีภาพสมบูรณ์แบบ และความสุขสูงสุด ปรัชญาแห่งมนุษยนิยม ส่งเสริมมนุษย์ให้มั่นใจในศักยภาพของตนเองที่จะช่วยตัวเองให้พ้นทุกข์และ มีความสุขที่แท้จริงได้ด้วยการกระทำของตัวเองโดยไม่ต้องอาศัยอำนาจนอกตัว “ปรัชญาแห่ง สันติสุข” เพื่อให้มนุษย์มีจิตใจเปิดกว้างในเรื่องศาสนาและความจริง ไม่ยึดติดกับความคิดเห็นและความเชื่อของคนเป็นสำคัญพร้อมทั้งมีความรักความเอื้ออาทรต่อกัน นอกจากนั้นยังทรงเน้นให้ ชาวพุทธให้เหตุผลและประสบการณ์ทดสอบพระธรรมด้วยตัวเองให้เห็นความจริงก่อนที่จะยอมรับและปฏิบัติตาม พระพุทธองค์ไม่ทรงต้องการให้ผู้ใดนับถือศาสนาพุทธด้วย “ศรัทธา” เท่านั้น เพราะความเชื่อศาสนาที่มีแต่ศรัทธาอย่างเดียวย่อมนำอันตรายมาสู่ศาสนิกชนและสังคมได้ง่าย เนื่องจาก “ศรัทธา” และ “ความงมงาย” มักจะอยู่ด้วยกัน

ในฐานะที่เป็นผู้นำทางศาสนา พระพุทธเจ้าทรงสอนวิธีปฏิบัติต่างๆ ที่จะช่วยให้คนพ้นทุกข์ประเภทต่างๆ จนสามารถมีความสุขสูงสุดไม่มีความทุกข์เจือปนอยู่เลยได้ การปฏิบัติที่สำคัญที่สุดคือการปฏิบัติตามมรรค 8 หรือที่เรียกสั้นๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

เอกสารอ้างอิง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.

พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วิทย์ วิศทเวทย์. (2549). “ชีวิตที่ดี”. วารสารสมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทย ปีที่

1 ฉบับที่ 2 (2549): 15.

ความสัมพันธ์ของขั้น 5 ที่มีต่อการเจริญกรรมฐาน Relations of the five Aggregates towards Meditation

¹วิบูลย์พงศ์ พันธุนนท์

Wiboonpong Punthunon

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²บาลี พุทธรักษา

Pali Buddharaksa

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Humanities Faculty, Chiang Mai University

¹Corresponding author email: wphanthunth@gmail.com

Received: April 30, 2020; **Revised:** May 24, 2020; **Accepted:** May 30, 2020

บทคัดย่อ

ความทุกข์เกิดขึ้นกับคนทุกคนเพราะมนุษย์มีร่างกายและจิตใจ คนจึงต้องดิ้นรนเพื่อให้พ้นทุกข์ คนเราเกิดขึ้นมาจากการประชุมรวมกันของขั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ขั้น คือ ร่างกายกับจิตใจ ขั้นเป็นภาระที่ทำให้เกิดทุกข์ ในทางพระพุทธศาสนา สอนให้ดับทุกข์ด้วยการเจริญกรรมฐาน ซึ่งมีอยู่ 40 วิธี ได้แก่ กสิณ 10 อสุภะ 10 อนุสติ 10 พรหมวิหาร 4 อาหาเรปฏิกูลสัญญา 1 จตุธาตุววัฏฐาน 1 และอรุณ 4 การเจริญกรรมฐานต้องใช้ร่างกายและจิตใจเป็นอุปกรณ์ในการพิจารณาและกำหนดรู้ เพราะคนทุกคนมีร่างกายและจิตใจ การเจริญสติจึงต้องใช้ขั้น 5 เป็นอารมณ์ด้วยการกำหนดรู้ฐานทั้ง 4 คือ กาย เวทนา จิต และธรรม พิจารณาจนเห็นความเกิดดับของขั้น 5 เห็นตามธรรมชาติที่เกิดขึ้น เห็นตามความเป็นจริงว่ามีการเกิดขึ้นและดับไปนั้นไม่มีใครบังคับให้เกิดดับ เห็นไตรลักษณ์ ดังนั้น การเจริญกรรมฐานขาดเสียซึ่งขั้น 5 ไปไม่ได้ ขั้น 5 จึงมีความสัมพันธ์และส่งผลต่อการเจริญกรรมฐานเป็นอย่างมาก

คำสำคัญ : ความสัมพันธ์, ขั้น 5, การเจริญกรรมฐาน

Abstract

In general, the suffering is emerged in every single human being, because of the mind and body existence. Human is struggling to escape that trait to survive. Furthermore, the five aggregates (form, sensations, perceptions, formations, and consciousness) have been formed to be a human entity. The aggregates about mind and body can be a burden which definitely generates many of suffering. For getting things better, Buddhism suggests series instructions to put those suffering to an end by the way of meditation. Accordingly, these are 40 meditation forms; 10 Kasinas, 10 Asubhas, 10 Anussatis, 4 Brahmaviharas, Aharepatikurasanna, Catudhatuvavavathana and 4 Arupas. By performing mindfulness foundation, the practitioner is able to consider the occurrence and cessation of five aggregates to understand the nature of life, and moreover he can figure the way that life is an uncontrollable entity under the rule of three characteristics. Hence, meditation inevitably needs the five aggregates which relate and play an important role to the meditation.

Keywords: Relation, The five Aggregates, Meditation

บทนำ

พระพุทธเจ้าเป็นอัจฉริยะบุคคล สามารถนำร่างกายของมนุษย์มาเป็นเครื่องมือในการเจริญกรรมฐานได้อย่างแยบคาย ซึ่งร่างกายของมนุษย์นั้นมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับขันธ์ 5 เป็นอย่างมากเพราะขันธ์ 5 ว่าด้วยรูปนาม ประกอบไปด้วยกอง 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ขันธ์ 5 คือ ภาระ บุคคล คือ ผู้แบกภาระ การถือภาระ เป็นทุกข์ในโลก (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 17 ข้อที่ 22 หน้า 35) คือ มีความเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่านั่นเป็นเรา เราเป็นนั่น นั่นของ ๆ เรา การเข้าไปยึดมั่นถือมั่นเช่นนี้ จึงทำให้เกิดความพอใจ เพลิดเพลินในอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แต่หาไม่รู้เท่าเราถูก คือ อวิชชา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551: 519) เข้าครอบงำปิดบังซ่อนเร้นไว้เพื่อไม่ให้เห็นความเป็นจริงที่เกิดขึ้นของขันธ์ตามหลักไตรลักษณ์ ชีวิตจึงวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ คือ ต้องท่องเที่ยวอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีเบื้องปลายไปโดยปริยาย การวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏไม่รู้จักจบสิ้น ความทุกข์แห่งการเวียนว่ายตายเกิด นี้เองจึงเป็นเหตุทำให้มนุษย์เกิดความทุกข์ การที่จะเข้าไปรู้ทุกข์และดับทุกข์ได้ด้วยการเจริญกรรมฐาน จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ปรารถนาและต้องการเป็นอย่างยิ่ง

กรรมฐานเป็นที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต หรือที่ให้จิตทำงาน เป็นสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา หรืออุบายในการฝึกอบรมจิตใจและเจริญปัญญา เป็นกลวิธีอุบายเหนี่ยวนำสมาธิให้ตั้งมั่น การเจริญกรรมฐานจึงเป็นการฝึกอบรมตัวเองโดยอาศัยกายและใจ ขันธ์ 5 ของเรา

เป็นอุปสรรคในการฝึกอบรมจิตใจ ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนต้องการทราบว่า ชั้น 5 สามารถนำไปเจริญกรรมฐานได้อย่างไรบ้าง และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันอย่างไร

ชั้น 5 ของหนกในชีวิตที่ควรเรียนรู้

ความหมายของชั้น 5

ชั้น เป็นสภาวะธรรมแห่งทุกข์ ชั้น แปลว่า กอง ส่วน แ่ง หรือกลุ่ม เช่น กองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญาณ หรือรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น เป็นต้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 35 ข้อที่ 1 หน้าที่ 1)

อธิบายขยายความได้ว่าชั้นเป็นอารมณ์ของอุปาทานที่ทำให้สรรพสัตว์ทั้งหลายหลงถือมั่น ยึดมั่น และวนเวียนอยู่ในวัฏสงสาร (พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), 2544: 933) ชั้น 5 จึงเป็นสภาวะธรรมของรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันและเกิดขึ้นกับร่างกายและจิตใจของมนุษย์

กล่าวโดยสรุปว่า ชั้น แปลว่า กลุ่ม กอง ส่วน แ่ง หรือก้อน หมายถึง เป็นสภาวะอารมณ์ที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและจิตใจของสัตว์ที่มาประชุมรวมกันจากส่วนต่าง ๆ เป็นชีวิตจิตใจ เป็นการบัญญัติว่าสิ่งที่มารวมกันนั้นจัดเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ชั้นเป็นเพียงสภาวะธรรม เป็นหลักแห่งความเป็นกันเอง สิ่งที่เป็นกันเองตามธรรมดาของเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นกับร่างกายและจิตใจของมนุษย์

องค์ประกอบของชั้น 5

ชั้น คือ ชีวิต ประกอบด้วยกายใจ เป็นการประชุมรวมกันทำให้เกิดเป็นร่างกายในทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ชั้น 5 ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ 5 ส่วนหรือ 5 ประเภท ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีรายละเอียดดังนี้

1) รูป หรือกองรูป หรือรูปชั้น หมายถึง สิ่งที่จะต้องเสื่อมสลายสิ้นไปเพราะเหตุและปัจจัยต่าง ๆ รูปมีลักษณะเป็นของแข็งผสมของเหลว ความร้อนและการเคลื่อนไหว รูปรวมอยู่ในมหาภูตรูป (คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม) รูป ปรากฏอยู่ในอายตนะทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย รวมเอาวัตถุที่เป็นอารมณ์มากระทบ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่สัมผัสได้

2) เวทนา หรือกองเวทนา หรือเวทนาชั้น ได้แก่ ความรู้สึกทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกเพลิดเพลินเป็นสุข หรือความรู้สึกไม่เพลิดเพลินเป็นทุกข์ หรือความรู้สึกเฉย ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เวทนาชั้นนี้รวมเอาประสบการณ์ที่เกิดขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย และประสบการณ์ทางจิตหรือทางความคิด

3) สัญญา หรือกองสัญญา หรือสัญญาขันธ มีลักษณะคล้ายกับเวทนาขันธ สัญญาขันธ เกิดขึ้นโดยอาศัยการสัมผัสระหว่างอายตนะ 6 กับ โลกภายนอก ตัวสัญญาขันธนี้เป็นตัวรับรู้ อินทรีย์วัตถุไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ตาม เป็นความจดจำที่เกิดขึ้นอยู่ภายในจิตใจ

4) สังขาร หรือกองสังขาร หรือสังขารขันธ ได้แก่ กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยเวทนา ทั้งที่เป็นความดีและความเลว สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นจากกรรมที่รวมอยู่ในสังขารขันธ กรรมเกิดขึ้นจากเจตนาที่กระทำไม่ว่าจะเป็นทางกาย วาจา และใจ ในสังขารขันธนี้เป็นคุณลักษณะที่เกิดขึ้นมาจากจิตใจอย่างเดียว เช่น ความตั้งใจ ความจงใจ ความเด็ดเดี่ยวมุ่งมั่น ความมั่นหมาย ความเชื่อมั่น เป็นต้น ดวงจิตเหล่านี้เป็นต้นกำเนิดให้เกิดสังขาร

5) วิญญาณ หรือกองวิญญาณ หรือวิญญาณขันธ ได้แก่ การตระหนักรู้ การรับรู้หรือการสนองตอบ ผ่านทางอินทรีย์ใดอินทรีย์หนึ่งในอินทรีย์ 6 และมีอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งมากระทบกับอินทรีย์ 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ทางจิต เป็นอารมณ์ของวิญญาณ เช่น ตากระทบกับสี วิญญาณทางตาก็จะเกิดขึ้น ซึ่งการเกิดขึ้นนี้เป็นเพียงการตระหนักรู้ความมีอยู่แห่งสีนั้น เป็นต้น

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบขันธ 5 ว่าเหมือนกับฟองน้ำ เพราะฟองน้ำตาก็มีช่องเล็กช่องน้อยพรุนไปทั่วเชื่อมต่อกัน เป็นที่อยู่ของหมู่หนอนอนานาชนิด เป็นทั้งเรือน เป็นทั้งส้วม เป็นทั้งโรงพยาบาล เป็นป่าช้า เหล่านี้ต่างหาสาระอะไรไม่ได้เลย เช่นเดียวกับรูปย่อมหาสาระอะไรไม่ได้เช่นกัน เวทนาเปรียบเหมือนต่อน้ำเพราะฝนเมื่อตกลงมาเกิดต่อน้ำแล้วต่อน้ำนั้นก็ดับไป ต่อน้ำนี้หาสาระแก่นสารอะไรไม่ได้ สัญญาเปรียบเหมือนพยับแดดเพราะในเวลาเที่ยงพยับแดดย่อมดับยิบยับปรากฏเหมือนมีลูกคลื่นเกิด พยับแดดย่อมหลอกล่อคนจำนวนมากให้หลงใหล พูดว่าปรากฏเหมือนมีน้ำเต็มในแม่น้ำ สังขารเปรียบเหมือนต้นกล้วย เพราะต้นกล้วยไม่ได้มีสาระในแก่นไม้ไม่มีเปลือก ไม่ว่าจะเป็นโคนต้นหรือลำต้น เมื่อลอกคราบออกมาแล้วจะไม่พบแก่นแต่อย่างใด เช่นเดียวกัน สัญญาจึงเปรียบเหมือนต้นกล้วย เพราะหาสาระแก่นไม้อะไรไม่ได้เลย และวิญญาณเปรียบเหมือนมายากล เพราะนักมายากลย่อมหลอกลวงผู้ดูให้หลงใหล คลั่งไคล้เคลิบเคลิ้มต่าง ๆ นานา จะหาสาระในมายากลนั้นไม่ได้เลย (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 9 ข้อที่ 95 หน้าที่ 180-182)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ขันธ 5 ประกอบด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ จัดว่าเป็นมาร เพราะเป็นสภาพอันปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นที่ตั้งแห่งกองทุกข์ทั้งหลาย ถูกปัจจัยต่าง ๆ บีบคั้นเบียดเบียน จึงเป็นเหตุขัดขวางหรือตัดรอนโอกาสมิให้สามารถทำความดีงามได้อย่างเต็มที่ หรืออาจตัดโอกาสนั้นอย่างสิ้นเชิง สาเหตุเพราะสำคัญมั่นหมายยึดมั่นถือมั่นในขันธ 5 การที่จะตัดขาดการยึดมั่นถือมั่นหรืออุปาทานขันธได้ก็ด้วยการเจริญกรรมฐาน

การเจริญกรรมฐานตามหลักพระพุทธศาสนา

กรรมฐาน : ที่ตั้งแห่งการปฏิบัติธรรมทางกายและทางใจ

คำว่า “กรรมฐาน” แยกศัพท์ออกได้เป็น 2 คำ คือ กรรม แปลว่า การกระทำ กับ “ฐาน” แปลว่า ที่ตั้ง ถ้าแปลโดยศัพท์ กรรมฐานจึงแปลว่า ที่ตั้งของการกระทำ แต่ถ้าแปลโดยความจะแปลว่าที่ตั้งแห่งการทำงานของจิตหรือที่ให้จิตทำงานเพราะการฝึกจิตนี้ก็เป็นการทำงานอย่างหนึ่ง คือ การทำงานของจิต การหาสิ่งอะไรมาให้จิตโดยสิ่งที่เป็นการทำงานของจิตจึงเรียกว่า กรรมฐาน (สุจิตรา อ่อนค้อม, 2556: 31) กรรมฐานจึงเป็นคำเรียกรวม ในหมวดของการปฏิบัติธรรมทั้งทางร่างกายและทางใจ เพราะขั้น 5 มีทั้งทางกายและทางใจ การฝึกกรรมฐานเป็นการใช้สติสัมปชัญญะพิจารณาอารมณ์ที่มากระทบทางกายและทางใจอย่างระมัดระวังโดยไม่ให้บาปเกิดขึ้น เพียรหมั่นระลึกถึงกุศลและรักษากุศลนั้นอยู่มิให้เสื่อมไป

กรรมฐานมีปรากฏในพระไตรปิฎกที่หมายถึง สถานที่ทำงาน สถานที่ประกอบการงาน หรือแหล่งการทำงาน แหล่งธุรกิจของผู้ครองเรือน วิธีการเจริญสมาธิ ดังที่ปรากฏในสุกสสูตร ที่สุกมานพได้ ทูลถามพระพุทธเจ้าในเรื่องผลของฐานะแห่งการงานหรือการปฏิบัติกิจในหน้าที่ของคฤหัสถ์ที่มีการตระเตรียมมาก มีกิจที่ต้องทำมาก กับบรรพชิตที่มีการตระเตรียมน้อยว่าอย่างไหนจะมีผลมากกว่ากัน พระองค์จึงตรัสตอบว่า

มานพ เปรียบเหมือนฐานะ คือ กสิกรรมที่มีความต้องการมาก มีกิจมาก มีอธิกรณ์มาก มีความเริ่มมาก เมื่อวิบัติ ย่อมมีผลน้อยฉนใด ฐานะแห่งการงานของฆราวาสก็ฉนนั้นเหมือนกันที่มีความต้องการมาก มีกิจมาก มีอธิกรณ์มาก มีการเริ่มมาก เมื่อวิบัตีย่อมมีผลน้อย ฐานะ คือ กสิกรรมนั้นแลที่มีความต้องการมาก มีกิจมาก มีอธิกรณ์มาก มีการเริ่มมาก เมื่อเป็นสมบัติ ย่อมมีผลมาก ฉนใด ฐานะแห่งการงานของฆราวาสก็ฉนนั้นเหมือนกันที่มีความต้องการมาก มีกิจมาก มีอธิกรณ์มาก มีการเริ่มมาก เมื่อเป็นสมบัตีย่อมมีผลมาก การงาน คือ การค้าขายที่มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย มีอธิกรณ์น้อย มีการเริ่มน้อย เมื่อวิบัตีย่อมมีผลน้อยฉนใด ฐานะแห่งการงานฝ่ายบรรพชาก็ฉนนั้นเหมือนกัน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 13 ข้อที่ 713 หน้าที่ 493)

จากพุทธพจน์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่ากรรมฐานจึงเป็นกิจที่พึงกระทำในฐานะหรือหน้าที่ที่แตกต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์และบรรพชิตต่างก็มีหน้าที่ที่ต้องกระทำเช่นกัน ดังนั้น คำว่า “กรรมฐาน” จึงหมายถึง การงาน หรือกิจ หรือหน้าที่ที่เป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณวิเศษ ที่ตั้งแห่งการงาน ในที่นี้หมายถึง การงานของจิต (วคิน อินทสระ, 2557: 51) หรืออารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการงาน หรือการกระทำ ซึ่งในที่นี้หมายถึง วิธีการหรืออุบายสำหรับฝึกฝนอบรมจิตให้เหมาะสมแก่การใช้งานคร่าว ๆ จุดมุ่งหมายของการฝึกอบรมจิตใจนั้นมี 2 ประการ คือ เพื่อให้เกิดสมาธิ (สมถะ) มีจิตตั้งมั่น สามารถกำจัดนิวรณ์ได้ และเพื่อให้เกิดปัญญา (วิปัสสนา) ให้รู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะธรรม

กล่าวสรุปได้ว่า คำว่า “กรรมฐาน” หมายถึง ที่ตั้งแห่งการงาน (จิต) การงานที่เป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณวิเศษ หรืออารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการงานหรือการกระทำของจิตหรือที่ให้จิตทำงานเป็นวิธีการหรืออุบายสำหรับฝึกฝนอบรมจิตให้เหมาะสมแก่การใช้งานคร่าว ๆ การฝึกอบรมจิตใจนั้น มี 2 ประการ คือ เพื่อให้เกิดสมาธิ (สมถะ) มีจิตตั้งมั่นและสามารถกำจัดนิรณได้ และเพื่อให้เกิดปัญญา (วิปัสสนา) ให้รู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะธรรม การฝึกอบรมจิตใจทั้ง 2 วิธีนี้มีแนวทางการเจริญกรรมฐานที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้และพระสาวกได้สืบทอดหลักการปฏิบัติตามพุทธโอวาทอย่างเคร่งครัด

การเจริญกรรมฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

พระพุทธเจ้าได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลกทรงแสดงวิปัสสนาญาณอันสูงสุด รู้เห็นตามทัศนะที่มีอยู่จริงดุจพระอาทิตย์ยังโลกให้สว่างฉะนั้น บรรดาสาวกของพระพุทธองค์ได้รับฐานะที่ตั้งของการงานที่ทำให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงด้วยอาการต่าง ๆ และศึกษาปฏิบัติจนประทับใจ มนุษย์และเวทนาทั้งหลายเป็นอันมาก ยากที่จะหาสิ่งใดที่มีค่าในโลกมาเปรียบเทียบกับสิ่งนั้น คือ วิปัสสนากรรมฐาน อันเป็นแนวทางที่เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์หมดจดโดยส่วนเดียวที่เรียกว่า วิสุทธิมรรค (ทางแห่งความบริสุทธิ์) เมื่อบุคคลใดได้ดำเนินไปตามนี้จนถึงที่สุดแล้วย่อมถึงจุดหมายปลายทาง คือ พระนิพพาน

ในพระไตรปิฎกปรากฏแนวทางในการเจริญกรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน โดยมีสาระสำคัญของสติปัฏฐานในมหาสติปัฏฐานสูตรที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เป็นทางสายเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพานทางนี้คือ สติปัฏฐาน 4 ประการ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต และเห็นธรรมในธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 373 หน้าที่ 301-302)

จากหลักธรรมดังกล่าว สามารถจำแนกสติปัฏฐาน 4 ได้ดังนี้

1) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ มีสติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พระพุทธเจ้าจำแนกไว้เป็น 6 หมวด คือ พิจารณาลมหายใจเข้าออก พิจารณาอริยาบถ พิจารณาสัมปชัญญะ พิจารณาสิ่งปฏิกุศล พิจารณาธาตุ และพิจารณาซากศพ 9

2) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ มีสติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พระพุทธเจ้าจำแนกไว้เป็น 9 ประการ คือ เสวยสุขเวทนา เสวยทุกข์เวทนา เสวยอุเบกขาเวทนาทั้งที่มีอามิสและไม่มีอามิส ให้พิจารณารู้ชัดด้วยสติในเวทนาเหล่านั้น

3) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ มีสติพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พระพุทธเจ้าจำแนกไว้เป็น 16 ประการ คือ เมื่อจิตมีราคะ โทสะ โมหะ ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ จิตหดหู่ท้อถอย จิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะ และไม่เป็นมหัคคตะ จิตมีจิตอื่นและไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตสงบและไม่สงบ จิตพ้นจากกิเลสและไม่พ้นจากกิเลสด้วยการมีสติกำหนดรู้ในจิตเหล่านั้น

4) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ มีสติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พระพุทธเจ้าจำแนกไว้เป็น 5 หมวด คือ นิรวรณ 5 ขั้นธ 5 อายตนะ 12 โพชฌงค์ 7 และสัจจะ 4

หลักการปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวทางนี้ คือ การตามกำหนดรู้อารมณ์ปรมาัตถ์ที่ปรากฏชัดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยจิตที่ตั้งมั่นเป็นสมาธิจนเห็นความจริงในอาการของปรมาัตถ์ธรรม 4 ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน (พระสัทธัมมโชติ ธัมมาจริยะ, 2540: 3) ซึ่งเป็นอารมณ์ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานด้วยการพิจารณารูป นามขันธ์ 5 นั้นว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา มีเพียงสภาพธรรมที่เกิดดับ เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยอยู่ตลอดเวลา กล่าวคือ รูปเป็นธรรมชาติที่แตกสลายอยู่เสมอ เพราะความร้อนบ้าง ความเย็นบ้าง เป็นต้น รูปขันธ์เป็นที่รองรับอารมณ์ที่รับรู้การกระทบจากทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ส่วนนามขันธ์เป็นโลกียธรรม เป็นธรรมชาติที่นุ่มไปสู่อารมณ์อยู่เสมอ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร จัดเป็นเจตสิก และวิญญานจัดเป็นจิต นามขันธ์ทั้ง 4 เหล่านี้เป็นความรู้สึกนึกคิดที่เกิดขึ้นภายในใจ ส่วนนิพพานนั้นเป็นโลกุตระธรรม ไม่ใช่ฐานะที่รับรู้ได้

การปฏิบัติวิปัสสนาถือว่าเป็นยอดของการบูชา เป็นการปฏิบัติตามพระพุทธองค์ที่ว่า การบูชาด้วยอามิสใด ๆ ก็ไม่เท่ากับการบูชาพระองค์ด้วยการปฏิบัติบูชา ดังที่พระองค์ตรัสแก่พระอานนท์ว่า “ผู้ใดไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาใด ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (โลกุตระธรรม 9) ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติตามธรรมอยู่ (คือเจริญวิปัสสนา) ผู้นั้นชื่อว่าได้สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม ด้วยการบูชาตถาคต ด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม” (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 199 หน้าที่ 148)

การเจริญกรรมฐานจึงเป็นการฝึกจิตให้เกิดเป็นสมาธิและทำให้เกิดปัญญาด้วยการแน่วแน่ต่ออารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง ควบคุมจิตให้อยู่กับอารมณ์นั้น ๆ โดยไม่ฟุ้งซ่าน ไม่เลื่อนลอยไปสู่อารมณ์อื่น การฝึกจิตอย่างนี้เป็นการกำจัดนิรวรณ 5 หรือทำให้นิรวรณนั้นสงบลง ปฏิบัติไปจนชำนาญจนจิตนั้นเกิดเป็นสมาธิขึ้นตามลำดับ เริ่มตั้งแต่ขณิกสมาธิ (สมาธิชั่วขณะ) อุปจารสมาธิ (สมาธิเฉียดจนจะแน่วแน่) และอัปปนาสมาธิ (สมาธิแน่วแน่แนบสนิท) เมื่อจิตเข้าถึงสมาธิขั้นอัปปนาสมาธิ จิตก็จะระงับนิรวรณนั้นให้สงบลงได้และพิจารณาเห็นความเกิดดับของอารมณ์นั้นเป็นไตรลักษณ์จนเกิดปัญญาเห็นแจ้ง

5) อาหาเรปฏิกูลสัญญา เป็นการพิจารณาอาหารที่รับประทาน ดื่ม เคี้ยว ลิ้ม เป็น
อารมณ์ด้วยความเป็นสิ่งปฏิกูล

6) จตุธาตุววัฏฐาน เป็นการกำหนดพิจารณาธาตุ 4 (ดิน น้ำ ไฟ ลม) ที่ปรากฏในร่างกายจนกระทั่งเห็นแต่เพียงกองแห่งธาตุ โดยปราศจากความเป็นหญิง ชาย เรา เขา สัตว์ บุคคลเสียได้

7) อรูปฌาน เป็นการกำหนดสภาวะที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ มี 4 อย่าง ได้แก่ อาภาสอันญ-จายตนะ วิญญูณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ อารมณ์ทั้ง 4 นี้เป็นอารมณ์ของผู้ที่จะปฏิบัติเพื่อเข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคล หากปฏิบัติจนเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญา-ยตนะและเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่พระอนาคามีขึ้นไปจะสามารถเข้านิโรธสมบัติ สัญญาและเวทนาจะดับไป

สรุปได้ว่า ธรรมฐานเป็นวิชาที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ เป็นวิชาที่ไม่ลึกกลับ ไม่ใช่ของยาก แต่ก็ไม่น่ายาก เป็นสิ่งที่ทำได้ทุกเพศ ทุกวัย ไม่จำกัดด้วยกาล ด้วยสถานที่ และผู้ปฏิบัติพึงรู้ได้ด้วยตนเอง ได้ผลทันตาเห็น ไม่ต้องรอถึงชาติหน้า โรงเรียนและตำราที่ใช้ศึกษาและปฏิบัติโดยอาศัยร่างกายของเรา อันกว้างขวาง ยาววา หนาคืบ มีสัญญาใจครอง การเจริญกรรมฐานไม่ว่าจะเป็นสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐานก็ตามจะต้องปฏิบัติควบคู่กันไปจะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไปไม่ได้ สมถกรรมฐานจึงเป็นบาทฐานให้การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของขั้น 5 ที่มีผลต่อการเจริญกรรมฐาน

ขั้น คือ ชีวิตหรือร่างกาย (รูป) และจิตใจ (นาม) ที่เกิดขึ้นจากการประชุมรวมกันของธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ขั้น ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ ว่าโดยย่อจะได้รูปกับนาม หรือที่เรียกว่า รูปธรรมและนามธรรม กล่าวคือ รูปจัดเป็นรูปธรรม เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ จัดเป็นนามธรรม หากจะกล่าวโดยความเป็นปรมัตถธรรม 4 แล้ว รูปนั้นจัดอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร จัดอยู่ในเจตสิก ส่วนวิญญูณนั้นจัดอยู่ในจิต

ขั้นนี้มีความสัมพันธ์ต่อการเจริญกรรมฐาน 40 วิธี ดังนี้

1) รูปขั้น เป็นสภาวะธรรมแห่งความเสื่อมสลายไป ไม่คงอยู่และมั่นคง โดยมีองค์ธรรมคือ รูป 28 (มหาภูตรูป 4 และอุปาทายรูป 24) เช่น ดิน น้ำ ไฟ ลม ประสาทตา ประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น ประสาทกาย สี เสียง กลิ่น รส สัมผัส ความเป็นหญิง ความเป็นชาย เป็นต้น ซึ่งเป็นรูปขั้นที่มีลักษณะเสื่อมสลายไปที่เกิดขึ้นจากรูป คือ ทางกาย ธรรมฐานที่นำมาใช้พิจารณารูปขั้น ได้แก่

(1) กลิน 10 เป็นการเจริญกรรมฐานด้วยการเพ่งวัตถุสิ่งของที่แต่งขึ้น เป็นเครื่องจูงจิตในอารมณ์กรรมฐานเพื่อให้เกิดสมาธิ ไม่ให้จิตเกิดความไขว่ไขว่ไปที่อื่น เช่น ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นต้น และใช้วัตถุนั้นเป็นเครื่องช่วยในการบริกรรม เช่น ปฐวีกลีน บริกรรมว่า “ดิน ๆ” เป็นต้น เมื่อบริกรรมภาวนาไปเรื่อย ๆ กองกลีนกองใดกองหนึ่งในกลิน 10 จนจิตเห็นอุคคหนิมิต (นิมิต

ตา) เรื่อยไปจนถึงเกิดปฏิภาณนิมิต จิตสงบเป็นสมาธิจนสามารถข่มนิวรณ์ กิเลสถูกระงับจาก สันดานลงได้ ผู้ปฏิบัติเพียรพยายามไปเรื่อย ๆ จนสมาธิแก่กล้า เกิดความชำนาญคล่องแคล่วใน การเข้าออกฌาน ผลที่ได้ก็จะสำเร็จกิจเป็นกามาวจรสมาธิ จิตก็เข้าสู่ระดับฌานตั้งแต่ชั้น ปฐมฌานจนถึงชั้นจตุตถฌานได้ตามลำดับ

(2) อสุภะ 10 เป็นการเจริญกรรมฐานด้วยการพิจารณาซากศพในสภาพต่าง ๆ เป็นอารมณ์ กรรมฐานด้วยการเพ่งพิจารณาสภาพซากศพที่เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นสีกายบ้าง เป็นเพศ บ้าง เป็นสัณฐานบ้าง สภาพที่ถูกตัดเป็นท่อนบ้าง เป็นส่วนนูน ส่วนเว้า ส่วนโค้งของร่างกายโดยรอบ ตัว สิ่งเหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นกับเราและผู้อื่นสักวันหนึ่งเมื่อเราสิ้นชีวิตลงไป ซากศพที่ตายแล้วมีเน่า เปื่อย มีผิคล้ำ มีน้ำเหลือง น้ำหนองไหลเยิ้มเป็นของน่ารังเกียจ เป็นสิ่งปฏิกูล ไม่สวยงาม น่าขยะแขยง พิจารณาเห็นเช่นนั้นว่าไม่ผิดอะไรกับร่างกายของเราซึ่งเป็นที่สะสมสิ่งสกปรก โสโครกและมูกลิ้นเหม็น ทดลองไม่อาบน้ำชำระร่างกายสัก 2-3 วัน เราก็มูกลิ้นเหม็นเหมือน ซากศพ ฉันทักขั่นนั้น เมื่อพิจารณาเช่นนั้นจิตนุ่มนวลในซากศพ เราจึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในตัวตน จิตคายความกำหนัดราคะ เมื่อระลึกรู้ไปเรื่อย ๆ จิตก็สงบระงับและกำจัดนิวรณ์ จิตเกิดความ แน่วแน่มั่นคงเป็นเอกัคคตารมณ์อยู่ได้โดยลำพังแห่งวิตก จิตก็เข้าสู่ฌานในระดับต้น คือ ปฐมฌาน

(3) อาหารปฏิกูลสัญญา เป็นวิธีเจริญกรรมฐานด้วยการพิจารณาอาหารในความเป็น ของปฏิกูล อาหารที่บริโภคถือว่าเป็นอารมณ์ของการเจริญกรรมฐาน คือ อาหารที่เป็นคำข้าวที่ รับประทาน ต้ม เคี้ยว ล้ม เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นจากฝีมือมนุษย์ต้องการหารับประทาน ทั้งสิ้น แต่หารู้ไม่ว่าอาหารเกิดขึ้นจากซากพืชและซากสัตว์ที่เคยสะสมสิ่งสกปรกโสโครกไว้ใช้กัน ไม่ว่าจะเป็น ยาฆ่าหญ้า อูจจาระ ปัสสาวะของสัตว์มากมาย มนุษย์นำมารับประทานก็สะสม ปนเปื้อนอยู่ร่างกาย เราลองคิดดูว่าอาหารปรุงแต่งด้วยความสวยงาม นำรับประทาน เมื่อนำใส่ปากแล้วถูกบดเคี้ยวด้วยฟัน มีน้ำลายในช่องปากช่วยผสมคลุกเคล้า อาหารเหล่านั้นถูกบด ขยี้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยละเอียดจนกลาย เป็นน้ำ หากคายออกแล้วนำกลับไปรับประทานอีก ครั้ง จะรับประทานได้ไหม สภาพอาหารเหล่านั้นเป็น สิ่งปฏิกูล เมื่อกลืนลงไปในกระเพาะก็จะถูก สะสมไม่ว่าจะเป็นอาหารเก่าและอาหารใหม่ ต่างก็บูดเน่าอยู่ในกระเพาะ ขับถ่ายออกก็มีกลิ่น เหม็น ในร่างกายของมนุษย์เป็นดังสุสานใหญ่ที่สะสมซากพืชซากสัตว์ ทั้งนี้ก็เพราะอาหารเป็น เหตุโดยแท้ อาหารจึงเป็นกรรมฐานที่เกิดขึ้น เพื่อความไม่ยินดียินร้ายในรสอาหาร บริโภคเพียง เพื่อดำรงชีวิตอยู่ ละกามคุณ 5 เห็นความเกิดดับของรูปขันธ์ เห็นความเกิดดับของจิตขณะ บริโภคและหลังบริโภค เจริญสติไปในขณะนั้นด้วยการพิจารณาความเป็นปฏิกูลโดยน้ำเล็ด น้ำเหลือง เสมหะ เป็นต้น รู้ลักษณะของคำข้าว อยู่เป็นสุข และเข้าถึงอมตภาพ (พระนิพพาน)

(4) กายาคตาสติ เป็นวิธีเจริญกรรมฐานอย่างหนึ่งในอนุสติ 10 โดยใช้สติไปรู้อวัยวะใน ร่างกายของตนในอาการ 32 ของร่างกาย เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น เป็นอารมณ์ด้วยการ

พิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่า ไม่ว่าร่างกายของเราหรือของผู้อื่นต่างก็เป็นของไม่งาม ที่เราเห็นว่าสวยงามนั้นก็เพราะว่ามีหนังห่อหุ้ม หากลอกหนังออกเราจะเห็นเส้นเลือด เส้นเอ็นที่ร้อยรัดกระดูกไว้ มีน้ำเหลือง น้ำหนองไหลเยิ้ม น่าขยะแขยง น่ารังเกียจ เมื่อพิจารณารูปที่กระทบกับประสาททั้ง 5 และทวารทั้ง 6 นี้ไม่สวยไม่งามเลย เราไม่ควรยึดมั่นถือมั่น พิจารณาความจริงที่เห็นกาย (รูป) จนจิตยอมรับความจริงว่าไม่สวยไม่งาม เมื่อจิตเกิดความเบื่อหน่าย คลายความกำหนัดยินดีในกายนั้น จิตก็จะไม่ยึดมั่นถือมั่นกายต่อไปอีก จิตก็จะหลุดพ้นได้ในที่สุด การพิจารณากายาคตาสดด้วยการระลึกถึงอยู่เนื่อง ๆ ย่อมส่งผลให้หมดความยินดีในร้าย หมดภัยและความขลาดเขลาหลงได้ ใจวางอุเบกขาต่อทุกขเวทนาส่งผลให้จิตใจสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน บรรเทาโรค และความยึดมั่นถือมั่นในกาย ถอนความเห็นผิดว่าสวยงาม ลงได้ จิตก็เกิดปัญญาเห็นหมู่สัตว์ว่ากำลังจุติ กำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม รู้ชัดในผลของกรรมที่ได้กระทำมา จิตของผู้ปฏิบัติระลึกด้วยสัมมาทิฐิ เห็นภัย ในวัฏสงสารพึงเป็นผู้ ไม่ประมาท

(5) อานาปานสติ เป็นวิธีเจริญกรรมฐานอย่างหนึ่งในอนุสติ 10 ด้วยการเจริญสติระลึกรู้ความเป็นไปของลมหายใจเข้าออกในร่างกายของด้วยการใช้สติระลึกอย่างต่อเนื่อง อานาปานสติเป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐานทั้งสมถะและวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติพึงพิจารณาตามดูตามรู้ลมที่เข้าและออกที่โพรงจมูกว่าลมเป็นเพียงรูปที่มีเข้าและออกยาวหรือสั้นก็รู้ ร้อนหรือเย็นก็รู้ เป็นต้น การกำหนดรู้เช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนจิตสงบระงับกิเลสได้ชั่วคราว (ขณิกสมาธิ) เท่านั้น เป็นเพียงสมาธิที่แว่วแว่ แต่ไม่เกิดปัญญาได้ จนกว่าผู้ปฏิบัติพิจารณาลมเป็นเพียงแต่เข้าแล้วจะต้องออก ถ้าเข้าแล้วไม่ออกไม่ได้ ลมออกแล้วไม่เข้าก็ไม่ได้ เราไปบังคับไม่ให้ลมนั้นไม่เข้าและออกไม่ได้ ลมเป็นเพียงรูปที่ระงับกายสังขารและจิตตสังขาร เป็นการปล้องจิตให้คายกำหนด และเป็นเพียงเพื่อดับกิเลสเท่านั้น ช่วยให้จิตของผู้ปฏิบัติคายความยึดมั่นถือมั่น ไม่ยึดเป็นตัวตน ปฏิบัติไปเรื่อย ๆ จิตจะสามารถละสังโยชน์ได้เช่นกัน การเห็นเช่นนี้เป็นการเห็นด้วยสัมมาทิฐิ เห็นความเป็นไตรลักษณ์ เห็นว่าลมเป็นเพียงธาตุลมธาตุหนึ่งเท่านั้น การเห็นเช่นนี้จึงเรียกว่า วิปัสสนาญาณ

(6) จตุธาตุววัฏฐาน เป็นการเจริญกรรมฐานด้วยการพิจารณากำหนดธาตุ 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ที่ปรากฏในร่างกายจนกระทั่งเห็นเป็นแต่เพียงกองธาตุโดยปราศจากความเป็นหญิง ชาย สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ลงเสียได้ การปฏิบัติด้วยการพิจารณาธาตุอันใดมีลักษณะที่เป็นความเข้มแข็ง ธาตุอันนั้นเป็นธาตุดินที่เป็นภายใน เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เอ็น กระดูก เป็นต้น ธาตุอันใดที่มีลักษณะเอิบอ้อมที่เป็นภายใน เช่น ดี เสลด เสมหะ น้ำเลือด น้ำหนอง มันทัน น้ำตา เป็นต้น ธาตุอันใดมีลักษณะร้อน ธาตุอันนั้นคือธาตุไฟที่เป็นภายใน คือ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น ไฟที่ยังกายให้ทรุดโทรม ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวาย ไฟที่เผาอาหารให้ย่อย และธาตุอันใดมีลักษณะพัดไปมา ธาตุอันนั้นเป็นธาตุลมที่เป็นภายใน คือ ลมพัดเบี่ยงเบน ลมพัดลง

เบื้องต้น ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมหายใจ เป็นต้น การกำหนดพิจารณากาย (รูป) เช่นนี้ให้เห็นว่าเป็นแต่เพียงธาตุ 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ที่มาประชุมรวมกันอยู่เท่านั้น ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา ธาตุดังกล่าวสักเป็นเพียงแต่ธาตุเท่านั้น เช่น ผม ที่งอกขึ้นมาอยู่บนศีรษะ ก็ไม่ได้ว่าผมได้งอกอยู่ในหนังบนศีรษะ หนังที่หุ้มศีรษะอยู่ก็ไม่ได้รู้ว่าผมได้งอกขึ้นบนตน ฉะนั้น ผมนี้จึงไม่ได้เป็นสัตว์เป็นบุคคลแต่ประการใด เป็นแต่เพียงธาตุดินเท่านั้น การเห็นเช่นนี้เป็นการเห็นที่เกิดขึ้นจากการพิจารณากำหนดรู้ที่ปรากฏเกิดขึ้นทางจิตใจ ละความเห็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ละความไม่ยินดียินร้ายในร่างกายที่เป็น กามคุณ ไม่สนุกสนานในอารมณ์ที่น่าใคร่ น่าปรารถนา และช่วยให้เป็นผู้มีปัญญาที่กว้างขวางมากขึ้น

2) เวทนาขันธ เป็นเวทนาเจตสิก เป็นสภาวะธรรมแห่งการเสวยอารมณ์ 5 อย่าง ได้แก่ สุข ทุกข์ เกิดให้จิตรู้ได้ทางกาย โสมนัส โทมนัส และอุเบกขา เกิดให้จิตรู้ได้ทางใจ กรรมฐานที่นำมาใช้พิจารณาเวทนาขันธ ได้แก่

(1) อสุภะ 10 เป็นการเจริญกรรมฐานด้วยการพิจารณาซากศพที่ตายแล้วว่าเป็นของสิ่งที่น่าเกลียดน่ากลัว ขยะแขยง สิ่งเหล่านี้หากย้อนกลับเข้ามาพิจารณาในร่างกายของเราก็เช่นกัน ว่าต่อไปเราก็ตายและก็จะเน่าเปื่อย น่าเกลียดเช่นนั้นเหมือนกัน เมื่อพิจารณาซากศพจิตในขณะนั้นเกิดความไม่พอใจก็เป็นทุกข์ (ทุกข์เวทนา) เกิดความพอใจก็เป็นสุข (สุขเวทนา) เกิดความวางเฉยในภาพที่ปรากฏในขณะนั้น อารมณ์เหล่านี้เกิดขึ้นกับจิตใจของผู้ปฏิบัติ พิจารณาไปเรื่อย ๆ จนจิตเกิดอาการวางเฉยในอารมณ์นั้น จิตก็จะเริ่มคายความยึดมั่นถือมั่น จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ เป็นเอกัคคตารมณ์อยู่ได้โดยมีวิตกเป็นเครื่องช่วยผูกจิตไว้

(2) อาหาเรปฏิกูลสัญญา เป็นการเจริญกรรมฐานด้วยการพิจารณาอาหารคำข้าวที่คบเคี้ยวกลืนกินลงไปว่าเป็นสิ่งปฏิกูล หากพิจารณาอาหารก่อนที่จะทานเข้าไปต่างก็มีรูปส่วย มีกลิ่นหอม ทานไปแล้วรสชาติดีอร่อย จิตขณะนั้นก็เกิดความพอใจก็เป็นสุข เมื่อทานไปแล้วมาก ๆ เกิดท้องอืดก็เป็นทุกข์ ถ่ายอุจจาระปัสสาวะออกมา มีกลิ่นเหม็นก็ไม่พอใจเกิดเป็นทุกข์ ผู้ปฏิบัติพึงพิจารณาอารมณ์ที่เกิดขึ้นจากความสุขและความทุกข์ การเสวยอารมณ์เหล่านี้ไม่ว่าจะสุขหรือทุกข์มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ พิจารณาเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนจิตสงบจากอารมณ์นั้นได้ จิตก็จะเป็นสมาธิ ปล่อยวาง วางและสงบลงจากกิเลสได้ในที่สุด

(3) อนุสติ เป็นการพิจารณาในอารมณ์ที่สวयงามอยู่เนื่อง ๆ ด้วยการระลึกถึงคุณของ พุทธานุสติ อัมมานุสติ สังฆานุสติ (ระลึกถึงคุณของพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์) สีลานุสติ (ระลึกถึงศีลที่ตนรักษา) จาคานุสติ (ระลึกถึงทานที่บริจาค) เทวตานุสติ (ระลึกถึงเทวดาที่มีสีกาหิคุณเสมอเหมือนกับตน) มรณสติ (ระลึกถึงความตายอันจะมาถึงตนและสัตว์อื่น) กายาคตาสติ (ระลึกถึงการ 32 ว่า เป็นสิ่งปฏิกูล) อานาปานสติ (ระลึกถึงลมหายใจเข้าออก) และอุปสมานุ

สติ (ระลึกถึงพระนิพพานว่าเป็นที่ระงับดับเพลิงกิเลสทุกข์) เป็นอารมณ์ ซึ่งอารมณ์เหล่านี้ใช้เจริญกรรมฐานทำให้เกิดเวทนาเสวยอารมณ์ทั้งสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา

(4) จตุธาตุววัฏฐาน เป็นการพิจารณาธาตุ 4 คือ ธาตุดิน น้ำ ไฟ และลม ธาตุทั้ง 4 เป็นรูปธรรม เห็นและรับรู้จากประสาททั้ง 5 เช่น เห็นรูปสวยก็พอใจเป็นสุขเวทนา เห็นรูปไม่สวยก็ไม่พอใจเป็นทุกขเวทนา เป็นต้น จิตที่เสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในธาตุทั้ง 4 เช่นนี้ช่วยละความกำหนัด คายราคะที่เกิดขึ้นกับจิตเป็นสมาธิได้ในที่สุด

3) สัญญาขันธ เป็นสัญญาเจตสิก เป็นสภาวธรรมแห่งการจำได้หมายรู้ จำสิ่งที่ปรากฏได้ทางตา รับและรู้สึกได้ทางใจ grunnฐานที่นำมาใช้พิจารณาสัญญาขันธเช่นเดียวกับเวทนาขันธ เช่น กสิณ จดจำรูปลักษณะของกสิณที่นำมาเป็นเครื่องช่วยในการเพ่งอสุภะ จดจำรูปลักษณะของซากศพเป็นสัญญา อาหารแปฏิกูลสัญญา จดจำรูปลักษณะของอาหาร คำข้าวที่เคี้ยวกลืนลงไป กลืนที่หอมและเหม็น กายาคตาสติ จดจำผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ที่เกิดขึ้นและเสื่อมไป และจดจำในความเป็นธาตุทั้ง 4 ได้ว่า มีความเกิดขึ้นและร่วงโรยไปเป็นธรรมดา

4) สังขารขันธ เป็นเจตสิกที่ปรุงแต่งจิตให้เป็นจิตที่มีความหลากหลาย เป็นทั้งกุศลและอกุศล grunnฐานที่นำมาใช้พิจารณาสังขารขันธมีลักษณะเช่นเดียวกับเวทนาขันธและสัญญาขันธ เช่น การพิจารณาอสุภะ (พิจารณาซากศพ) เป็นอารมณ์กรรมฐานด้วยการนำภาพเหล่านั้นมาปรุงแต่งจิตซึ่งสามารถเกิดได้ทั้งกุศลและอกุศล เห็นศพที่ไม่สวยงาม น่าเกลียดก็เกิดอกุศล หรือเห็นศพผู้หญิงที่มีรูปลักษณะที่สวยงามจิตก็เกิดราคะได้เช่นกัน หรือการพิจารณาอาหารแปฏิกูลสัญญา (พิจารณาอาหารเป็นสิ่งปฏิกูล) อาหารที่ชื่นชอบอยากรับประทานจิตก็เกิดความสุขพอใจ หรือกายาคตาสติ (พิจารณาอาการ 32) เห็นที่ไม่ชอบก็ไม่พอใจ เห็นผมที่ดกดำ เล็บที่สวยงาม จิตเกิดความสุขพอใจ สิ่งที่เราเห็นเหล่านี้เป็นอารมณ์ที่ถูกกระทบสัมผัสด้วยประสาททั้ง 5 ทาง ทวารทั้ง 6 จิตใจเมื่อถูกกระทบก็เกิดอารมณ์ปรุงแต่งของจิตใจขึ้น ทำให้จิตเกิดปรุงแต่งทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล

5) วิญญาณขันธ เป็นสภาวธรรมแห่งการรับรู้ทางจิตในอารมณ์ เป็นสภาพรู้ เป็นธรรมชาติอารมณ์ที่เกิดทางจิตใจโดยตรง คือ ะบบรับรู้สิ่งนั้น ๆ ในปัจจุบันทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ grunnฐานที่นำมาใช้พิจารณาวิญญาณขันธ ด้วยการใช้กรรมฐานทั้ง 40 วิธี ดังที่ได้อธิบายไว้แล้ว เพราะการเจริญกรรมฐาน 40 วิธีนั้น จิตใจจะเป็นตัวรับรู้ในอารมณ์ที่เกิดร่วมกับทางกายทั้งสิ้น เช่น พรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เป็นอารมณ์ที่เกิดขึ้นจากสมาธิที่แผ่ไปยังสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นมิตรหรือเป็นศัตรู และบุคคลทั่วไปอย่างไม่เจาะจง การแผ่กระจายสิ่งเหล่านี้เป็นการกระทำที่ออกมาจากจิตใจโดยตรง เป็นสิ่งที่ให้โดยหาประมาณมิได้ เป็นการรับรู้จากอารมณ์ล้วน ๆ เพื่อปรารถนาให้สัตว์เหล่านี้มีความสุข ปราศจากความทุกข์ ไม่มีเวร ไม่มีภัยต่อกัน เป็นต้น นอกจากพรหมวิหาร 4 จะเป็นวิญญาณขันธแล้ว ยังมีรูป 4 ที่เป็น

อารมณ์ในการเจริญกรรมฐานด้วยการกำหนดรู้ภาวะที่เป็นอุปธรรมเป็นอารมณ์ โดยการพิจารณาอากาสนัญญาตนะ (กำหนดอากาสนาที่สุดมิได้) วิญญาณัญญาตนะ (กำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้) อากิญจัญญาตนะ (เล็กกำหนดวิญญาณเป็นอารมณ์) และเนวสัญญานาสัญญาตนะ (เล็กกำหนดแม้แต่ภาวะ ไม่มีอะไรเลย) อารมณ์เหล่านี้เป็นวิญญาณขั้นที่รับรู้จากจิตทั้งสิ้น

สรุปว่า การเจริญกรรมฐานทั้ง 40 วิธี ได้แก่ กสิณ 10 อสุภะ 10 อนุสติ 10 พรหมวิหาร 4 อาหารูปกุศลสัญญา 1 จตุธาตุววัฏฐาน 1 และอรุณ 4 การเจริญกรรมฐานจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยถ้าหากไม่มีขั้น 5 เพราะขั้น 5 คือ กายและใจ หรือรูป (รูป) กับนาม (เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) ขั้น 5 เป็นอุปกรณ์ที่สำคัญสำหรับการเจริญกรรมฐาน เป็นฐานที่ตั้งแห่งการเจริญสติเพื่อรู้เท่าทัน รูปนามที่เกิดดับเร็วมาก เป็นการหยุดกระแสการขับเคลื่อนของขั้น 5 ทำให้เห็นกฎของไตรลักษณ์ ขั้น 5 ยังช่วยให้เกิดความสงบทางด้านจิตใจ ร่างกาย และเกิดความผ่อนคลาย ช่วยให้หลุดพ้นจากกิเลสและตัณหาทั้งปวง และทำให้จิตหลุดพ้นจากสภาวะการปรุงแต่งจากรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์ ทำให้เกิดดวงตาเห็นธรรม ดังนั้น การที่จะเจริญกรรมฐานให้เกิดผลดีได้จะขาดเสียซึ่งขั้น 5 (คือ ร่างกายและจิตใจ) ไม่ได้เลย ขั้น 5 จึงถือว่าเป็นหลักธรรมที่มีความสัมพันธ์และส่งผลต่อการเจริญกรรมฐานเป็นอย่างมาก

บทสรุป

การจะพ้นทุกข์และดับทุกข์ได้ด้วยการเข้าใจในทุกข์ เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และหนทางที่จะทำได้ดับทุกข์ การจะเข้าถึงทุกข์และรู้ในทุกข์ได้นั้นก็ด้วยการเจริญกรรมฐาน ซึ่งการเจริญกรรมฐานเป็นแต่เพียงการฝึกอบรมจิตใจเพื่อให้เห็นธรรมชาติของชีวิต ร่างกายและจิตใจของตัวเอง ธรรมชาติของจิตโดยปกติแล้วจะมีลักษณะประภัสสรขั้น 5 แต่ที่ขุ่นข้องเศร้าหมองเกิดขึ้นจากอารมณ์มากระทบสัมผัสทางทวารทั้ง 6 จึงทำให้ความขุ่นข้องและเศร้าหมองเมื่อความทุกข์เกิดขึ้นมาแล้วก็จะคืนรนเพื่อให้พ้นจากทุกข์นั้น แต่การจะพ้นจากทุกข์ได้ก็ด้วยการเจริญกรรมฐาน

การเจริญกรรมฐานไม่ว่าจะเป็นสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานก็ตาม ผู้ปฏิบัติต้องอาศัยร่างกายและจิตใจ หรือที่เราเรียกว่า ขั้น 5 ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ว่าโดยย่อ ได้แก่ รูป (ร่างกาย) กับ นาม (จิตใจ) การเจริญกรรมฐานผู้ปฏิบัติจะต้องใช้ร่างกายกับจิตของเรา อันกว้างสอ กยาวา หนาคืบ โดยมีสัญญาใจครอง ขั้น 5 จึงเป็นอุปกรณ์สำคัญต่อการปฏิบัติ กายและใจเป็นที่ประชุมรวมกันของรูปธรรมกับนามธรรม การเกิดขึ้นของขั้น 5 เกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุและปัจจัยทำให้เกิดขึ้น นั่นก็คือกิเลส ตัณหา และอุปาทาน เมื่อเกิดความเข้าใจและรู้แจ้งก็จะเกิดความเบื่อหน่ายละคลายในมายาทั้งหลายเหล่านี้ เข้าใจว่าเป็น

เพียงกองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญาณ ที่มาประชุมกันเพราะมีเหตุปัจจัยที่เป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้อยู่ในแต่ละขณะ ๆ ก็เพราะมีเหตุปัจจัยนั่นเอง ไม่ได้มีตัวมีตนแต่อย่างใด

ขั้น 5 เป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน หรือที่เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ใช้เจริญกรรมฐานด้วยการพิจารณากำหนดรู้ในฐานทั้ง 4 คือ กาย เวทนา จิต และธรรม ขั้น 5 จึงเป็นที่รวมของกายกับใจ เป็นที่ประชุมของธาตุทั้ง 4 เป็นที่อยู่ในตัวเราเองทั้งสิ้น การพิจารณากำหนดรู้ในการเจริญกรรมฐานก็คือ การพิจารณาร่างกายกับใจหรือขั้น 5 นั้นเอง กล่าวโดยสรุปก็คือขั้น 5 คือ ร่างกายและจิตใจ ร่างกายและจิตในนี้จึงมีผลต่อการเจริญกรรมฐานอย่างยิ่งเพราะการกำหนดรู้ด้วยสติทุกขณะจะต้องใช้ร่างกายกับจิตใจเป็นอุปกรณ์ ถ้าหากขาดร่างกายและจิตใจหรือไม่มีขั้น 5 แล้ว การเจริญกรรมฐานก็จะไม่เกิดขึ้น เพราะคนทุกคนมีร่างกายและจิตใจ หากคนเราไม่มีร่างกายและจิตใจแล้วขั้น 5 ก็ไม่มีเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ขั้น 5 จึงถือว่ามีความสัมพันธ์และส่งผลต่อการเจริญกรรมฐานเป็นอย่างยิ่ง

เอกสารอ้างอิง

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ). (2554). **วิปัสสนากรรมฐาน**. พิมพ์งานออกเมรุ

พระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุฐานาจริยะ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยวรงค์พรินต์ติ้ง จำกัด.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.

พระสัทธัมมโชติ ธัมมาจริยะ. (2540). **ปรมัตตโชติกะ ปริเฉทที่ 1-2**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วศิน อินทสระ. (2557). **สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมื่อดทราย.

สุจิตรา อ่อนค้อม. (2556). **การฝึกสมาธิ**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: หอรัตนชัยการพิมพ์.

คำแนะนำสำหรับผู้เขียน

1. นโยบายการตีพิมพ์ในวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ เป็นวารสารวิชาการมีวัตถุประสงค์ เพื่อเผยแพร่ผลงานบทความวิชาการและบทความวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ศาสนาและปรัชญา เพื่อเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ทางการวิจัยและวิชาการสาขาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ศาสนาและปรัชญา เพื่อส่งเสริมพัฒนาผลงานวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ศาสนาและปรัชญาทั้งในและต่างประเทศ การพิจารณาคุณภาพ บทความที่ตีพิมพ์ลงวารสารได้ผ่านการพิจารณาและประเมินคุณภาพโดยผู้ทรงคุณวุฒิ (Peer review) จากภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย มีกำหนดการเผยแพร่ ปีละ 2 ฉบับ (ราย 6 เดือน) ผลงานที่ส่งมาจะต้องไม่เคยเสนอหรือกำลังเสนอตีพิมพ์ในวารสารวิชาการใดมาก่อน

2. ประเภทของผลงานที่ตีพิมพ์ในวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

1) บทความพิเศษ (Special Articles) บทความพิเศษทางวิชาการที่นำเสนอองค์ความรู้ทางวิชาการอย่างเข้มข้น และผ่านการอ่านและพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิ มีกลุ่มเป้าหมายของนักวิชาการใน วงการวิชาการ หรือวิชาชีพ

2) บทความวิชาการ (Academic Article) เป็นบทความที่เขียนขึ้นในลักษณะวิเคราะห์วิจารณ์ หรือเสนอแนวความคิดใหม่ จากพื้นฐานทางวิชาการที่ได้เรียบเรียงจากผลงานทางวิชาการของตนเองหรือของผู้อื่น หรือเป็นบทความทางวิชาการที่เขียนขึ้นเพื่อเป็นความรู้ที่มีประโยชน์แก่คนทั่วไป

3) บทความวิจัย (Research Article) เป็นบทความที่มีการค้นคว้าอย่างมีระบบและมีความมุ่งหมายชัดเจน เพื่อให้ได้ข้อมูลหรือหลักการบางอย่างที่จะนำไปสู่ความก้าวหน้าทางวิชาการ หรือการนำผลการมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ บทความวิจัยมีรูปแบบของการวิจัยตามหลักวิชาการ เช่น มีการตั้งสมมติฐานหรือมีการกำหนด ปัญหาที่ชัดเจนสมเหตุผล โดยจะต้องระบุวัตถุประสงค์ที่เด่นชัดแน่นอน มีการรวบรวมข้อมูล พิจารณาวิเคราะห์ ตีความและสรุปผลการวิจัยที่สามารถให้คำตอบหรือบรรลุวัตถุประสงค์

4) บทความปริทรรศน์ (Review Article) เป็นบทความที่รวบรวมความรู้จากตำราหนังสือ และ วารสารใหม่ หรือจากประสบการณ์ของผู้มีพินัยมาเรียบเรียงขึ้น

5) ปกิณกะ (Miscellany) ได้แก่ บทความทบทวนความรู้ เรื่องแปล ย่อความจากวารสารต่างประเทศ การแสดงความคิดเห็น วิจารณ์ แนะนำเครื่องมือใหม่ ตำราหรือหนังสือใหม่ที่น่าสนใจ หรือข่าวการประชุมทั้งระดับชาติและนานาชาติ

3. รูปแบบของการจัดเตรียมต้นฉบับ

1) ต้นฉบับบทความต้องมีความยาว 12-15 หน้ากระดาษ A 4 (รวมเอกสารอ้างอิง) พิมพ์บนกระดาษหน้าเดียว เอกสารภาษาไทยใช้ตัวอักษรแบบ TH SarapunPSK ขนาดตัวอักษร 16 point ส่วนเอกสารภาษาอังกฤษใช้แบบอักษร Time New Roman ขนาด 12 point ตั้งค่าหน้ากระดาษโดยเว้นขอบข้างบน ขอบซ้าย 1 นิ้ว และขอบขวา ขอบล่าง 1 นิ้ว กำหนดระยะห่างระหว่างบรรทัดเท่ากับ 1 และเว้นบรรทัดระหว่างแต่ละย่อหน้า การนำเสนอรูปภาพและตาราง ต้องนำเสนอรูปภาพและตารางที่มีความคมชัดพร้อมระบุหมายเลขกำกับรูปภาพไว้ด้านล่าง พิมพ์เป็นตัวหนา เช่น ตาราง 1 หรือ Table 1 และ รูป 1 หรือ Figure 1 รูปภาพที่นำเสนอต้องมีรายละเอียดของข้อมูลครบถ้วนและเข้าใจได้โดยไม่ต้องกลับไปอ่านที่เนื้อความอีก ระบุลำดับของรูปภาพทุกรูปให้สอดคล้องกับเนื้อหาที่อยู่ในต้นฉบับ โดยคำอธิบายต้องกระชับและสอดคล้องกับรูปภาพที่นำเสนอ

2) ชื่อเรื่องต้องมีภาษาไทยและภาษาอังกฤษ พิมพ์ไว้หน้าแรกตรงกลาง

3) ชื่อผู้เขียน ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ระบุวุฒิการศึกษาสูงสุด พร้อมระบุตำแหน่งทางวิชาการ และอีเมลติดต่อ ด้วยอักษรปกติอยู่ใต้ชื่อเรื่องโดยเยื้องมาทางด้านขวา

4) มีบทคัดย่อภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ไม่เกิน 300 คำต่อบทคัดย่อ

5) กำหนดคำสำคัญ (Keywords) ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

6) การเรียงหัวข้อ หัวข้อใหญ่สุด ให้พิมพ์ชิดขอบด้านซ้าย หัวข้อย่อยเว้นห่างจากหัวข้อใหญ่ 3-5 ตัวอักษร พิมพ์ตัวที่ 6 และหัวข้อย่อยขนาดเดียวกัน ต้องพิมพ์ให้ตรงกัน เมื่อขึ้นหัวข้อใหญ่ ควรเว้นระยะพิมพ์ เพิ่มอีก 0.5 ช่วงบรรทัด

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

7) การใช้ตัวเลขคำย่อ และวงเล็บ ควรใช้ตัวเลขอารบิกทั้งหมด ใช้คำย่อที่เป็นสากลเท่านั้น (ระบุคำเต็มไว้ในครั้งแรก) การวงเล็บภาษาอังกฤษ ควรใช้ดังนี้ (Student centred learning)

บทความวิจัย ให้เรียงลำดับสาระ ดังนี้

- 1) บทคัดย่อ (Abstract) เสนอวัตถุประสงค์ของการวิจัย วิธีการวิจัยและผลการวิจัยโดยสรุปมีความกะทัดรัด และสั้น
- 2) บทนำ (Introduction) ระบุความสำคัญของปัญหาการวิจัยกรอบแนวคิด และระบุวัตถุประสงค์การวิจัย
- 3) ระเบียบวิธีวิจัย (Research Methodology) ระบุแบบแผนการวิจัยการได้มาซึ่งกลุ่มตัวอย่างและการกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล
- 4) ผลการวิจัย/ผลการทดลอง (Result) เสนอผลที่พบตามวัตถุประสงค์การวิจัยตามลำดับอย่างชัดเจน ควรเสนอในรูปตารางหรือแผนภูมิ
- 5) อภิปรายผล/วิจารณ์ (Discussion) เสนอเป็นความเรียง ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของผลการวิจัยกับกรอบแนวคิด และงานวิจัยที่ผ่านมา ไม่ควรอภิปรายเป็นข้อๆ แต่ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของตัวแปรที่ศึกษาทั้งหมด
- 6) สรุป (Conclusion) ระบุข้อสรุปที่สำคัญและข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ และประเด็นสำหรับการวิจัยต่อไป
- 7) เอกสารอ้างอิง (Reference) ต้องเป็นรายการที่มีการอ้างอิงไว้ในเชิงอรรถเท่านั้น

บทความพิเศษ บทความวิชาการ บทความปริทรรศน์ ปกิณณะ บทความวิจารณ์
หนังสือ ให้เรียงลำดับสาระ ดังนี้

- 1) บทคัดย่อ (Abstract)
- 2) บทนำ (Introduction)
- 3) เนื้อเรื่อง (Content) แสดงสาระสำคัญที่ต้องการนำเสนอตามลำดับ
- 4) สรุป (Conclusion)

5) ข้อเสนอแนะ (Suggestion)

6) เอกสารอ้างอิง (Reference) การอ้างอิงในเนื้อเรื่องใช้ระบบ APA

4. ระบบการอ้างอิงและเอกสารอ้างอิงทางวิชาการ

เอกสารที่นำมาอ้างอิงควรได้มาจากแหล่งที่มีการตีพิมพ์ชัดเจน อาจเป็นวารสาร หนังสือหรือข้อมูลทางอินเทอร์เน็ตทั้งนี้ผู้เขียนบทความต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อความถูกต้องของเอกสารอ้างอิงทั้งหมดก่อนส่งต้นฉบับผู้เขียนบทความควรตรวจสอบถึงความถูกต้องของการอ้างอิงเอกสาร เพื่อป้องกันความล่าช้าในการตีพิมพ์บทความ เนื่องจากบทความที่มีการอ้างอิงไม่ถูกต้องจะไม่ได้รับการส่งต่อเพื่อพิจารณาโดยผู้ทรงคุณวุฒิจนกว่าการอ้างอิงเอกสารจะได้รับการแก้ไขให้ถูกต้อง

1. การอ้างอิงในเนื้อหาบทความ

รูปแบบการอ้างอิงในเนื้อหาเรื่องและท้ายเล่มใช้วิธีการอ้างอิงระบบนาม-ปี ตามรูปแบบของ American Psychological Association (APA) ให้ใช้ระบบตัวอักษรโดยใช้วงเล็บ เปิด-ปิด แล้วระบุชื่อ-นามสกุลของผู้เขียนและเลขหน้าของเอกสารที่นำมาอ้างอิง กำกับท้ายเนื้อความที่ได้อ้างอิง เอกสารที่อ้างอิงในบทความจะต้องปรากฏในเอกสารอ้างอิงท้ายบทความทุกรายการ และเจ้าของบทความต้องรับผิดชอบถึงความถูกต้องของเอกสารที่นำมาอ้างอิงทั้งหมด โดยรูปแบบของการอ้างอิงเอกสาร มีดังนี้

1) พระไตรปิฎกและอรรถกถาให้อ้างชื่อคัมภีร์เล่มที่ข้อเครื่องหมายทวิภาค (:) และเลขหน้าของเอกสารที่นำมาอ้างอิงเช่น (พระไตรปิฎกภาษาไทย/15/55/435-444), (พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล/18/123-126)

2) ผู้แต่งหนึ่งรายให้อ้างชื่อผู้แต่งเครื่องหมายจุลภาค (,) ตามด้วยปีที่พิมพ์เครื่องหมายทวิภาค (:) และเลขหน้าของเอกสารที่นำมาอ้างอิง เช่น (สมภาร พรหมทา, 2550: 56)

3) ผู้แต่งสองรายให้อ้างชื่อของผู้แต่งสองรายเครื่องหมายจุลภาค (,) ตามด้วยปีที่พิมพ์เครื่องหมายทวิภาค (:) และเลขหน้าของเอกสารที่นำมาอ้างอิงเช่น (กรุณา กุศลาลัยและเรืองอุไร กุศลาลัย, 2560) หากมีเอกสารที่นำมาอ้างอิงมากกว่า 1 รายการให้ใช้เครื่องหมายอัฒภาค

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

(;) คั่นระหว่างรายการอ้างอิง เช่น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2555; ศุภชัย ศุภผล 2558)

4) ถ้ามีผู้แต่งมากกว่า 2 รายให้อ้างชื่อของผู้แต่งรายแรกเว้นวรรคหนึ่งครั้งเพิ่มคำว่า และคณะเครื่องหมายทวิภาค (:) และเลขหน้าของเอกสารที่นำมาอ้างอิง เช่น (พระพรหมบัณฑิตและคณะ, 2561)

5) ให้เรียงลำดับการอ้างอิงตามลำดับพยัญชนะตัวแรกของชื่อผู้แต่งเช่นเดียวกับลำดับการอ้างอิงในส่วนเอกสารอ้างอิง

อ้างอิงจากเอกสารภาษาอังกฤษ

1) ถ้ามีผู้แต่งหนึ่งรายให้อ้างนามสกุลของผู้แต่ง เครื่องหมายจุลภาค ปีที่พิมพ์ และหน้าที้นำมาอ้างอิง เช่น (Machiavelli, 1991)

2) ถ้ามีผู้แต่งสองรายให้อ้างนามสกุลของผู้แต่งสองราย เครื่องหมายจุลภาค ปีที่พิมพ์ และหน้าที้นำมาอ้างอิง เช่น (Jovinelly & Netelkos, 2007) และให้ใช้เครื่องหมาย อัฒภาค (;) คั่นกลางระหว่างเอกสารที่นำมาอ้างอิงมากกว่า 1 เอกสาร เช่น (Machiavelli, 1991 ; Jovinelly & Netelkos, 2007)

3) ถ้ามีผู้แต่งมากกว่า 2 รายให้อ้างนามสกุลของผู้แต่งรายแรกตามด้วย et al, ปีที่พิมพ์ และหน้าที้นำมาอ้างอิง (Keown et al., 2004)

4) ให้เรียงลำดับการอ้างอิงชื่อผู้แต่ง

หลักเกณฑ์ทั่วไปในการพิมพ์รายการสำนักพิมพ์/โรงพิมพ์

กรณีเป็นสำนักพิมพ์หรือบริษัทให้คงไว้เฉพาะชื่อ ดังตัวอย่าง

- 1) บริษัท สหธรรมิก ใช้ สหธรรมิก
- 2) สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใช้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 3) กรณีที่เป็นโรงพิมพ์ให้ใช้รูปแบบเต็ม เช่น โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

2. เอกสารอ้างอิง

(1) พระไตรปิฎก อรรถกถา

รูปแบบ :

ผู้แต่ง. // (ปีที่พิมพ์).//ชื่อพระไตรปิฎกอรรถกถา. สถานที่พิมพ์:/สำนักพิมพ์หรือโรงพิมพ์.

ตัวอย่าง :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

(2) หนังสือ

รูปแบบ :

ผู้แต่ง. (//ปีที่พิมพ์).//ชื่อหนังสือ.//(ครั้งที่พิมพ์).//สถานที่พิมพ์:/สำนักพิมพ์หรือโรงพิมพ์. (//การวรรค 2 ครั้ง)

ตัวอย่าง :

เนื่องน้อย บุญยเนตร. (2529). จริยศาสตร์กับปัญหาปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

(3) บทความในหนังสือ

รูปแบบ :

ผู้แต่ง.// (ปีที่พิมพ์).//ชื่อบทความ.//ใน ชื่อบรรณาธิการ (บรรณาธิการ).//ชื่อเรื่อง/(เลขหน้าที่อ้าง).//สถานที่พิมพ์:/สำนักพิมพ์หรือโรงพิมพ์.

ตัวอย่าง :

พระสุกิจ สัจฉิโน. (2555). การสร้างความคิดนามธรรมในวัฒนธรรมไทย ใน ปวิตร ว่องวิระ. ทฤษฎี และวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม. (หน้า). กรุงเทพมหานคร อมรินทร์

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

(4) บทความจากวารสาร

รูปแบบ :

ผู้แต่ง.// (ปีที่พิมพ์).// ชื่อบทความ.// ชื่อวารสาร.// ปีที่ (ฉบับที่),/ เลขหน้าแรก ที่ตีพิมพ์-เลขหน้าสุดท้ายที่ตีพิมพ์.

ตัวอย่าง :

ธิดุฒิ หมั่นมี. (2557). การวางแผนและการติดต่อประสานงานเชิงพุทธ. วารสาร มจร
สังคมศาสตร์ปริทรรศน์, 3(1), 25-31.

(5) บทความในสารานุกรม

รูปแบบ : ผู้แต่ง.// (ปีที่พิมพ์).// ชื่อบทความ.// ใน ชื่อสารานุกรม,/(เล่มที่อ้าง, หน้า เลขหน้าที่อ้าง). สถานที่พิมพ์: /สำนักพิมพ์หรือโรงพิมพ์.

ตัวอย่าง :

สนธิ อาจพันธ์. (2537). หม้อคอกควาย. ใน สารานุกรมของใช้พื้นบ้านไทยในอดีตเขต หัวเมือง
ฝ่ายเหนือ, (หน้า 274-275). กรุงเทพมหานคร อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

Sturgeon, T.(1995). Sciecefiction. In The encyclopaedia America, (). Danbury, CT:
Grolier Press.

(6) หนังสือพิมพ์

รูปแบบ :

ผู้แต่ง.// (วันที่ เดือน ปีที่พิมพ์).// ชื่อบทความ.// ชื่อหนังสือพิมพ์,/ เลขหน้า.

ตัวอย่าง :

สุชาติ เผือกสกนธ์. (9 มิถุนายน 2549). ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. ผู้จัดการรายวัน, น.13.

(7) วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง รายงานการวิจัย

รูปแบบ :

ชื่อผู้เขียน.// (ปีพิมพ์).// ชื่อวิทยานิพนธ์.// ระดับวิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์/หรือการค้นคว้าแบบ

อิสระ/เชียงใหม่วิทยาลัย

ตัวอย่าง :

สมฤทธิ ต่อสติ. (2542). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินงานของสถานบริการ
สาธารณสุขเขตเมือง กรณีศึกษาศูนย์ แพทย์ชุมชนเมือง พระนครศรีอยุธยา.
วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.

(8) สัมภาษณ์

รูปแบบ :

ชื่อผู้ที่ได้รับการสัมภาษณ์. //(ปี). //ตำแหน่ง. /สัมภาษณ์. วัน เดือน.

ตัวอย่าง :

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศ.ดร.. (2542). อธิการบดี, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย. สัมภาษณ์. 18 เมษายน.

(9) อินเทอร์เน็ต

รูปแบบ :

ผู้แต่ง. //(วันที่ เดือน ปีที่เผยแพร่). //ชื่อบทความ. //สืบค้นเมื่อ วันที่ เดือน ปี./จาก แหล่งที่อยู่
ไฟล์ (URL)

ตัวอย่าง :

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (4 มิถุนายน 2555). การจัดการศาสนาและวัฒนธรรม
ในองค์กร. สืบค้นเมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม 2557, จาก www.mcu.ac.th/article/index.html

ตัวอย่างเอกสารอ้างอิง

เอกสารอ้างอิง

เพลโต.(2523). The Republic (อุดมรัฐ). แปลโดย ปรีชา ช้างขวัญยืน. กรุงเทพมหานคร:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุมน อมรวิวัฒน์. (2529). การศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหิดล.

วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

ทศนา แคมมณี. (2548). ศาสตร์การสอน : องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มี
ประสิทธิภาพ. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

5. หลักเกณฑ์การส่งต้นฉบับบทความเพื่อได้รับการตีพิมพ์

ส่งในระบบ (Online Submission) สามารถส่งเข้าระบบออนไลน์ได้ที่เว็บไซต์ ของ
วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์ได้ที่ <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb> ทาง
บรรณาธิการจะพิจารณาเพื่อแก้ไขในเบื้องต้น เพื่อให้ผู้เขียนแก้ไข แล้วส่งกลับเข้ามาที่ Email:
budjournal@mcu.ac.th หลังจากการแก้ไขในเบื้องต้น จะส่งเพื่อ peer reviews เพื่อ
ประเมินและส่งให้แก้ไข เมื่อประเมินผ่านและมีการแก้ไขจะต้องส่งเข้าระบบเพื่อตีพิมพ์ต่อไป

6. ขั้นตอนการนำบทความลงตีพิมพ์ลงในวารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์

ต้นฉบับบทความที่เสนอเพื่อพิจารณาตีพิมพ์ในวารสารให้อยู่ในรูปแบบไฟล์เอกสาร Doc
ของ Microsoft Word Version 2010 หรือมากกว่า ใช้ฟอนต์ TH SarapunPSK ขนาด
ตัวอักษร 16 point ส่วนเอกสารภาษาอังกฤษใช้แบบอักษร Time New Roman ขนาด 12
point หากต้นฉบับประกอบด้วยภาพ ตาราง หรือสมการ ให้แยกจากไฟล์ เอกสารในรูปแบบ
ไฟล์ภาพ สกุล JPG ความยาวของต้นฉบับไม่เกิน 15 หน้า

7. สิทธิของบรรณาธิการ

ในกรณีที่กองบรรณาธิการหรือผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งได้รับเชิญให้เป็นผู้ทรงคุณวุฒิผู้ตรวจ
ประเมินบทความมีความเห็นว่าควรแก้ไข กองบรรณาธิการจะส่งคืนเพื่อให้เจ้าของบทความ
แก้ไข โดยจะยึดถือข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิเป็นหลัก และหรือขอสงวนสิทธิ์ที่จะไม่
พิจารณาตีพิมพ์ในกรณีที่บทความไม่ตรงกับแนวทางของวารสาร

